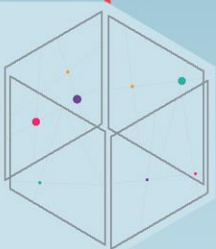


Ukrainian Association of Educational and Developmental Psychology

SOCIALIZATION & HUMAN DEVELOPMENT

International Scientific Journal

e ISSN 2706-8706



ISSUE 1/2024

Соціалізація та розвиток людини – це рецензований журнал відкритого доступу, який спеціалізується на розкритті взаємозв'язків між психічним розвитком людини та процесами її соціалізації. Основний акцент робиться на розумінні психологічних чинників, що впливають на поведінку людини і розвиток особистості в різних соціальних контекстах, включаючи сім'ю, освіту, бізнес, культуру суспільства.

Журнал засновано Українською асоціацією психології освіти та розвитку у 2019 р. (ISSN Online: 2706-8706). З 2023 р. зареєстровано в Реєстрі Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення як онлайн – медіа з ідентифікатором – P-40-01745. Індексується в наукометричних базах NAUKA, Google Scholar, Crossref, Copernicus.

Рекомендовано до публікації Науково-технічною радою
Української асоціації психології освіти та розвитку
(протокол № 1 від 24 грудня 2024 року)

Головний редактор

Олена Власова, д-р наук з психології, професор кафедри психології розвитку, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Україна.

Менеджмент журналу

Наталія Дембицька, д-р наук з психології, завідувачка кафедри психології розвитку, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна;

Целіна Тимошик-Томчак, PhD з психології, доцент, Інститут психології, Щецинський університет, Польща; **Світлана Пащенко**, PhD з педагогіки, доц., заступник декана з наукової роботи та міжнародного співробітництва, факультет психології, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Україна; **Ярослав Рябчич**, PhD з психології, доцент, кафедра психології розвитку, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Україна;

Денис Предко, PhD з філософії, доцент, кафедра загальної психології, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Україна.

Редакційна колегія

Здзіслав Кроплевський, д-р наук з психології, професор, директор Інституту психології, Щецинський університет, Польща; **Павел Боскі**, д-р наук з психології, професор, завідувач лабораторії міжкультурної психології, Університет SWPS, Варшава, Польща; **Катерина Мілютіна**, д-р наук з психології, професор, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості, Україна; **Нора Свеаасс**, д-р наук з психології, професор, почесний професор кафедри психології, Університет Осло, Норвегія; **Малгожата Щесняк**, д-р наук з психології, професор, професор інституту психології, Щецинський університет, Польща; **Наталія Погорільська**, PhD з психології, доцент кафедри загальної психології, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Україна.

Для отримання додаткової інформації про нашу діяльність та послуги, будь ласка, відвідайте наш веб-сайт <https://www.shdisj.com>

Щоб подати рукопис, дотримуйтеся інструкції для авторів на сайті журналу. Статті та анотації слід надсилати онлайн на одну з електронних адрес: shduaped@gmail.com editor@shdisj.com

© SHD, 2024

ISSN Online: 2706-8706

Видавництво ВД "Дакор"



ВИПУСК 1, 2024 (Т.6)

ЗМІСТ

Від редакції

Дослідницькі статті

Морозова-Ларіна Ольга, Супрун Ірина

ЗВ'ЯЗОК МІЖ ЕМОЦІЙНИМ ІНТЕЛЕКТОМ, СТІЙКІСТЮ ТА АКАДЕМІЧНОЮ УСПІШНІСТЮ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ **5-21**

Прокопович Євген, Піддубна Вікторія

ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ МОЛОДІ
У ПЕРІОД ВІЙНИ **22-42**

Хоменко Станіслав

ДОСВІД ПОДОЛАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ СТАНІВ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ **43-56**

Оглядові статті

Бідаш Катерина

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПОЛІТИЧНО ОБУМОВЛЕНИХ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТАХ **57-80**

Кузнецова Ольга

МЕТАКОГНІТИВНІ СТРАТЕГІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ (FL2) ЯК ЧИННИК ПРАГМАТИЧНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ **81-93**

Матяш-Заяць Людмила, Носова Олена

ВПЛИВ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ МОЛОДІ **94-108**

Нотатки та дослідження

Чуйко Олена, Ільчук Андрій

СОЦІАЛЬНА ЄДНІСТЬ У ПРИЙМАЮЧИХ ГРОМАДАХ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ **109-118**

Королович Оксана

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АНКЕТУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ВИМІРИ В УМОВАХ ВІЙНИ **119-129**



Від редакції

Шановні читачі!

Раді повідомити про вихід чергового номера 1/2024 (Том 6) цього спеціалізованого міжнародного видання, в якому ми продовжуємо публікувати результати емпіричних досліджень, аналітичних оглядів та наукових розвідок, присвячених дослідженню актуальних проблем соціалізації та розвитку людини.

Звертаємо Вашу увагу, що починаючи з 2024 року номери журналу Соціалізація та розвиток людини рекомендуються до друку рішенням Науково-технічної ради (НТР) ГО Українська асоціація психології освіти та розвитку. До складу НТР асоціації за згодою входять почесні члени асоціації зі спеціальною психологічною освітою (вітчизняні та зарубіжні) та члени правління ГО (див. сайт UAPED.COM).

У цьому випуску журналу представлені переконливі статті, автори яких, спираючись на соціокультурну методологію, висвітлюють важливі для сучасної гуманітарної науки та соціальної практики питання освітньої, прагматичної, політичної та сімейної соціалізації і розвитку сучасної людини.

Звертаємо Вашу увагу на дослідницькі матеріали **Станслава Хоменко** про авторську програму психологічної допомоги учасникам бойових дій у подолання посттравматичних станів та **Оксани Королович** щодо теоретичних та практичних особливостей вдівства в умовах війни, присвячені пошуку доказових практик психологічної допомоги українським комбатантам та членам їх сімей. Та на доробок професора **Олени Чуйко** та ін., в якому систематизовано проблеми внутрішньо переміщених осіб, окреслено важливі інституційні, соціально-економічні й комунікативні механізми їх ресоціалізації і зміцнення соціальної єдності приймаючих громад у воєнний час.

Традиційно цікавими є напрацювання в царині освітньої соціалізації молоді у воєнний час. Тут пропонується опис ресурсів підтримки резил'єнтності та суб'єктивного благополуччя юнаків (статті **Ольги Морозової-Ларіної** та ін., **Євгена Прокоповича** та ін.), обговорення шляхів становлення у процесі вивчення іноземних мов метакогнітивних навичок студентів-іммігрантів як дієвих інструментів їх прагматичної соціалізації (матеріал Ольги Кузнецової).

Також передбачаємо активний інтерес читачів до розвідки **Оксани Бідаш**, в якій авторка шукає предиктори групи сімейних конфліктів українців в особливостях політичної соціалізації та міжпоколінних відмінностях родичів.

З метою розширення кола можливого дослідження актуальних питань сучасної психологічної науки та практики запрошуємо вас ознайомитися з цими та іншими статтями, які представлені у повному випуску 1. 2024 нашого журналу.

Дякуємо за вашу постійну підтримку та з нетерпінням чекаємо на ваші відгуки щодо випуску 1.2024 (Том 6).



ЗВ'ЯЗОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ, РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ТА АКАДЕМІЧНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Морозова-Ларіна Ольга, Супрун Ірина

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0001

Анотація

Актуальність. У світлі сучасних викликів, які постають перед українським суспільством, вкрай важливо досліджувати чинники, що сприяють формуванню емоційної стійкості молоді та ефективності навчального процесу в умовах стресу.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження чинників формування емоційного інтелекту та резильєнтності у студентської молоді.

Методологія. Для вирішення окреслених завдань було використано комплекс теоретичних та емпіричних методів наукового дослідження. Теоретичні методи: аналіз, синтез і узагальнення. Емпіричні: анкетування, тестування. Обробку емпіричних показників здійснено з використанням методів описової статистики, кореляційного аналізу за критерієм Пірсона, однофакторного дисперсійного аналізу ANOVA, виявлення статистично значущих відмінностей за U-критерієм Манна-Уїтні та множинного регресійного аналізу за коефіцієнтом регресії.

Результати. Дослідження виявило суттєві особливості розвитку складових емоційного інтелекту молоді. 49,4% студентів мають низький рівень емоційної обізнаності, що впливає на їх адаптацію, а 81,8% – низький рівень управління емоціями, що ускладнює справляння зі стресом. 59,7% респондентів демонструють низьку самомотивацію. Рівень резильєнтності студентів - помірний, у 11,7% респондентів він – нижче середнього, що свідчить про ризик стресових розладів. Виявлено позитивний кореляційний зв'язок між емоційним інтелектом і резильєнтністю, що підтверджує важливість емоційних компетентностей для підтримки життєстійкості студентів.

Дослідження показало, що високий рівень емоційної обізнаності та управління емоціями позитивно корелює з академічними результатами. Однак серед студентів з високою успішністю спостерігається негативна кореляція між емоційною обізнаністю та резильєнтністю, що може свідчити про зниження адаптивності через надмірну саморефлексію.

Отримані результати вказують на необхідність програм психологічної підтримки для розвитку емоційного інтелекту та резильєнтності студентської

молоді, що допоможе студентам краще адаптуватися до стресових умов навчання під час війни.

Ключові слова: резильєнтність, емоційний інтелект, емоційна обізнаність, управління емоціями, самомотивація, емпатія, розпізнавання емоцій, академічна успішність.

Актуальність

Емоційний інтелект (EI) є важливим елементом особистісного зростання та професійної підготовки, що вимагає особливої уваги учасників сучасного навчального процесу та динамічного ринку праці. Він виступає ключовим чинником, що впливає на успішність у різних аспектах життя, включаючи навчання, кар'єру та особисті взаємини. Останніми роками проведено багато досліджень, які демонструють, що високий рівень емоційного інтелекту позитивно впливає на академічні результати та загальну успішність студентів (Mrisho & Mseti, 2024).

Підлітковий період та юність, що охоплюють вікову групу від 10 до 19 років, є критично важливим етапом, сповненим значних фізичних, емоційних і соціальних змін (World Health Organization, 2021). У цей час емоційний інтелект розвивається у тісному зв'язку з розвитком мозку, оскільки кіркові та лімбічні структури стають більш активними, що призводить до значних емоційних коливань (Eiland & Romeo, 2013). За даними Власової О.І., в юності сила збудження ЦНС напряму пов'язана з розвитком диференціації емоцій носія та обернено - з управлінням емоціями. Також статистично підтверджено меншу здатність до управління емоціями у представників із вираженим домінуванням лівої півкулі та невисокими показниками загальної психічної активності (Власової О.І., 2019).

У студентські роки академічні успіхи залежать не лише від знань і навичок, а й від уміння студента управляти власними емоціями, адаптуватися до стресів та ефективно взаємодіяти з однолітками і викладачами. Дослідження свідчать, що студенти з високим EI часто мають такі позитивні якості, як стійкість до стресу, розвинені комунікативні навички, мотивація і саморегуляція (Власова О.І., 2019).

Студенти з розвиненим емоційним інтелектом здатні ефективніше справлятися зі стресом, пов'язаним з навчанням, завдяки навичкам емоційної регуляції, які дозволяють їм зберігати спокій у складних ситуаціях, таких як іспити або важливі проекти (. Високий рівень EI сприяє кращому вирішенню конфліктів, розумінню позицій інших і досягненню компромісів, що є важливим у професійному середовищі, де конфлікти виникають достатньо часто. Люди з розвиненим емоційним інтелектом можуть надихати та мотивувати інших, що робить їх ефективними лідерами, здатними створювати позитивну атмосферу в команді, що сприяє продуктивності та креативності (Mrisho & Mseti, 2024).

Розвинутий емоційний інтелект також підсилює лідерські здібності, впливаючи на поведінку підлітків і юнаків та показники їхнього психічного здоров'я (El-Khodary & Samara, 2019; Lopez-Zafra et al., 2019; Sánchez-Álvarez et al., 2020). Емоційний інтелект людини пов'язаний із здатністю усвідомлювати власні емоції та використовувати це розуміння для поліпшення когнітивних процесів (Mayer,



Roberts, & Barsade, 2008). Відповідно до теорії тріумфального мозку, яка розділяє мозок на неокортекс для мислення, середній мозок для емоцій та рептильний стовбур мозку для основних функцій, він об'єднує когнітивні та емоційні аспекти, дозволяючи людям "думати про почуття" і "відчувати про думки", в (Butler, 2008).

На думку дослідників (O'Connor, Ramos-Díaz та ін.) емоційний інтелект є важливим чинником, що впливає на успішність студентів у навчанні та подальшій професійній діяльності. Розвиток емоційного інтелекту має стати важливою складовою навчальних програм підготовки у вищій школі, що сприятиме формуванню компетентних, адаптивних і успішних молодих фахівців. Також важливо для нас існування емпіричних доказів того, емоційний інтелект має сильний зв'язок із резильєнтністю, що динамічно впливає на психічне благополуччя та задоволеність життям людей (O'Connor et al., 2021; Ramos-Díaz et al., 2019).

Резильєнтність визначається як здатність адаптуватися та відновлюватися після труднощів. Це поняття тісно пов'язане з емоційним інтелектом, оскільки люди з високим EI зазвичай виявляють більшу стійкість у стресових ситуаціях (Schneider et al., 2013). Резильєнтність є активним процесом, що передбачає не лише здатність "пережити" труднощі, але й активну участь у відновленні та розвитку після складних обставин. Особи з резильєнтністю мають специфічні навички, які допомагають їм долати стрес і негативні емоції, зберігаючи при цьому оптимістичний погляд на життя (П'янтківська, 2023).

У навчальному контексті резильєнтність дозволяє студентам ефективніше справлятися зі стресом, підтримуючи їхню мотивацію та успішність. У умовах швидких і непередбачуваних змін соціального життя розвиток резильєнтності стає важливою метою для індивідуальної соціалізації громадян і суспільства в цілому. Дослідження Афузової та співавторів (Афузова et al., 2023) підтвердили, що першокурсники, які переживають воєнний стан, мають знижені можливості справлятися зі складними життєвими обставинами. Глибше вивчення "слабких" аспектів резильєнтності українських студентів під час адаптації до навчання у вищих закладах освіти може сприяти розробці ефективних стратегій їх психологічної підтримки в таких складних умовах.

Зв'язок між резильєнтністю та академічною успішністю є актуальною темою в освіті і психології. Основні чинники академічної успішності включають вміння справлятися зі стресом, адаптацію до змін та навички вирішення проблем. Студенти з високою резильєнтністю можуть ефективно справлятися з різними стресовими ситуаціями в навчанні, що позитивно впливає на їхні академічні результати. Як зазначає П'янтківська Л.В. (2023), розвинена резильєнтність включає в себе різноманітні ресурси, що допомагають студентам мобілізуватися в складних умовах, таких як воєнні дії.

Резильєнтність не лише сприяє успішному подоланню освітніх викликів, а й підвищується через досягнення в навчанні. Розуміння цього зв'язку є критично важливим для розробки ефективних стратегій підтримки студентів, що допоможуть формувати резильєнтність і досягати високих академічних результатів.

Отже, метою нашого дослідження стало теоретичне обґрунтування та емпіричний аналіз чинників формування емоційного інтелекту та резильєнтності у студентської молоді. У рамках дослідження передбачалося здійснити теоретичний аналіз формування емоційного інтелекту та резильєнтності, а також емпірично дослідити їх взаємозв'язок і вплив на академічну успішність студентів вищих закладів освіти.

Методологія

Для досягнення поставлених цілей було використано різноманітні теоретичні та емпіричні методи дослідження. Серед теоретичних методів застосовувалися аналіз, синтез і узагальнення, що дозволили оцінити матеріали наукової літератури щодо актуального стану проблеми вивчення.

У рамках емпіричного дослідження було проведено анкетування для збору об'єктивної інформації про учасників та тестування, зокрема використано «Тест на емоційний інтелект» (Тест EQ, Н. Холл) і шкалу резильєнтності Коннора-Девідсона-10.

У дослідженні взяли участь 75 респондентів: віком від 17 до 19 років. Опитування здійснювалося в онлайн-форматі за допомогою Google Forms, а також шляхом безпосереднього контакту під час психодіагностичних процедур.

Обробка отриманих даних проводилася за допомогою методів математичної статистики, включаючи описову статистику для визначення середнього, медіани та діапазону, частотний аналіз з встановленням відсоткової частоти відносно фактичної кількості, кореляційний аналіз за критерієм Пірсона, однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA, а також визначення статистично значущих відмінностей за U-критерієм Манна-Уїтні і множинний регресійний аналіз.

Результати

Під час аналізу були виявлені різні аспекти розвитку емоційного інтелекту студентів, які узагальнено представлені в таблиці 1 (див. Табл. 1).

Середнє значення показника «Емоційна обізнаність» вказує на те, що більшість учасників мають добре розвинену здатність усвідомлювати свої емоції. Проте значне стандартне відхилення свідчить про варіативність результатів, де мінімальне значення свідчить про негативну самооцінку в деяких студентів, а максимальне – про високий рівень обізнаності у інших.

Щодо змінної «Управління емоціями», результати показали, що багато студентів стикаються з труднощами в контролі своїх емоцій. Стандартне відхилення підтверджує значну розбіжність у даних: мінімальне значення вказує на низький рівень управління емоціями в частини респондентів, в той час як максимальне значення свідчить про хороші навички контролю емоцій у інших.



Таблиця 1. Парціальні та інтегративні показники емоційного інтелекту студентів

Змінні	Сердн	Медіана	Стандартне відхилення	Мін.	Макс.
Емоційна обізнаність	7,82	8	5,47	-7	18
Управління емоціями	0,43	-1	8,33	-16	18
Самомотивація	6,25	5	6,2	-9	17
Емпатія	7,82	8	6,31	-10	18
Розпізнавання емоцій	6,81	7	6,88	-12	18
Емоційний інтелект	28,44	26,5	24,81	-39	80

Аналіз змінної «Самомотивація» показав середнє значення 6,25 та медіану 5, що вказує на помірний рівень мотивації серед студентів. Проте стандартне відхилення 6,2 свідчить про значну варіативність: мінімальне значення -9 демонструє відсутність мотивації у деяких, а максимальне значення 17 свідчить про високу мотивацію досягати цілей.

Щодо емпатії, середнє значення склало 7,82 з медіаною 8, що вказує на помірну здатність розуміти та співчувати іншим. Проте стандартне відхилення 6,31 свідчить про істотні відмінності по вибірці: одні студенти мають дуже низький рівень емпатії, в той час як інші демонструють високі здібності за цим показником.

Здатність «Розпізнавати емоції» мала середнє значення 6,81 та медіану 7, що свідчить про достатньо розвинуту здатність інтерпретувати емоції у більшості студентів. Але стандартне відхилення 6,88 показує значну варіативність: деякі студенти мають труднощі в розпізнаванні емоцій, тоді як інші демонструють високі навички.

Загальний рівень емоційного інтелекту студентів оцінюється в середньому на 28,44 з медіаною 26,5, що вказує на помірний рівень цього показника у вибірці. Проте стандартне відхилення 24,81 свідчить про великий розкид значень: мінімум -39 вказує на серйозні проблеми з емоційним інтелектом у частини студентів, тоді як максимум 80 свідчить про дуже високий рівень розвитку емоційного інтелекту у інших учасників дослідження.

Далі проаналізуємо розподіл вибірки за рівнем розвитку складових емоційного інтелекту студентів (емоційної обізнаності, управління емоціями, самомотивацією, емпатією, розпізнаванням емоцій) та його інтегрального показника.

Відповідно до отриманих результатів, 49,4% студентів демонструють низький рівень емоційної обізнаності, що свідчить про те, що майже половина учасників

має труднощі в усвідомленні своїх емоцій. Це може негативно впливати на їхню здатність адекватно реагувати на стресові ситуації або підтримувати здорові міжособистісні зв'язки. У той же час, 36,4% студентів мають середній рівень емоційної обізнаності, що вказує на помірний розвиток цієї навички, тоді як лише 14,2% демонструють високий рівень, свідчачи про значну саморефлексію та здатність розпізнавати свої емоції.

Аналіз управління емоціями виявив ще більший дисбаланс: 81,8% студентів мають низький рівень цього показника, що є тривожним, оскільки свідчить про невміння ефективно контролювати свої емоції в стресових або конфліктних ситуаціях. Низький рівень самоконтролю може негативно вплинути на їх навчання та соціальну адаптацію. Лише 10,4% мають середній рівень управління емоціями, а лише 7,8% демонструють високі навички в цій сфері.

Щодо самомотивації, також спостерігається переважно низький рівень. Близько 59,7% студентів мають низький рівень самомотивації, що може свідчити про відсутність внутрішніх стимулів для досягнення цілей, що негативно позначається на їхній академічній успішності. 28,6% мають середній рівень мотивації, що вказує на певну активність, але з можливими коливаннями. Високий рівень самомотивації спостерігається лише у 11,7% студентів, що свідчить про чіткі цілі та сильну внутрішню мотивацію.

Емпатія, як ще один важливий компонент емоційного інтелекту, також має значну варіативність. 44,2% студентів демонструють низький рівень емпатії, що може свідчити про труднощі у налагодженні соціальних зв'язків. Середній рівень емпатії виявлено у 37,7% респондентів, що свідчить про помірну здатність розуміти інших, але з можливими труднощами в складних соціальних ситуаціях. Лише 18,2% мають високий рівень емпатії, що свідчить про їхню здатність глибоко розуміти почуття інших.

Відносно здатності до розпізнавання емоцій, 57,1% студентів мають низький рівень цієї навички, що може свідчити про труднощі в інтерпретації емоційних сигналів від оточуючих. Середній рівень розпізнавання емоцій спостерігається у 29,9% учасників, що вказує на деякі можливості в цій сфері, хоча й з обмеженнями. Високий рівень цієї навички мають 13% студентів, що свідчить про їхню здатність адекватно реагувати на емоції інших.

Загальний рівень емоційного інтелекту у більшості студентів виявився низьким (67,5%), що свідчить про недостатній розвиток у них ключових навичок для ефективної взаємодії як із власними емоціями, так і з емоціями оточуючих. 28,6% студентів мають середній рівень емоційного інтелекту, що свідчить про наявність базових навичок, які можуть бути розвинені далі. Лише 3,9% демонструють високий рівень, що є показником їхньої здатності ефективно управляти емоціями, мотивувати себе та взаємодіяти з іншими на продуктивному рівні.

З метою визначення взаємозв'язку емоційного інтелекту, резильєнтності та академічної успішності студентів було проведено групування показників успішності навчання учасників дослідження у три групи за результатами першої (і єдиної на



той момент) сесії у ЗВО. Усі респонденти за результатами академічної успішності були розподілені на категорії «відмінно», «добре» та «задовільно», після чого за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу було проведено порівняння особливостей показників емоційного інтелекту створених груп. В результаті такої статистичної процедури істотні відмінності для кожної з трьох груп було виявлено за показником емоційної обізнаності (див. таблицю 2). Обговоримо їх докладніше.

Отримані результати свідчать про те, що рівень емоційної обізнаності студентів, тобто їхня здатність розпізнавати та розуміти власні емоції, може суттєво впливати на академічні успіхи. Студенти, які отримали «відмінно», продемонстрували найвищий рівень емоційної обізнаності з середнім значенням 12,60. Це вказує на тісний зв'язок між високою здатністю усвідомлювати свої емоції та досягненням високих академічних результатів. Така емоційна компетентність допомагає їм ефективно справлятися з навчальним стресом, підтримувати високу мотивацію та зосередженість, що, в свою чергу, сприяє успішності в навчанні.

Таблиця 2. Результати порівняння емоційної обізнаності залежно від успішності (ANOVA)

Змінні	p-значущість ANOVA	Емоційна обізнаність
Задовільно	0,008	7,02*
Добре		8,70
Відмінно		12,60*

Примітка: «*» - статистично значуща відмінність за post-hoc тестом. ($p < 0,05$)

Натомість студенти з оцінкою «задовільно» показали помітно нижчий рівень емоційної обізнаності – середнє значення становило лише 7,02. Це значення статистично суттєво нижче, ніж у студентів, які отримали «відмінно» ($p = 0,014$). Ця різниця може вказувати на те, що недостатнє розуміння та контроль над своїми емоціями заважає досягненню високих результатів. Студенти з низьким рівнем емоційної обізнаності, ймовірно, частіше стикаються з труднощами в управлінні стресом, що негативно позначається на їхній здатності зосередитися на навчанні та виконувати завдання на високому рівні.

Студенти, які отримали оцінку «добре», продемонстрували середній рівень емоційної обізнаності на рівні 8,70. Хоча цей показник вищий, ніж у студентів з оцінкою «задовільно», він все ще нижчий за результати студентів з «відмінно». Це може свідчити про те, що певний рівень емоційної обізнаності вже дозволяє носію досягати хороших навчальних результатів, проте для досягнення найвищих оцінок потрібен ще вищий рівень цієї компетентності.

Аналіз результатів за методикою «Шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10» надав важливу інформацію про рівень резильєнтності студентів, відображаючи їхню здатність адаптуватися до стресових ситуацій та подолати труднощі (див. таблицю 3).

Таблиця 3. Резильєнтність студентів, які прийняли участь в дослідженні за методикою Шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10

Змінні	Середнє	Медіана	Стандартне відхилення	Мін.	Макс.
Резильєнтність	24,6	24	5,79	9	39

Середнє значення резильєнтності склало 24,6, що вказує на загалом помірний рівень стійкості серед учасників дослідження. Медіана, що дорівнює 24, свідчить про те, що половина студентів має резильєнтність на помірному рівні або трохи вище цього значення, підкреслюючи їхню стабільність у подоланні викликів. Однак стандартне відхилення, яке становить 5,79, вказує на певну варіативність результатів, що свідчить про різні рівні резильєнтності серед студентів. Мінімальне значення резильєнтності в 9 балів вказує на те, що деякі студенти мають серйозні труднощі в адаптації та стійкості до стресу, тоді як максимальне значення в 39 балів свідчить про виняткові здібності деяких студентів до резильєнтності.

Розподіл вибірки за рівнем резильєнтності виявив, що більшість студентів мають середній або вище середнього рівень життєстійкості (див. рис. 1). Зокрема, 36,4% студентів мають середній рівень резильєнтності, що означає, що вони здатні помірно ефективно справлятися з труднощами, хоча можуть потребувати підтримки в особливо складних ситуаціях. Ще 31,2% студентів демонструють рівень резильєнтності вище середнього, що вказує на їхню здатність досить добре адаптуватися до стресових умов, таких як навчання під час війни. Такі студенти, швидше за все, мають внутрішні ресурси, які дозволяють їм ефективно протистояти викликам.

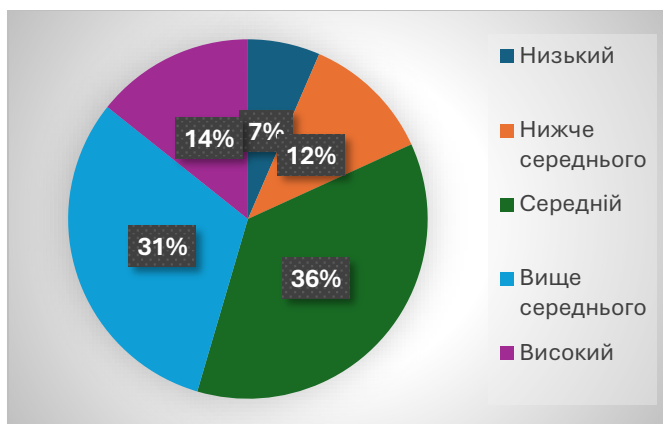


Рис. 2. Розподіл вибірки за рівнем резильєнтності



Важливим результатом є те, що 14,3% студентів мають високий рівень резильєнтності, що свідчить про їхню виняткову здатність до швидкої адаптації та стійкості перед стресовими факторами. Це може бути результатом як внутрішніх психологічних характеристик, так і зовнішньої підтримки, яку вони отримують. Однак, варто звернути увагу і на той факт, що 11,7% студентів мають рівень резильєнтності нижче середнього, що може вказувати на потенційні труднощі в подоланні стресу та потребу в додатковій психологічній підтримці або розвитку навичок стрес-менеджменту.

Ще більш критичною є ситуація для 6,5% студентів, які мають низький рівень резильєнтності, що свідчить про їх значні проблеми з адаптацією та високий ризик розвитку стресових розладів. Ця група вибірки потребує особливої уваги, оскільки їхня здатність до подолання труднощів є значно обмеженою.

Цікаві результати щодо взаємозв'язку емоційного інтелекту та резильєнтності були отримані серед студентів з найвищими академічними досягненнями (див.таблицю 4).

У цій групі було виявлено негативну кореляцію між емоційною обізнаністю та резильєнтністю ($r=-0,666$). Це може свідчити про те, що для найуспішніших студентів надмірна саморефлексія та глибоке усвідомлення своїх емоцій можуть зменшувати їхню здатність до адаптації, ймовірно, через підвищену чутливість до стресових чинників.

Таблиця 4. Зв'язок емоційного інтелекту з резильєнтністю залежно від успішності студентів (для респондентів з категорії «Відмінно»)

Змінні	Резильєнтність
Емоційна обізнаність	-0,666*
Управління емоціями	0,249
Самомотивація	0,519*
Емпатія	0,136
Розпізнавання емоцій	-0,174
Емоційний інтелект	0,248

Примітка: «*» -статистична значущість на рівні $p<0,05$.

Студенти, які отримали оцінку «добре», демонстрували іншу картину у взаємозв'язках між емоційним інтелектом і резильєнтністю (див. таблицю 5).

У цій групі управління емоціями ($r=0,643$) та самомотивація ($r=0,600$) виявилися найсильнішими факторами, що позитивно впливають на резильєнтність. Це вказує на те, що для цих студентів важливими є здатність до саморегуляції та підтримки мотивації в стресових ситуаціях. Емпатія також показала позитивний зв'язок із резильєнтністю ($r=0,455$), що підкреслює значення соціальної підтримки

та розуміння у подоланні труднощів. Варто зазначити, що загальний рівень емоційного інтелекту ($r=0,649$) виявився сильним показником резильєнтності у студентів цієї категорії.

Таблиця 5. Зв'язок емоційного інтелекту з резильєнтністю залежно від успішності студентів (для респондентів з категорії «Добре»)

Змінні	Резильєнтність
Емоційна обізнаність	0,293
Управління емоціями	0,643*
Самомотивація	0,600*
Емпатія	0,455*
Розпізнавання емоцій	0,292
Емоційний інтелект	0,649*

Примітка: «*» -статистична значущість на рівні $p<0,05$.

Нарешті, серед студентів, які отримали оцінку «задовільно», найбільш сильним був позитивний зв'язок ($r=0,633$) між управлінням емоціями та резильєнтністю (див. табл. 6). Це свідчить про те, що для тих, хто має нижчі академічні досягнення, здатність контролювати свої емоції є найважливішим чинником, який допомагає їм залишатися стійкими перед труднощами. Крім цього, самомотивація також виявилася важливим чинником ($r=0,499$), що підкреслює значення внутрішнього стимулу та цілеспрямованості для підтримки резильєнтності учасників цієї групи.

Таблиця 6. Зв'язок емоційного інтелекту з резильєнтністю залежно від успішності студентів (для респондентів з категорії «Задовільно»)

Змінні	Резильєнтність
Емоційна обізнаність	0,349*
Управління емоціями	0,633*
Самомотивація	0,499*
Емпатія	0,095
Розпізнавання емоцій	0,185
Емоційний інтелект	0,455*

Примітка: «*» -статистична значущість на рівні $p<0,05$.

Емоційна обізнаність ($r=0,349$) та загальний рівень емоційного інтелекту ($r=0,455$) також позитивно пов'язані з резильєнтністю таких студентів, акцентуючи



увагу на важливості саморефлексії та усвідомлення власних емоцій для підтримки психологічної стійкості досліджених студентів.

Дискусія

У чинному дослідженні ми виявили значущий зв'язок між емоційним інтелектом (EI) та резильєнтністю серед студентів, що підтверджується роботами Kukreja та співавторів (2024), які досліджували емоційну стійкість у контексті отримання візи EB1A. Ці автори підкреслюють важливість емоційного інтелекту та мотивації як ключових факторів для подолання складнощів. Здійснене дослідження показало, що студенти з високими показниками емоційного інтелекту, особливо в аспектах управління емоціями та самомотивації, демонструють вищу резильєнтність.

Також зазначимо, що аналіз ментальних факторів елітних спортсменів, проведений Fletcher і Sarkar (2012), свідчить про те, що позитивний погляд і самостійна мотивація є захисними елементами в стресових умовах. У нашому дослідженні аналогічні результати спостерігались серед студентів, де управління емоціями і самомотивація виявилися основними особистісними чинниками, що впливають на їхню здатність до адаптації.

В робота McLin (2003) продемонстровано, що високі оцінки EI, надані викладачами, позитивно корелюють із самооцінками студентів. Це узгоджується з нашими статистичними здобутками, які показали, що емоційна обізнаність як розуміння соціального змісту емоційних переживань учасниками дослідження має вирішальний вплив на їх академічні досягнення. Студенти з оцінкою «відмінно» виявили найвищі показники емоційної обізнаності, що підкреслює їхню здатність адекватно розуміти емоційний контекст освітньої взаємодії та власної учбової діяльності під час навчання.

Згідно з дослідженням Malakar (2019), зв'язок між EI і академічними досягненнями виявив суттєві відмінності у студентів з високим і низьким рівнями тривоги. Ми спостерігали подібні тенденції: студенти з низьким рівнем EI частіше демонструють труднощі в управлінні стресом, що впливає на їх успішність.

Дослідження Stankovska та ін. (2018) підкреслює, що студенти з високими оцінками EI досягають кращих навчальних результатів, оскільки їхня здатність до саморегуляції та адаптації до стресових ситуацій є ключовою. Результати Rauf та співавторів (2024) підтверджують позитивний зв'язок між EI і академічною успішністю, що також відображено у статистичних результатах, отриманих на нашій вибірці.

Нарешті, дослідження Афузової та співавторів (2023) показало, що студенти в умовах воєнного стану з високою резильєнтністю здатні ефективно справлятися з навчальним стресом. Це узгоджується з основним висновком нашого дослідження

про те, що розвинений емоційний інтелект є критичним для підтримки життєстійкості студентської молоді у військовий час.

Безперечно цікавим результатом чинного дослідження є виявлений зв'язок між емоційною обізнаністю студентів з оцінками «відмінно» та їх резильєнтністю. Негативна кореляція між цими показниками ($r=-0,666$) свідчить про те, що надмірна саморефлексія успішних студентів може знижувати їх адаптацію до стресу, що з необхідністю потребує розробки засобів психоедукації для розвитку емоційного самомоніторингу таких осіб та підкреслює важливість подальших досліджень для розуміння, як різні компоненти EI впливають на резильєнтність у різних контекстах.

Загалом, результати вказують на те, що розвиток емоційного інтелекту, зокрема в аспектах управління емоціями, самомотивації та емпатії, може стати важливим чинником для підвищення резильєнтності та академічних успіхів студентів. Розуміння цих зв'язків є важливим для створення програм підтримки, що сприятимуть розвитку EI та резильєнтності в навчальному процесі сучасного ЗВО.

Висновки

Дослідження зв'язку емоційного інтелекту, резильєнтності та успішності студентів закладів вищої освіти в умовах повномасштабної війни в Україні виявило значні особливості розвитку порціяльних складових емоційного інтелекту. Середнє значення емоційної обізнаності, управління емоціями, самомотивації, емпатії та розпізнавання емоцій свідчить про наявність як розвинених, так і недостатніх емоційно-інтелектуальних вмінь серед студентів. Дослідженням встановлено, що практично половина студентів (49,4%) демонструють низький рівень емоційної обізнаності, що може негативно впливати на їхнє навчання та адаптацію.

Аналіз управління емоціями показав, що 81,8% українських студентів мають низький рівень цього компонента, що є критичним для їхньої здатності справлятися зі стресом. Самомотивація також потребує уваги, оскільки 59,7% респондентів продемонстрували низький рівень мотивації до досягнення цілей. Емпатія і здатність до розпізнавання емоцій виявили значну варіативність, підкреслюючи потребу в розвитку цих навичок для поліпшення міжособистісних відносин.

Дослідженням виявлено переважно середній рівень резильєнтності студентів, але 11,7% мали резильєнтність нижче середньої, що вказує на ризик розвитку у них стресових розладів. Статистично підтверджений позитивний зв'язок між емоційним інтелектом і резильєнтністю, залежно від успішності навчання досліджених осіб, підтверджує важливість розвитку емоційних компетентностей для підтримки життєстійкості студентів.

Здійснене дослідження взаємозв'язку емоційного інтелекту, резильєнтності та успішності студентів в умовах повномасштабної війни в Україні продемонструвало, що ці психологічні феномени є взаємопов'язаними і суттєво впливають один на одного. Виявлено, що високий рівень емоційної обізнаності та управління



емоціями позитивно корелює з академічною успішністю студентів. Студенти, які отримують оцінки «відмінно», продемонстрували вдослідженні значно вищі показники емоційної обізнаності, що вказує на те, що здатність розпізнавати та усвідомлювати власні емоції сприяє їхньому успіху в навчанні. Водночас студенти з низькими оцінками часто мали значні труднощі в управлінні власними емоціями, що перешкоджало їхньому навчальному процесу.

Резильєнтність також виявилась важливим чинником успішності студентів. Отримані позитивні кореляції між резильєнтністю та компонентами емоційного інтелекту, такими як самомотивація та емпатія, підтверджують, що здатність адаптуватись до стресових ситуацій і зберігати мотивацію є критичними для досягнення високих результатів.

Особливо цікаво, що серед студентів з високою успішністю спостерігається негативна кореляція між емоційною обізнаністю та резильєнтністю, тоді як для студентів із середньою та низькою успішністю управління емоціями та самомотивація мали позитивний вплив на їхню резильєнтність. Виявлені відмінності можуть свідчити про те, що надмірна саморефлексія може знижувати адаптивність молоді людини у стресових ситуаціях.

Отже, результати дослідження підтверджують важливість розвитку емоційного інтелекту та резильєнтності для покращення академічної успішності студентів. Отримані дані свідчать про необхідність впровадження програм психологічної підтримки та психологічної допомоги, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту і резильєнтності молоді, що у свою чергу, позитивно вплине на академічну успішність студентів. Пріоритетом має бути підтримка студентів у формуванні емоційних вмінь і навичок, що дозволить їм краще адаптуватися до стресових умов навчання під час війни.

Список використаних джерел

- Афузова, Г., Найдьонова, Г., & Кротенко, В. (2023). A study of Ukrainian first-year students' resilience at the stage of adaptation to training and professional activities under martial law. *Порівняльно-педагогічні студії*, 1(45), 4–12. <https://doi.org/10.31499/2306-5532.1.2023.288413>
- Власова, О. І. (2019). Методичний інструмент дослідження потенціалу емоційних здібностей людини. У кн. *Психологія розвитку соціальних здібностей особистості в онтогенезі (повний онтогенез): наукова монографія*. - Канада. Гамільтон. С 114-116.
- Голлман Д. Емоційний інтелект (пер. з англ. С.Л. Гумецької). Х.: Віват, 2018. 512 с.
- Ір'янова, Т. С., Ляшенко, К. І. (2023) Розвиток емоційного інтелекту в процесі формування особистості здобувача освіти. *Наука і молодь у XXI сторіччі : збірник матеріалів ІХ Міжнародної молодіжної науково-практичної*

- інтернетконференції (м. Полтава, 30 листопада 2023 року). – Полтава :ПУЕТ, 2023. с 613-615.
- Мафтин Л. (2021). Емоційний інтелект і його розвиток у майбутніх педагогів: зарубіжний та вітчизняний досвід. Розвиток освітніх систем в умовах євроінтеграційних трансформацій: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці, 26-27 травня 2021 року / за наук. ред. д. пед. наук С.З. Романюк. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. с 220-222.
- П'янківська, Л. В. (2023). Особливості прояву резильєнтності у студентів в умовах воєнного часу. Перспективи та інновації науки, (10(28), 623–633. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10\(28\)-623-633](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10(28)-623-633)
- Eiland, L., & Romeo, R. D. (2013). Stress and the developing adolescent brain. *Neuroscience*, 249, 162–171.
- El-Khodary, B., & Samara, M. (2019). The mediating role of trait emotional intelligence, prosocial behaviour, parental support and parental psychological control on the relationship between war trauma, PTSD and depression. *Journal of Research in Personality*, 81, 246–256.
- Fletcher, D., & Sarkar, M. (2012). A grounded theory of psychological resilience in Olympic champions. *Psychology of Sport and Exercise*. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2012.04.007>
- Kukreja, P., Das, S., & Balsara, K. (2024). Emotional intelligence and resilience: Key determinants of success in high-stakes scenarios. *European Journal of Biomedical*, 11(3), 275-284.
- Lopez-Zafra, E., Ramos-Álvarez, M. M., El Ghoudani, K., Luque-Reca, O., Augusto-Landa, J. M., Zarhouch, B., et al. (2019). Social support and emotional intelligence as protective resources for well-being in Moroccan adolescents. *Frontiers in Psychology*, 10, 1529. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01529>
- Malakar, P. (2019). Test anxiety, academic achievement and relationship between general intelligence and emotional intelligence in adolescence. Conference paper. <https://doi.org/10.33422/6th.icrbs.2019.07.431>
- Mayer, J. D., Roberts, R. D., & Barsade, S. G. (2008). Human abilities: Emotional intelligence. *Annual Reviews*, 10. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.59.103006.093646>
- McLin, A. Jr. (2003). Emotional management: Accessing student behavior. Arkansas State University, Mid-South Educational Research Association.
- Mrisho, D. H., & Mseti, S. (2024). Emotional intelligence: Concept, theoretical perspectives and its relevance on job performance. *East African Journal of Interdisciplinary Studies*, 7(1), 28-37. <https://doi.org/10.37284/eajis.7.1.1817>
- O'Connor, M., O'Reilly, G., Murphy, E., Connaughton, L., Hoctor, E., & McHugh, L. (2021). Resilience mediates the cross-sectional relationship between mindfulness and positive mental health in early adolescence. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 21, 171–175.



- Ramos-Díaz, E., Rodríguez-Fernández, A., Axpe, I., & Ferrara, M. (2019). Perceived emotional intelligence and life satisfaction among adolescent students: The mediating role of resilience. *Journal of Happiness Studies*, 1, 20.
- Rauf, K., & Iqbal, N. (2024). Exploring the relationship between test anxiety, emotional intelligence and academic performance among university students. *Journal of Education and Educational Development*, 11(1), 119-141.
- Sánchez-Álvarez, N., Berrios Martos, M. P., & Extremera, N. (2020). A meta-analysis of the relationship between emotional intelligence and academic performance in secondary education: A multi-stream comparison. *Frontiers in Psychology*, 11, Article 1517. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01517>
- Schneider, T. R., Lyons, J. B., & Khazon, S. (2013). Emotional intelligence and resilience. *Personality and Individual Differences*. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.07.460>
- Stankovska, G., Dimitrovski, D., Angelkoska, S., Ibraimi, Z., & Uka, V. (2018). Emotional intelligence, test anxiety and academic stress among university students. *BCES Conference Books*, 2018, Volume 16. Sofia: Bulgarian Comparative.
- World Health Organization. (2021). Mental health of adolescents. <https://www.knowledge-action-portal.com/en/content/mental-health-adolescents>

THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE, RESILIENCE AND
ACADEMIC SUCCESS OF HIGHER EDUCATION STUDENTS DURING THE
FULL-SCALE WAR IN UKRAINE

Morozova-Larina Olha, Suprun Iryna
DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0001

Abstract

Relevance. In light of the contemporary challenges confronting Ukrainian society, it is extremely important to study the factors that contribute to the development of emotional resilience and the effectiveness of the educational process under stress conditions.

The purpose of the study was the theoretical substantiation and empirical investigation of the factors influencing the formation of emotional intelligence and resilience among university students.

Methodology. To address the outlined objectives, a comprehensive set of theoretical and empirical scientific research methods was used. Theoretical methods: analysis, synthesis, and generalization. Empirical methods: surveys and testing were conducted. The processing of empirical data was performed using methods of mathematical statistics: descriptive statistics, correlation analysis using Pearson's correlation coefficient, one-way ANOVA, identification of statistically significant differences using the Mann-Whitney U-test, and multiple regression analysis based on the regression coefficient.

Results. 49.4% of students have a low level of emotional awareness, which affects

their adaptation, and 81.8% show a low level of emotion management, complicating stress coping. Furthermore, 59.7% of respondents demonstrate low self-motivation. Students' resilience levels are assessed as moderate, with 11.7% of respondents showing resilience below the average level, indicating a risk of stress disorders. A positive correlation between emotional intelligence and resilience was identified, confirming the importance of emotional competencies for success. A high level of emotional awareness and emotion management positively correlates with academic performance. However, among students with high academic achievement, a negative correlation between emotional awareness and resilience was observed, suggesting a potential decrease in adaptability due to excessive self-reflection.

Conclusion. The results emphasize the need for psychological support programs aimed at developing emotional intelligence and resilience, which would help students better adapt to stressful educational conditions during the war.

Keywords: emotional intelligence, resilience, emotional awareness, emotion management, self-motivation, empathy, emotion recognition, academic achievement.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Морозова-Ларіна Ольга

Канд. психол. н., доц.

Доц. кафедри психодіагностики та клінічної психології

Київський Національний університет імені Тараса Шевченка

Київ, Україна

ORCID: [0000-0002-6257-1816](https://orcid.org/0000-0002-6257-1816)

E-mail: morozovalarina@knu.ua

Супрун Ірина

Студентка магістратури факультету психології

Київський Національний університет імені Тараса Шевченка

Київ, Україна

ORCID: [0000-0001-8105-1923](https://orcid.org/0000-0001-8105-1923)

E-mail: Iryna_suprun@ukr.net

AUTHORS INFORMATION

Morozova-Larina Olha

PhD of Psychology, Assoc. Prof.

Psychodiagnostics and Clinical Psychology Department

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, Ukraine

ORCID: [0000-0002-6257-1816](https://orcid.org/0000-0002-6257-1816)

E-mail: morozovalarina@knu.ua

Suprun Iryna

Master's student



Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, Ukraine

ORCID: [0000-0001-8105-1923](https://orcid.org/0000-0001-8105-1923)

E-mail: Iryna_suprun@ukr.net

Відмова від відповідальності: автори заявляють, що їхні думки та погляди, висловлені в цьому рукописі, вільні від будь-якого впливу будь-яких організацій.

ПРО ЦЮ СТАТТЮ

Цитуйте цю статтю

Морозова-Ларіна Ольга, Супрун Ірина ЗВ'ЯЗОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ, РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ТА АКАДЕМІЧНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗВО ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ 2024 Socialization & Human Development journal 1. DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0001

Submitted on 12 Aug 2024 / Revised 17 Oct 2024 / Approved 1 Nov 2024

Published: 31 Dec 2024

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0001

Відповідальний редактор -Ярослав РЯБЧИЧ

ПРАВА ТА ДОЗВОЛИ

Copyright: © 2024 Морозова-Ларіна Ольга, Супрун Ірина. Ця стаття відкритого доступу, яка розповсюджується відповідно до ліцензії [Creative Commons Attribution License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), (CC BY 4.0), яка дозволяє необмежене використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії за умови вказівки автора та джерела.



ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЮНАКІВ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

Прокопович Євген, Піддубна Вікторія

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0002

Анотація

Актуальність. Мета статті - дослідити особистісні чинники суб'єктивного благополуччя юнаків у період воєнного стану в Україні.

Методологія. Для досягнення мети використано модифіковану шкалу суб'єктивного благополуччя БіБіСі (BBC-SWB), шкалу депресії, тривоги та стресу (DASS-21), шкалу стресостійкості Коннора—Девідсона (CD-RISC-10) та шкалу позитивного ментального здоров'я (PMH-scale). Застосовано кореляційний аналіз, t-критерій Стьюдента, U-критерій Манна—Уїтні та множинну лінійну регресію. У дослідженні взяли участь 86 студентів (18–21 років), серед яких 16% — хлопці та 84% — дівчата, представники студентства різних закладів вищої освіти України.

Результати. Розкрито сутність понять: суб'єктивне благополуччя, стресостійкість, тривожність, хронічний стрес, позитивна спрямованість ментального здоров'я. Було проаналізовано взаємозв'язки між змінними. А також вплив стресостійкості, тривожності, стресу, депресивних станів та позитивної спрямованості ментального здоров'я на рівень суб'єктивного благополуччя юнаків. Проведено гендерний аналіз психологічних особливостей респондентів. Отримані результати статистичного аналізу вказують на сильні обернені кореляції суб'єктивного благополуччя з депресивними станами, стресом і тривожністю, а також позитивні кореляції зі стресостійкістю і позитивною спрямованістю ментального здоров'я. Регресійний аналіз показав, що найбільш значущими предикторами суб'єктивного благополуччя є позитивна спрямованість ментального здоров'я (позитивний вплив) і депресивні стани (негативний вплив). Інші змінні, такі як: фактор статі, тривожність, стрес і стресостійкість не мали статистично значущого впливу. Водночас, дівчата виявилися більш схильними до переживання стресу.

Висновки дослідження підтверджують, що підтримка позитивного ментального ресурсу та зниження депресивних симптомів є ключовими умовами збереження суб'єктивного благополуччя юнаків у кризових умовах. Отримані дані можуть слугувати основою для створення психопрофілактичних програм, спрямованих на зміцнення психологічної стійкості юнаків в умовах війни.

Ключові слова: суб'єктивне благополуччя, юнаки, війна, хронічний стрес, позитивна спрямованість ментального здоров'я.



Актуальність

Проблема суб'єктивного благополуччя зумовлена в наших реаліях хронічним стресом, який переживає населення України в умовах війни. Прямі загрози існуванню нетипові для звичного ритму життя, постійний інформаційний фон про воєнні дії — підвищують невизначеність майбутнього. Особистість піддається постійній травматизації, що власне загострює питання збереження суб'єктивного благополуччя населення та його підтримки. Оскільки саме цей феномен виступає в якості основи для повноцінного життя особистості. Високий рівень суб'єктивного благополуччя забезпечує можливість бути активним суб'єктом власного буття, прагнення до саморозвитку.

Серед зарубіжних вчених вивченням питання суб'єктивного благополуччя займалися: N. Bradburn, E. Diener, E. Fromm, C. Ryff, R. Biswas-Diener, T. Kashdan, L. King, T. Rath та J. Harter, M. Csíkszentmihályi, M. Seligman, C. Keyes. Серед вітчизняних дослідників наявні праці І. Данилюка, І. Горбаль, І. Галецької, В. Омелянської, Б. Пахоль, А. Твердоступ, Ю. Швалба. Вплив війни на суб'єктивне благополуччя досліджували: С. Лукомська та О. Мельник, Т. Титаренко, Л. Карамушка, а також іноземні представники — Т. Collins, С. Niemiec.

Юнацький вік - один з критичних періодів формування особистості, під час якого відбуваються процеси соціальної адаптації та становлення життєвої траєкторії людини. Саме в цей час встановлюються соціальні зв'язки, відбувається пошук сенсу життя, професійне самовизначення, розвиток когнітивної та емоційної регуляції. В умовах війни психологічний стан молоді зазнає змін у вигляді високої тривожності, стресу та емоційного виснаження. Юнакам часто доводиться приймати дорослі рішення в нестабільному середовищі, що може впливати на їхню здатність підтримувати стабільне відчуття благополуччя. Саме таких психологічний стан визначатиме якість рішень, які вони приймають, рівень їх соціальної активності та загальної продуктивності. Умови невизначеності, кризовий характер подій можуть провокувати втрату мотивації до навчання, професійного розвитку та активності. Саме тому, на нашу думку, існує необхідність дослідити особистісні чинники суб'єктивного благополуччя юнаків та розробити ефективну програму з його підтримки.

Теоретичний бекграунд

Вивчення феномену суб'єктивного благополуччя розпочинається з конструкту «щастя», який розглядався ще в часи Античності. Він виступав як міра суб'єктивного благополуччя людини. Феномен «щастя» тісно пов'язаний із екзистенційним виміром життя особистості, а також із її сприйняттям світу та розумінням природи людства в цілому (Абрамюк & Липецька, 2018).

Згодом в психологічній науці сформувалось два підходи до розгляду природи благополуччя: гедоністичний та евдемоністичний. Перший — трактує благополуччя через задоволення, ототожнюючи його з різноманітними видами насолод, які

можуть відрізнитись як тривалістю, так і інтенсивністю. Тобто головною цінністю є отримання приємних відчуттів і при цьому уникнення страждань. Евдемоністичний же підхід, заснований на поглядах Арістотеля, вказував на ідею внутрішньої свободи. Вона досягається шляхом усвідомлення особистістю власної сутності та незалежності від зовнішніх обставин. Арістотель вважав, що зосередження на чуттєвих задоволеннях поневолює людину, роблячи її заручником власних бажань (Арістотель, 2002).

Поняття «щастя» та «благополуччя» в межах гедоністичної концепції розширили біхевіористичний та психоаналітичний підходи, розглянувши їх через призму переживання дискомфорту або задоволення відповідно до особистісного сприйняття позитивних та негативних аспектів життя. N. Bradburn (2004) увів термін «психологічне благополуччя», ототожнюючи його з суб'єктивним почуттям задоволеності або незадоволеності життям і станами щастя та нещастя. Його модель психологічного благополуччя передбачає баланс між позитивними та негативними переживаннями в повсякденні. При цьому ці афекти не є полюсами однієї шкали та не залежать один від одного. Таким чином домінування позитивних афектів сприяє формуванню почуття впевненості та щастя, що в свою чергу характеризує високий рівень психологічного благополуччя (Bradburn, 2004).

Послідовник N. Bradburna — E. Diener (2009) запропонував термін «суб'єктивне благополуччя». Він розглядав його як один з компонентів загального психологічного благополуччя. На думку вченого благополуччя включає емоційний та когнітивний аспекти самоприйняття; вони мають суб'єктивний характер, оскільки базуються на особистому досвіді (Diener, 2009).

Проблема суб'єктивного благополуччя також привернула увагу соціологів, які досліджували вплив демографічних факторів на нього. Дослідження когнітивних та соціальних психологів показали, що чим більше людина має сформованих позитивних асоціацій, тим більше подій життя можуть слугувати тригером для виникнення приємних спогадів та почуття щастя (Лукаsevич, 2017).

Гуманістична психологія розвивала ідеї евдемонізму, ключовою ідеєю якого є прагнення людини до самореалізації та пошуку сенсу життя, де благополуччя розглядається як наслідок наповненого та осмисленого життя. Власне Е. Фромм розрізняв два типи потреб: ті, що суб'єктивно сприймаються як нагальні та задоволення яких приносить короточасну насолоду і тих, що відповідають глибинній природі людини. Реалізація останніх сприяє особистісному зростанню та формуванню стійкого почуття благополуччя (Фромм, 2010).

C. Ryff (1995), як представниця евдемоністичного підходу, розробила власну багатовимірну модель психологічного благополуччя, яка включає шість компонентів: самоприйняття, автономність, позитивні стосунки з оточуючими, управління довкіллям, цілеспрямованість та особистісний ріст (Ryff & Keyes, 1995). На основі цих компонентів науковиця розробила методiku оцінювання психологічного благополуччя. На її думку, психологічно благополучна особистість



не обов'язково відчуває задоволеність життям або домінуючі позитивні емоції; це просто зріла та повноцінно функціонуюча особистість.

Rath і Harter (2010) описують благополуччя як багатовимірне явище, що охоплює п'ять ключових сфер життя: фізичне благополуччя, фінансове благополуччя, професійне благополуччя, соціальне благополуччя, благополуччя у середовищі проживання. Дослідники наголошують, що успішність є важливою в кожній з цих сфер, оскільки вони не можуть повністю компенсувати одна одну. Невдача в будь-якому з цих аспектів може негативно позначитися на загальному рівні благополуччя (Rath & Harter, 2010).

У сучасних дослідженнях спостерігається тенденція до поєднання гедоністичного та евдемоністичного підходів. Biswas-Diener, Kashdan та King (2009) пропонують інтегрований підхід, тому що обидва аспекти благополуччя, на їх думку, можуть функціонувати взаємопов'язано. Вони зазначають, що акцент на вивченні різних аспектів благополуччя сприяє більшій ефективності та продуктивності досліджень у цій сфері (Biswas-Diener, Kashdan & King, 2009, p. 208).

Таким чином науковці спочатку досліджували зовнішні умови, які впливають на рівень суб'єктивного благополуччя. Однак тривалі дослідження показали, що такі фактори мають незначний вплив на цей показник. До того ж результати досліджень свідчать, що суб'єктивне благополуччя відносно стабільне у часі та має високу кореляцію зі стійкими рисами особистості і здатне змінюватись після значущих життєвих подій (Лукашевич, 2017).

На думку американського психолога М. Csíkszentmihályi, людина може досягти суб'єктивного благополуччя лише в тому разі, якщо вона перебуває у стані потоку. Концепція «потоку» має на увазі повне занурення в діяльність, яке супроводжується глибоким задоволенням від процесу. Цей стан виникає, якщо наявний баланс між складністю життєвих викликів, поставленими завданнями та індивідуальними здібностями особистості. Таким чином, успішне виконання завдань і відповідність викликів рівню компетентності людини сприяють формуванню почуття благополуччя (Чумакова, 2019).

Засновник позитивної психології М. Seligman (2012) розробив динамічну теорію благополуччя, що еволюціонувала з його попередньої концепції щастя. Він розглядає благополуччя як абстрактне поняття, яке складається з позитивних емоцій, залученості (стану потоку), якісних стосунків, сенсу життя та досягнень. Теорія підкреслює розвиток особистісного потенціалу та створення ресурсів для гармонійного життя. Seligman наголошує, що прагнення до успіху в кожній складовій сприяє загальному процвітанню людини (Seligman, 2012).

Українські вчені також займаються дослідженням феномену суб'єктивного благополуччя. І. Данилюк (2021) критикує гедоністичний підхід через його суперечливість: людина може водночас проявляти як позитивну, так і негативну поведінку. Вчений пояснює це прагненням виділитися та відновити авторитет «Я».

Натомість він наголошує на важливості евдемоністичного напрямку, що враховує особистісне зростання й самоактуалізацію як показники суб'єктивного благополуччя. Благополуччя, на його думку, — це постійна активність особистості, оскільки пасивність його руйнує. Психологічне здоров'я часто розглядається як синонім психологічного благополуччя, що визначається як динамічна рівновага людини з оточенням, необхідна для ефективного функціонування (Данилюк, 2021).

І. Горбаль (2012) визначає суб'єктивне благополуччя як когнітивно-емоційну оцінку якості життя, що формується під впливом зовнішніх умов і особистісних характеристик. Воно поєднує позитивні емоції, відсутність негативних переживань і відповідність життя особистісному ідеалу. Дослідник вважає психологічне здоров'я проявом суб'єктивного благополуччя (Горбаль, 2012). В. Омелянська (2021) розглядає психологічне благополуччя як багатовимірний феномен із суб'єктивним, емоційним, адаптаційним і соціальним компонентами. І. Галецька (2007) визначає його як поєднання емоційного, соціального та духовного благополуччя, що забезпечує активність, гармонійну взаємодію та досягнення цілей. Воно включає загальну задоволеність життям, оцінку його сфер, переважання позитивного афекту та низький рівень негативного (Галецька, 2017). Б. Пахоль (2017) трактує психологічне благополуччя як стан, що охоплює самоактуалізацію, позитивний емоційний фон, самоприйняття, адаптивність і ефективну соціальну взаємодію.

А. Твердоступ (2024) зазначає, що різноманітність підходів до визначення психологічного благополуччя зумовлена тим, що кожна людина оцінює його крізь призму власних життєвих цінностей і цілей. Оскільки це суто суб'єктивне явище, неможливо створити універсальну модель щастя, яка була б однаково релевантною для всіх. Тому особливо важливим є вивчення факторів, що сприяють суб'єктивному благополуччю та загальній задоволеності життям (Твердоступ & Хоменко, 2024).

Українські дослідники приділяють значну увагу вивченню негативного впливу війни в Україні на психологічне благополуччя та психічне здоров'я населення. Відзначається, що масштаби цього впливу є надзвичайно значними, оскільки його наслідки можуть проявлятися як у короткостроковій, так і у довгостроковій перспективі. Вплив воєнних подій на психічне здоров'я може зберігатися протягом десятиліть і передаватися наступним поколінням (Лукомська & Мельник, 2018; Тутаренко, 2018).

Цю тенденцію підтверджують дані Всесвітньої організації охорони здоров'я, які свідчать, що близько 22% людей, які мешкають у зонах збройних конфліктів, протягом наступного десятиліття можуть зіткнутися з різними формами психічних розладів – від легкої депресії та тривожних станів до більш серйозних розладів (Collins, 2023). Основною причиною цього є хронічний стрес, у якому перебуває населення. В Україні повномасштабна війна є найвагомим фактором психоемоційного дистресу.

Т. Титаренко (2018) досліджує психологічне благополуччя в умовах війни, наголошуючи, що постійна травматизація змінює цінності, міжособистісні стосунки



та життєві перспективи. Вона підкреслює, що розвиток благополуччя є важливим фактором посттравматичного зростання, оскільки сприяє переосмисленню життєвих цінностей, усвідомленню своєї ролі в суспільстві та відповідальності за майбутнє. У цьому контексті особливо актуальним є евдемоністичний підхід, що акцентує увагу на особистісному розвитку та пошуку сенсу навіть у складних обставинах (Niemiec, 2014).

Українські дослідники вивчають психологічне благополуччя під час повномасштабного вторгнення. Емпіричний аналіз студентів виявив відмінності між групами за гендерними та психологічними характеристиками (Kostruba & Polischuk, 2022).

Дослідження Малімон, Пашкіної та Максимчука (2023) показало, що рівень благополуччя впливає на соціально-психологічну адаптацію. Особи з низьким благополуччям частіше використовують копінг-стратегії, як-от самоконтроль, уникнення та планування, тоді як високий рівень благополуччя пов'язаний із відповідальністю. Низьке благополуччя також супроводжується емоційною нестабільністю, дезорганізованою поведінкою та труднощами у прогнозуванні соціальних проблем (Малімон, Пашкіна & Максимчук, 2023).

Юнацький вік - це ключовий етап формування самосвідомості, світогляду та відповідальності. У цей період дружба, любов і пошук свого місця в суспільстві набувають особливого значення. Молодь визначає професійні й особистісні цілі, що сприяє самовизначенню. Це також час структурування уявлення про «потік життя» та формування зв'язку між минулим, теперішнім і майбутнім (Панок & Рудь, 2006). Таким чином, юнацький вік є критичним етапом розвитку, під час якого відбувається інтеграція особистісних цінностей, встановлення життєвих пріоритетів та підготовка до дорослого життя.

Дослідники також відзначають, що суб'єктивне благополуччя юнаків є індикатором їх психічного здоров'я та емоційної стабільності. При цьому визначальними чинниками є соціальна підтримка, рівень самооцінки та життєстійкість. Підвищенню ж рівня суб'єктивного благополуччя сприяють позитивне самосприйняття та ефективні копінг-стратегії (Молчанова, 2025).

Ю. Швалб (2021) акцентує увагу на впливі середовища, в якому зростає юнак, на суб'єктивне благополуччя особистості. Важливими чинниками тут виступають екологічні умови, соціальні зв'язки та адаптивні можливості особистості. Нестабільні умови життя, такі як ріноманітні кризи, можуть спричинити підвищену тривожність та зниження рівня суб'єктивного благополуччя (Швалб та ін., 2021).

Також соціальні мережі мають суперечливий вплив: вони сприяють розширенню контактів, обміну досвідом і підтримці, але водночас можуть викликати порівняння з іншими, формувати нереалістичні очікування та спричинити інформаційне перевантаження (Шаварин, 2024).

Ревенко (2020) встановив, що психологічне благополуччя молоді, зокрема студентів, знижується під впливом змін у способі життя, підвищеного емоційного та когнітивного навантаження. Невизначеність майбутнього негативно впливає на молодь, спричиняючи зростання апатії, дегуманізації, інфантильності, спрощення мислення та зниження раціональності свідомості, що, у свою чергу, позначається на рівні їхнього суб'єктивного благополуччя (Коробка, 2022).

В реаліях життя нашої країни тема хронічного стресу пронизує буденність кожного. Подгорнова та Церковна (2024) розглядають біологічний механізм виникнення стресу. При тривалому впливі тривожного стимулу активується гіпоталамо-гіпофізарно-надниркова система, що спричиняє вироблення глюкокортикоїдів до адаптації. Якщо подолати стимул неможливо, стрес стає хронічним, рецептори глюкокортикоїдів втрачають чутливість, а високий рівень стресових медіаторів послаблює імунітет і пошкоджує органи. Симптомами хронічного стресу є: головний біль, безсоння, дратівливість, тривожність, депресія (Подгорнова & Церковна, 2024). Також вчені зазначають, що хронічний стрес серед студентів найбільш негативно впливає на ендокринну та нервову системи, що призводить до змін у поведінці. Зокрема, це може спричинити соціальну прокрастинацію, розлади харчової поведінки та зловживання психоактивними речовинами. Такі наслідки не лише погіршують фізичне та психічне здоров'я, а й ускладнюють соціальну адаптацію, перешкоджаючи ефективному функціонуванню та саморозвитку молоді особистості (Подгорнова & Церковна, 2024).

Що до поняття «тривожності», то існує проблема його відмежування від поняття «тривога». Г. Гулько зазначає, що ці феномени є складними та багатовимірними, оскільки містять багато спільних компонентів, зокрема афективних, які відіграють ключову роль у їхньому розумінні (Гулько, 2017).

К. Ясперс визначає тривогу як невизначений емоційний стан без чіткої причини або об'єкта, що відрізняється від страху, який завжди пов'язаний із конкретною загрозою (Jaspers, 1963). Тривожність, у свою чергу, розглядається як стійка особистісна риса, що проявляється схильністю до частих переживань тривоги, незалежно від ситуації. На відміну від неї, тривога є тимчасовим станом занепокоєння, що виникає у відповідь на певні подразники (Громова, 2020). Прояви тривожності включають емоційну напругу, настороженість, відчуття внутрішнього дискомфорту, а також схильність до постійного очікування загрози. Вона може супроводжуватися почуттям провини, підвищеною вразливістю до труднощів та недооцінкою власних можливостей у невизначених ситуаціях (Атаманчук, 2022).

Хронічний стрес виснажує психологічні та фізіологічні ресурси особистості, що призводить до апатії, втрати мотивації, розвитку депресії та зниження імунітету. Тривале перебування у стресовому стані активує еволюційно давні структури мозку, відповідальні за механізми виживання, що знижує здатність до раціонального аналізу та спричиняє імпульсивні реакції за типом «бий», «біжи» або «завмири» (Атаманчук, 2022).



Тривожність відіграє важливу роль у формуванні стресостійкості, оскільки вона може як знижувати адаптивні можливості особистості, так і сприяти мобілізації ресурсів для подолання труднощів (Ярош, 2018).

Що до депресивних станів, то їм характерно: пригнічення настрою, втрата інтересу до життя та нездатність отримувати задоволення від звичних занять. Також типовими проявами є низький рівень енергії, нейровегетативні порушення, почуття провини, суїцидальні думки, труднощі в соціальній та професійній діяльності, проблеми з концентрацією уваги. В той же час у деяких випадках депресія може супроводжуватись підвищеною тривожністю, емоційною нестабільністю та дратівливістю (The National Institute for Health and Care Excellence, 2022).

Депресивні стани також суттєво впливають на суб'єктивне благополуччя особистості, знижуючи рівень задоволеності життям та загального щастя. Дослідження показують, що люди з високим рівнем суб'єктивного благополуччя, як правило, мають краще здоров'я, ефективніше функціонують в суспільстві та на роботі, в той час як гнів, депресія чи хронічний стрес негативно позначаються на функціонуванні особистості (Diener, 2022).

Переходячи до феноменів, які можуть позитивно впливати на суб'єктивне благополуччя, спершу розглянемо стресостійкість. Наразі існує чотири підходи до трактування цього поняття.

Перший підхід розглядає стресостійкість як індивідуальну властивість особистості, що забезпечує її здатність до самореалізації, збереження здоров'я, працездатності та соціальної адаптації (Лебідь, 2016). Деякі дослідники визначають її як структурно-функціональну, динамічну та інтегративну характеристику, що формується внаслідок взаємодії людини зі стресогенними факторами (Корольчук, 2009). Інші акцентують увагу на її ролі у підтримці психофізіологічної стабільності та ефективної взаємодії з емоційно напруженими зовнішніми умовами (Стельмашук, 2014).

Другий підхід трактує стресостійкість як комплексну якість особистості. Як зазначає Л. Карапетян, цей феномен формується на основі взаємозв'язку різних рівнів інтегральної індивідуальності. Це дозволяє забезпечувати сталість всієї системи організму та дозволяє людині ефективно адаптуватися до мінливих умов навколишнього середовища (Кудінова, 2019).

Третій підхід визначає стресостійкість як здатність протистояти негативному впливу стресових факторів. Вона виявляється у вмінні зберігати психічну рівновагу, не піддаючись впливу несприятливих обставин, що дозволяє запобігти розвитку патологічних станів (Мельник, 2016). Крім того, деякі дослідники вважають, що стресостійкість є результатом поєднання вроджених і набутих психофізіологічних характеристик, які визначають рівень стресової резистентності (Мигаль & Протасенко, 2008).

Четвертий підхід розглядає стресостійкість як складну системну характеристику, що відображає динамічний процес адаптації до несприятливих умов (Masten, 1994). Також її розглядають як рису особистості, яка сприяє захисту від негативних впливів і знижує ризик розвитку психічних розладів (Block & Block, 2014). Молодь характеризується специфічними психологічними особливостями, що впливають на їхню стресостійкість. При її високому рівні відзначається (Zaroka & Lytvyn, 2023): високий самоконтроль емоцій; оптимізм, навіть в ситуації безнадійності; гнучке мислення; здатність використовувати стресові ситуації для особистісного розвитку; сильні соціальні зв'язки, велика кількість зовнішньої підтримки.

Щодо поняття позитивної спрямованості ментального здоров'я, то воно визначається як внутрішній ресурс особистості, який сприяє психологічному благополуччю, стійкості до стресу та адаптації до життєвих труднощів. Вона включає такі аспекти, як: оптимізм, психологічну гнучкість, життєстійкість, емоційну регуляцію, самооцінку та впевненість в собі. Завдяки цим характеристикам, індивід здатний зберігати позитивний емоційний фон та активно взаємодіяти з соціальним оточенням, що сприяє загальному психічному здоров'ю. Позитивна спрямованість ментального здоров'я надає життєдіяльності людини оптимістичного забарвлення, що сприяє збереженню стресостійкості та налагодженню взаємодії з оточуючими. Це, у свою чергу, є важливим елементом суб'єктивного благополуччя, оскільки соціальна ізоляція та напруженість у значущих стосунках з оточуючими руйнує благополуччя.

Метою цієї статті є розкрити особистісні чинники суб'єктивного благополуччя юнаків у період воєнного часу, встановивши релевантні особистісні предиктори їх суб'єктивного благополуччя. Вбачається, що взаємозв'язок між позитивною спрямованістю ментального здоров'я та суб'єктивним благополуччям є двостороннім та взаємопідсилюючим. З одного боку, наявність позитивних психологічних ресурсів, таких як оптимізм та емоційна стійкість, сприяє підвищенню рівня суб'єктивного благополуччя. З іншого боку, високий рівень суб'єктивного благополуччя може посилювати позитивну спрямованість ментального здоров'я, створюючи своєрідний цикл взаємного підкріплення (Karamushka, Tereshchenko & Kredentser, 2022).

Методологія

Для доведення об'єктивності існування особистісних чинників, які лежать в основі підтримки суб'єктивного благополуччя українських юнаків у воєнний період, було організоване емпіричне дослідження.

Вибірку емпіричного дослідження склали юнаки у віці від 18 до 21 років у кількості 86 осіб — представники студентства різних закладів вищої освіти України різноманітних професійних спрямованостей, з них 16% хлопців (14 осіб) та 84% дівчат (72 особи).



Для досягнення поставленої мети було підбрано такі психодіагностичні методики: «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі» (BBC-SWB), «Шкала депресії, тривоги та стресу» (DASS-21), «Шкала стресостійкості» Коннора—Девідсона-10 (CD-RISC-10), «Шкала позитивного ментального здоров'я» (PMH-scale). Також були використані методи математично-статистичної обробки даних: критерій Шапіро-Уїлка, кореляційний аналіз з використанням коефіцієнтів кореляції Пірсона та Спірмена, критерій U Манна-Уїтні, Т-критерій для парних вибірок, множинна лінійна регресія.

Результати

Для початку нами було проведено кореляційний аналіз між конструктами дослідження. Першим ми дослідили взаємозв'язок суб'єктивного благополуччя з чинниками, які можуть його нівелювати (Табл. 1).

Таблиця 1. Взаємозв'язки суб'єктивного благополуччя з тривожністю, стресом та депресивними станами

	Суб'єктивне благополуччя	Психологічне благополуччя	Фізичне здоров'я та благополуччя	Стосунки
	Spearman's rho	Spearman's rho	Spearman's rho	Spearman's rho
Тривожність	-0.410***	-0.402***	-0.433***	-0.222*
Стрес	-0.491***	-0.454***	-0.512***	-0.307**
Депресивні симптоми	-0.745***	-0.716***	-0.626***	-0.573***

Примітка: «*» — значення $p < 0,05$; «**» — $p < 0,01$; «***» — $p < 0,001$

Тривожність має обернені слабкі зв'язки високої статистичної значимості зі шкалами «Суб'єктивне благополуччя», «Психологічне благополуччя» та «Фізичне здоров'я та благополуччя». Тож з підвищенням тривожності зменшується рівень суб'єктивного, психологічного та фізичного благополуччя. Підвищений рівень тривожності негативно впливає на загальне самопочуття, хоча менш руйнівно, ніж депресія. Люди з високим рівнем тривожності можуть зберігати активність, але їхній емоційний стан залишається нестабільним, що ускладнює відчуття благополуччя. Тривожність також має негативний, але слабкий зв'язок зі шкалою задоволеності стосунками, що може свідчити про те, що соціальна підтримка частково компенсує її вплив.

Також наявний сильний обернений зв'язок високої статистичної значущості між депресією, суб'єктивним та психологічним благополуччям. Ймовірно, депресія

призводить до втрати мотивації, зниження енергії та негативного сприйняття майбутнього, що заважає відчуттю благополуччя, навіть у сприятливих умовах. Вона має значущу негативну кореляцію з фізичним здоров'ям і задоволеністю стосунками. Це може бути пов'язано з соматичними симптомами, такими як хронічна втома, порушення сну та зниження фізичної активності. Депресія також погіршує соціальні взаємодії, оскільки люди схильні уникати контактів, що знижує рівень соціальної підтримки.

Шкала стресу має обернені слабкі зв'язки високої статистичної значущості з суб'єктивним та психологічним благополуччям. Таким чином підкреслюється деструктивний вплив стресу на психоемоційний стан юнаків. Зі змінною «Фізичне здоров'я та благополуччя» стрес має негативний статистично значущий зв'язок середньої сили; а також з задоволеністю стосунками з іншими змінна «Стрес» має обернену слабку кореляцію середньої статистичної значимості. Це може пояснюватися фізіологічними наслідками хронічного стресу, такими як виснаження організму, порушення сну, підвищена втомлюваність та психосоматичні прояви. А також, ймовірно, може бути зв'язок з тим, що люди, які переживають інтенсивний стрес, можуть бути менш залученими у соціальні взаємодії, відчувати зниження довіри до оточення або мати труднощі в комунікації через підвищену дратівливість та емоційну напругу.

Також ми дослідили взаємозв'язки суб'єктивного благополуччя зі стресостійкістю та позитивною спрямованістю ментального здоров'я (Табл. 2).

Таблиця 2. Взаємозв'язки суб'єктивного благополуччя зі стресостійкістю та позитивною спрямованістю ментального здоров'я

	Суб'єктивне благополуччя	Психологічне благополуччя	Фізичне здоров'я та благополуччя	Стосунки
	Pearson's r	Pearson's r	Pearson's r	Pearson's r
Стресостійкість	0.598***	0.631***	0.468***	0.401***
Позитивна спрямованість ментального здоров'я	0.827***	0.815***	0.684***	0.636***

Примітка: «***» — $p < 0,001$

Виявлено прямий зв'язок середньої сили та високої статистичної значущості спостерігається між стресостійкістю, суб'єктивним благополуччям та таким її компонентом, як психологічне благополуччя. Зв'язок з підшкалами «Фізичне здоров'я та благополуччя» і «Стосунки» теж має високу статистичну значимість, однак його силу можна охарактеризувати як слабку. Ймовірно, суб'єктивне та психологічне благополуччя тісно пов'язані зі стресостійкістю, оскільки відображають внутрішні ресурси особистості, що допомагають долати стресові ситуації. Натомість фізичне здоров'я та задоволеність стосунками мають слабший



зв'язок зі стресостійкістю, оскільки значною мірою залежать від зовнішніх факторів, таких як соціальна взаємодія та стан організму, які є більш динамічними та змінними.

Також наявний позитивний сильний зв'язок високої статистичної значимості між позитивною спрямованістю ментального здоров'я, суб'єктивного та психологічного благополуччя. Ймовірно, юнаки, які мають більш виражену позитивну спрямованість ментального здоров'я, краще адаптуються до стресових умов, демонструють вищу стресостійкість та здатність підтримувати внутрішню рівновагу, що сприяє збереженню психологічної стабільності та емоційного благополуччя. Прямий зв'язок високої статистично значимості, однак середньої сили, наявний між позитивною спрямованістю ментального здоров'я, фізичним здоров'ям та благополуччям, а також із задоволеністю стосунками з оточуючими. Тобто змінні пропорційно зростають. Це може свідчити про те, що хоча позитивне сприйняття власного психічного стану сприяє покращенню фізичного здоров'я та якості міжособистісних взаємодій, ці аспекти значною мірою залежать і від зовнішніх чинників, таких як доступ до медичних послуг, соціальна підтримка та характер взаємин із близькими людьми.

Результат пошуку взаємозв'язків стресостійкості з позитивною спрямованістю ментального здоров'я, тривожністю, стресом та депресивними станами представлено в таблиці 3.

Таблиця 3. Взаємозв'язок стресостійкості з позитивною спрямованістю ментального здоров'я, тривожністю, стресом та депресивними станами

	Позитивна спрямованість ментального здоров'я	Тривожність	Стрес	Депресивні стани
	Pearson's rho	Spearman's rho	Spearman's rho	Spearman's rho
Стресостійкість	0.625***	-0.407***	-0.487***	-0.571***

Примітка: «***» — $p < 0,001$

Виявлено позитивну кореляцію середньої сили та високої статистичної значимості між позитивною спрямованістю ментального здоров'я та стресостійкістю. Ймовірно, позитивне сприйняття свого психологічного стану сприяє адаптивним копінг-стратегіям, що полегшують адаптацію до стресу.

Стресостійкість допомагає зберігати позитивне ставлення до ментального здоров'я, що підвищує рівень суб'єктивного благополуччя.

Стресостійкість має обернену кореляцію середньої сили та високої значущості з депресією: зі зростанням депресивних проявів вона знижується. Це може бути пов'язано з погіршенням фізичного й психологічного стану під час депресії, що послаблює адаптаційні механізми. Водночас, вищий рівень стресостійкості сприяє швидшому відновленню після емоційних потрясінь, збереженню мотивації та позитивного бачення майбутнього, що знижує ризик депресії.

З тривожністю та стресом стресостійкість також має негативну, але слабшу кореляцію. Це свідчить про її роль у зменшенні цих станів, хоча ситуативні фактори залишаються впливовими. У воєнних умовах стресостійкість виконує буферну функцію, сприяючи адаптації до невизначеності та підтримці психологічного благополуччя.

Також досліджено взаємозв'язок позитивної спрямованості ментального здоров'я з тривожністю, стресом та депресивними станами (Табл. 4).

Наявний сильний негативний зв'язок між позитивною спрямованістю ментального здоров'я та депресією: зі зростанням одного показника інший знижується. Це свідчить, що люди з позитивним ставленням до свого психологічного стану менш схильні до емоційного виснаження та втрати мотивації. Також виявлено статистично значущі обернені зв'язки середньої сили між цією змінною та тривожністю і стресом. Позитивне сприйняття ментального здоров'я сприяє емоційній стійкості, адаптації до стресових ситуацій і, ймовірно, ефективному використанню копінг-стратегій. Оскільки тривожність і стрес є більш динамічними реакціями, їхній зв'язок із позитивною спрямованістю ментального здоров'я менш виражений, але залишається значущим.

Таблиця 4. Взаємозв'язок позитивної спрямованості ментального здоров'я з тривожністю, стресом та депресивними станами

	Тривожність	Стрес	Депресивні стани
	Spearman's rho	Spearman's rho	Spearman's rho
Позитивна спрямованість ментального здоров'я	-0.509***	-0.596***	-0.747***

Примітка: «***» — $p < 0,001$

Наступним завданням був пошук відмінностей між групами хлопців та дівчат. Статистично значуща відмінність виявлена лише за шкалою стресу ($p = 0.026$) —



дівчата мають вищі показники. Ймовірно, цей результат може бути пов'язаний із гендерними особливостями емоційного реагування на стресові ситуації. Відомо, що жінки, у порівнянні з чоловіками, частіше демонструють вищу чутливість до стресових факторів, що може бути зумовлено як біологічними, так і соціокультурними чинниками. Зокрема, жінки зазвичай більш схильні до емоційного залучення у складні ситуації, сильніше переживають невизначеність та мають вищий рівень тривожності, що може сприяти посиленому сприйняттю стресу. Водночас, хлопці можуть застосовувати інші механізми подолання стресу, зокрема більш схильні до зовнішніх форм реагування, що може зменшувати їхню суб'єктивну оцінку рівня стресу. Крім того, можливо, хлопці менше схильні відкрито визнавати або фіксувати свої стресові переживання, що також могло вплинути на результати нашого дослідження.

Останнім завданням нашого емпіричного дослідження стала розробка регресійної моделі. При розрахунку регресійної моделі виявилось, що в нашій вибірці немає статистично значущого впливу на суб'єктивне благополуччя таких змінних: стресостійкість, тривожність та стрес. Також не має статистичного значущого впливу фактор статі. Таким чином до регресійної моделі увійшли такі незалежні змінні: позитивна спрямованість ментального здоров'я та депресивні стани. Наша модель має наступні характеристики:

- Розраховану модель можна вважати адекватною, оскільки коефіцієнт множинної кореляції становить 0,841, а коефіцієнт множинної детермінації — 0,707. Скоригований коефіцієнт множинної детермінації становить 0,700, отже варіація незалежних змінних пояснює приблизно 70% варіації залежної змінної. Тож наша регресійна модель є хорошою;

- Також модель є статистично значущою, оскільки значення p менше ніж 0,05;
- За коефіцієнтом Дарбіна-Уотсона між залишками сусідніх випадків відсутні систематичні зв'язки (автокореляції) — на це вказує значення за коефіцієнтом 1.79 (близько 2);

- До того ж показник VIF менший 5, що свідчить про відсутність мультиколінеарності;

- Також на якість нашої моделі вказує статистична значущість впливу константи, а отже він стабільний.

Рівняння множинної регресії виглядає наступним чином:

Суб'єктивне благополуччя = 34.062 – 0.227(Депресія) + 0.657(Позитивна спрямованість ментального здоров'я).

Дискусія

Отже, здійснене дослідження показує, що позитивна спрямованість ментального здоров'я та депресивні стани є ключовими факторами, що зумовлюють рівень суб'єктивного благополуччя. При цьому позитивна

спрямованість ментального здоров'я чинить значний позитивний вплив на залежну змінну, значно більший, ніж негативний вплив депресивних станів.

На основі нашого емпіричного дослідження та розробленої регресійної моделі особистісних чинників суб'єктивного благополуччя юнаків у воєнний період можливо проводити подальші дослідження вивчення цього психологічного феномену, його особливостей у юнаків, що проживають в умовах воєнного стану. А також розробити програму тренінгу задля підвищення та профілактики рівня суб'єктивного благополуччя таких осіб.

Висновки

В результаті аналізу психологічної літератури, здійсненого емпіричного дослідження та статистичної обробки отриманих даних у статті з'ясовано наступне:

1. Суб'єктивне благополуччя юнаків — це емоційно-оцінне ставлення особистості юнацького віку до власного життя, себе самої та взаємодії з оточенням, що проявляється у відчутті задоволеності як окремими сферами життєдіяльності, так і життям загалом. Воно відіграє ключову роль у процесах посттравматичного зростання у воєнний час і є важливою умовою самореалізації юних осіб.

2. Хронічний стрес, що виникає у юнаків через проживання в умовах війни, впливає як на психологічний, так і на фізичний стан, погіршуючи здоров'я, соціальну адаптацію та саморозвиток молоді. Тривожність визначається як стан емоційної напруги, настороженості та підвищеної чутливості до ситуацій невизначеності, що порушує психологічну рівновагу особистості. Що до депресивних станів, то вони суттєво впливають на суб'єктивне благополуччя особистості, знижуючи рівень задоволеності життям та загального щастя.

Стресостійкість — це інтегральна та системна властивість особистості молодої людини, що визначає її здатність протистояти стресовим чинникам і зберігати емоційну рівновагу в умовах напружених ситуацій. Пов'язана з нею позитивна спрямованість ментального здоров'я — це внутрішній ресурс особистості, що сприяє підтримці її психологічного благополуччя, стресостійкості та адаптації.

3. Статистичний аналіз даних дозволив підтвердити гіпотези про позитивну кореляцію суб'єктивного благополуччя зі стресостійкістю та позитивною спрямованістю ментального здоров'я; а також про обернену кореляцію стресостійкості та позитивної спрямованості ментального здоров'я з тривожністю, стресом та депресивними станами.

4. Порівняльний аналіз показав, що дівчата мають вищі показники стресу, що може пояснюватися як гендерними особливостями емоційного реагування, так і соціальними ролями та очікуваннями. Хлопці, ймовірно, використовують інші механізми подолання стресу, що знижує їхню суб'єктивну оцінку рівня його переживання.

Назагал виявлено, що ключовими чинниками, що впливають на рівень суб'єктивного благополуччя юнаків у воєнний період є депресивні стани та



позитивна спрямованість ментального здоров'я. Такі змінні, як тривожність, стрес та стресостійкість не підтвердили статистично значущого впливу на суб'єктивне благополуччя юнаків як залежну змінну.

Список використаних джерел

Абрамюк, О. О., & Липецька, А. С. (2018). Концептуальна структура феномену «суб'єктивне благополуччя» та особливості його вимірювання. *Психологія: Реальність і перспективи*, (11), 10–17. https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi11.2

Арістотель. (2002). *Нікомахова етика* (В. Ставнюк, Пер.). Аквілон-Плюс.

Атаманчук, Н. М. (2023). Підвищення стресостійкості підлітків в умовах військової агресії: Ресурс арт-технік, Innovative projects and programs in psychology, pedagogy and education (с. 30–42). Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-282-1-2>

Галецька, І. І. (2007). Критерії психологічного здоров'я. *Вісник Львівського університету. Філософські науки*, (10), 317–328.

Горбаль, І. С. (2012). Відчуття суб'єктивного благополуччя як передумова та втілення психологічного здоров'я особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*, 2(2), 293–304.

Громова, Г. М. (2020). Інтолерантність до невизначеності і тривожність у студентів різних професій. У Т. М. Титаренко (Ред.), *Горизонти посттравматичного особистісного життєтворення* (с. 44–48).

Гулько, Г. О. (2017). Психологічні чинники актуалізації особистісних властивостей тривожного спектру в ситуації досягнення (Неопубл. автореф. дис. канд. психол. Наук). М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка.

Данилюк, І. (2021). Взаємозв'язок феноменів психологічного благополуччя, щастя та задоволеності життям особистості. У *Самодетермінація психологічного благополуччя особистості: Монографія* (с. 150–159). Видавець Вікторія Кундельська.

Коробка, І. М. (2022). Суб'єктивне благополуччя: Теоретичні інтерпретації, чинники й ресурси підтримання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, (2), 85–93.

Корольчук, В. М. (2009). *Психологія стресостійкості особистості*. (Дис. доктора психол. наук). Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, Київ.

Кудінова, М. (2019). Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «стресостійкість». *Young Scientist*, 3 (67), 137–143.

Лебідь, Н. К. (2016). *Стресостійкість як особистісна властивість керівників-лідерів закладів середньої освіти*. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети».

Лукашевич, О. А. (2017). Суб'єктивне благополуччя як психологічний феномен. *Проблеми сучасної психології*, 2(12), 109–114.

Лукомська, С. О., & Мельник, О. В. (2018). Психологічне благополуччя як чинник соціальної адаптації учасників АТО. *Актуальні проблеми психології*, 1(14), 233–242.

Малімон, Л., Пашкіна, А., & Максимчук, О. (2023). Суб'єктивне благополуччя як чинник соціально-психологічної адаптації особистості в умовах війни. *Psychological Prospects Journal*, (42), 113–126. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-42-mal>

Мельник, Н. М. (2016). Психологічний аспект формування стресостійкості педагога. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія*, 21(3 (41)), 194–203.

Мигаль, Г. В., & Протасенко, О. Ф. (2008). Стресостійкість людини-оператора. *Методи підвищення стресостійкості. Открытые информационные и компьютерные интегрированные технологии*, (39), 248–252.

Молчанова, О. (2025). Суб'єктивне благополуччя як показник психічного здоров'я особистості в юнацькому віці. *Перспективи та інновації науки*, (1(47)). [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-1\(47\)-1625-1635](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-1(47)-1625-1635)

Омелянська, В. І. (2021). Концептуальний аналіз психологічного благополуччя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, (1), 22–26

Панок, В. Г., & Рудь, Г. В. (2006). Психологія життєвого шляху особистості. Ніка-Центр.

Пахоль, Б. Є. (2017). Суб'єктивне та психологічне благополуччя: Сучасні і класичні підходи, моделі та чинники. *Український психологічний журнал*, 1(3), 80–104.

Подгорнова, А., & Церковна, О. (2024). Хронічний стрес та його вплив на організм студентів, *Матеріали конференцій МНЛ* (19 січня 2024 р., м. Харків) (с. 436–437). Харків.

Ревенко, С. П. (2020). Соціально-психологічні умови становлення зрілої ідентичності студентської молоді (Дис. канд. психол. наук). Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України. Северодонецьк.

Твердоступ, А. А., & Хоменко, Є. Г. (2024). Наукові підходи до вивчення поняття психологічного благополуччя. *Тези 76-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету. Том 2* (с. 215–217). Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка».

Титаренко, Т. М. (2018). Психологічне благополуччя особистості у контексті посттравматичного життєтворення. *Особистість та її історія*, 102–112.

Фромм, Е. (2010). *Бути чи мати?* (О. Михайлова & А. Буряк, Пер.). Укр. письменник.



Чумакова, А. В. (2019). Психологічні аспекти профілактики та лікування посттравматичного стресового розладу. Вісник психіатрії і психотерапії імені П.Б. Ганнушкіна, 15(2), 51–54.

Шаварин, І. С. (2024). Вплив соціальних мереж на формування психологічного благополуччя у юнацькому віці [Неопубл. магістерська робота]. Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Швалб, Ю. М., Вернік, О. Л., Вовчик-Блакитна, О. О., Кирпенко, Т. М., Павленко, О. В., & Рудоміно-Дусятська, О. В. (2021). Еколого-психологічні детермінанти суб'єктивного благополуччя особистості: Монографія (Ю. М. Швалб, Ред.). Видавець Вікторія Кундельська.

Ярош, Н. С. (2018). Саногенне мислення як чинник стрес-долаючої поведінки особистості (Дис. канд. псих. наук). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Biswas-Diener, R., Kashdan, T. B., & King, L. A. (2009). Two traditions of happiness research, not two distinct types of happiness. *The Journal of Positive Psychology*, 4(3), 208–211.

Block, J. H., & Block, J. (2014). The role of ego-control and ego-resiliency in the organization of behavior. In W. A. Collins (Ed.), *Development of cognition, affect, and social relations: The minnesota symposia on child psychology* (Vol. 13, pp. 39–101). Psychology Press.

Bradburn, N. M. (2004). *Asking questions: The definitive guide to questionnaire design -for market research, political polls, and social and health questionnaires*, revised edition. Jossey-Bass.

Collins, T. (2023, March 5). In war-torn Ukraine, a first-of-its-kind mental health center aims to heal as “part of our survival” [Video]. USA TODAY. <https://www.usatoday.com/story/news/nation/2023/03/05/ukraine-new-mental-health-center/11306210002/>

Cummins, R. A. (2009). Subjective wellbeing, homeostatically protected mood and depression: A synthesis. *Journal of Happiness Studies*, 11(1), 1–17. <https://doi.org/10.1007/s10902-009-9167-0>

Diener, E. (2009). *The science of well-being: The collected works. series: Social indicators research series* (Vol. 37). Springer.

Diener, E. (2022, 28 жовтня). Щастя - наука про суб'єктивне благополуччя. LibreTexts - Ukrayinska.

Karamushka, L., Tereshchenko, K., & Kredentser, O. (2022). Adaptation of the modified BBC subjective well-being scale (BBC-SWB) and the positive mental health scale (pmh-scale) on the ukrainian sample. *Організаційна психологія Економічна психологія*, 3-4(27), 85–94. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.8>

Kostruba, N., & Polischuk, Z. (2022). Students' psychological well-being during the war: An empirical analysis. *Psychological Prospects Journal*, (40), 51–61. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-40-kos>

Masten, A. S. (1994). Resilience in individual development: Successful adaptation despite risk and adversity. In *Educational resilience in inner-city America* (pp. 3-25). Routledge.

Niemiec, C. P. (2014). Eudaimonic Well-Being. In A. C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of quality of life and well-being research* (pp. 2004–2005). Dordrecht, Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_929

Rath, T., & Harter, J. (2010). *Well-Being: The five essential elements*. Gallup press.

Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719–727. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719>

Seligman, M. E. P. (2012). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. Random House Australia.

The National Institute for Health and Care Excellence. (2022, 29 червня). *Depression in adults: Treatment and management*. NICE. <https://www.nice.org.uk/guidance/ng222>

Tytarenko, T. M. (2018). Ways to increase the psychological well-being of personality who has overcome trauma. *Psychology: Theory and Practice*, 1(1), 112–119. [https://doi.org/10.31339/2617-9598-2018-1\(1\)-112-119](https://doi.org/10.31339/2617-9598-2018-1(1)-112-119)

Zapeka, Y. H., & Lytvyn, D. O. (2023). Psychological features of young people's stress resistance in war condition. *Ukrainian Psychological Journal*, (2 (20)), 52–71. [https://doi.org/10.17721/upj.2023.2\(20\).4](https://doi.org/10.17721/upj.2023.2(20).4)

PERSONAL FACTORS OF THE SUBJECTIVE WELL-BEING OF YOUNG PEOPLE DURING THE WAR PERIOD

Prokopovych Yevhen, Piddubna Viktoriia

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0002

Abstract

Relevance. The purpose of this article is to investigate the personal factors of the subjective well-being of young men during the period of martial law in Ukraine.

Methodology. To achieve the goal, the modified BBC Subjective Well-Being Scale (BBC-SWB), the Depression, Anxiety and Stress Scale (DASS-21), the Connor-Davidson Stress Resilience Scale (CD-RISC-10) and the Positive Mental Health Scale (PMH-scale) were used. Correlation analysis, Student's t-test, Mann-Whitney U-test and multiple linear regression were applied. The study involved 86 students (18–21 years old), including 16% boys and 84% girls, representatives of students from various higher education institutions in Ukraine.

Results. The essence of the concepts: subjective well-being, stress resistance, anxiety, chronic stress, positive orientation of mental health is revealed. The relationships between variables were analyzed. As well as the influence of stress



resistance, anxiety, stress, depressive states and positive orientation of mental health on the level of subjective well-being of young men. A gender analysis of the psychological characteristics of respondents was conducted. The results of the statistical analysis indicate strong inverse correlations of subjective well-being with depressive states, stress and anxiety, as well as positive correlations with stress resilience and positive mental health orientation. Regression analysis showed that the most significant predictors of subjective well-being are positive mental health orientation (positive impact) and depressive states (negative impact). Other variables, such as gender, anxiety, stress and stress tolerance, did not have a statistically significant impact. At the same time, girls were more prone to experiencing stress.

Conclusions. The findings of the study confirm that maintaining a positive mental resource and reducing depressive symptoms are key conditions for maintaining the subjective well-being of young men in crisis conditions. The data obtained can serve as the basis for creating psychoprophylactic programs aimed at strengthening the psychological resilience of young men in war conditions.

Key words: subjective well-being, young people, war, chronic stress, positive mental health orientation

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Прокопович Євген

Канд. медичних наук, доцент

кафедра психології розвитку факультету психології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Київ, Україна

duran2004@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-8601-5419.

Піддубна Вікторія

Студентка магістратури Інституту післядипломної освіти

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

v.p.letter@gmail.com

ORCID ID: 0009-0005-7143-1523

AUTHORS INFORMATION

Відмова від відповідальності: автори заявляють, що їхні думки та погляди, висловлені в цьому рукописі, вільні від будь-якого впливу будь-яких організацій.

ПРО ЦЮ СТАТТЮ

Цитуйте цю статтю

Прокопович Євген, Піддубна Вікторія. ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЮНАКІВ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД. 2024 Socialization & Human Development journal 1. DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0002

Надіслано 22 серпня 2024 р. / Переглянуто 30 жовтня 2024 р. / Затверджено 10 листопада 2024 р.

Опубліковано: 31 грудня 2024 р.

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0002

Відповідальний редактор -Ярослав РЯБЧИЧ

ПРАВА ТА ДОЗВОЛИ

Copyright: © 2024 Прокопович Євген, Піддубна Вікторія. Ця стаття відкритого доступу, яка розповсюджується відповідно до ліцензії Creative Commons Attribution License, (CC BY 4.0), яка дозволяє необмежене використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії за умови вказівки автора та джерела.



ДОСВІД ПОДОЛАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ СТАНІВ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Хоменко Станіслав

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0003

Анотація

Актуальність. Дослідження психічних змін в учасників бойових дій дає можливість покращувати існуючі реабілітаційні програми, враховуючи індивідуальні потреби, ветеранів, що допомагає досягти більш стійкого ефекту у їх відновленні та реінтеграції. Розуміння природи та механізмів останніх допоможе розробити ефективніші методи психологічної підтримки та реабілітації ветеранів, знижуючи ризик їх тривалого впливу на якість життя

Мета дослідження: виявити особливості посттравматичних реакцій у ветеранів та розробити зміст ефективної реабілітаційної програми, орієнтованої на їх подолання.

Методологія. У дослідженні використані теоретичні методи (аналіз, узагальнення та систематизація); емпіричні методи 1) «Шкала впливу травматичної події» М. Горовіца; 2) опитувальник «Посттравматичне зростання» Р. Тадеші, Л. Калхауна. 3) «Місісіпська шкала посттравматичних стресових розладів» Т.М. Кеап). 4) Наративний аналіз. 5) Методика «Незакінчені речення» М. Сакса. Авторська програма розвитку навичок самопізнання і самовдосконалення, відповідальності та саморегуляції, мотивації успіху,.

Результати. На початку дослідження більшість військовослужбовців продемонстрували стресові розлади. Багатьом з них була притаманна замкнутість, що ускладнювало роботу в групі під час реабілітації. Одночасно з стресовими розладами у них було зафіксовано незначну тенденцію до посттравматичного зростання. Після проведення авторської програми експериментальна група військовослужбовців показала істотне зростання позитивних ефектів, зокрема, посттравматичний стресовий розлад не було зафіксовано у 80%, у той час як показники посттравматичного зростання учасників помітно збільшилися.

Висновки. Підготовлену програму реабілітації військовослужбовців можна рекомендувати закладам психологічної допомоги як ефективну в боротьбі з наслідками бойових дій у їх учасників.

Ключові слова: учасники бойових дій, негативні стани, травматичні події. посттравматичний розлад, посттравматичне зростання.

Актуальність

Актуальність дослідження. Дослідження особливостей негативних станів учасників бойових дій має високу актуальність, оскільки, участь людини у бойових

діях призводить до потужного стресу та підвищує ризик психічних розладів, таких як ПТСР, депресія, тривожні розлади. Розуміння їх природи та механізмів може допомогти розробити ефективніші методи підтримки та реабілітації ветеранів, знижуючи ризик тривалого впливу таких станів на якість життя цього контингенту населення їх найближчого оточення.

Проблему особливостей негативних станів учасників бойових досліджували наступні вітчизняні вчені: М.М. Баумер (Баумер, М.М. 2020), О.М. Кокун (Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., 2016), І.О. Лаба (Радецька Л.В., Лаба І.О., Смачило А.І., Нечаєва О.О., Лопатенко К.О., Баумер М.М., 2020), Н.С. Лозінська (Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., 2016), К.О. Лопатенко [4], О.О. Нечаєва (Радецька Л.В., Лаба І.О., Смачило А.І., Нечаєва О.О., Лопатенко К.О., Баумер М.М., 2020), Л.В. Радецька (Радецька Л.В., Лаба І.О., Смачило А.І., Нечаєва О.О., Лопатенко К.О., Баумер М.М., 2020), І.О. Пішко (Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., 2016), А.І. Смачило (Радецька Л.В., Лаба І.О., Смачило А.І., Нечаєва О.О., Лопатенко К.О., Баумер М.М., 2020); посттравматичні стресові розлади у військових умовах вивчали: П. Казімі, А. Мустафаєв, Г. Юсіфова (Мустафаєв А., Юсіфова Г., Казімі П., 2023), В.М. Синишина (Синишина В.М., 2021). Посттравматичне зростання особистості учасників бойових дій представлено в роботі: Д.С. Зубовського, І.І. Осьодло (Осьодло В.І., Зубовський Д.С., 2017) та ін.

Факт участі у військових діях здійснює безумовний вплив на психіку людини, піддаючи її серйозним випробуванням. У шерегу великої кількості наслідків війни (економічних, політичних, соціальних) існують не менш важливі психологічні наслідки. Перебування військового в екстремальних умовах характеризується впливом на психіку такої людини стрес-факторів підвищеної інтенсивності. Тривалість їх впливу, а також психотравмуючий характер таких інтервенцій можуть сприяти виникненню змін психічної діяльності, що істотно знижує ефективність життєдіяльності та якість життя людини вже в мирних умовах. При цьому розширюється і коло постраждалих, до числа яких потрапляють не тільки безпосередні учасники воєнних подій, а й їхні родичі. Після всього пережитого на війні в учасників бойових дій відзначаються такі різкі зміни в психіці, що навіть батьки іноді насилу визнають в них своїх дітей. Повертаючись до звичайного життя після впливу екстремальних умов, військовослужбовці тривалий час не можуть адаптуватися до мирних умов. Страх, агресивність, підозрілість для багатьох стають постійними супутниками мирного життя (Мустафаєв А., Юсіфова Г., Казімі П., 2023).

Адаптація учасників бойових дій до умов цивільного життя характеризується напруженими відносинами між такими людьми і суспільством. Абсолютна більшість ветеранів негативно ставляться до представників влади, вважають, що держава обдурила і зрадила їх, і тому відчувають бажання зігнати злість, що накопичилася, за неповагу до Збройних сил України частини населення, недосконале управління й безглузде кровопролиття, загибель товаришів. Життєвий досвід цих людей унікальний; він різко відрізняється від досвіду невійськових людей, що часто породжує непорозуміння з боку військових та значної мчастини



населення. Цивільне населення іноді ставиться до колишніх бійців з нерозумінням і побоюванням, що тільки посилює хворобливу реакцію ветеранів на незвичну обстановку, яку вони сприймають і оцінюють з притаманним їм фронтовим максималізмом (Радецька Л.В., Лаба І.О., Смачило А.І., Нечаєва О.О., Лопатенко К.О., Баумер М.М., 2020).

Повернення військового додому супроводжується труднощами у соціальній адаптації. Учасники бойових дій можуть відчувати відчуження, труднощі у комунікації з близькими та громадянським суспільством, що призводить до їх соціальної ізоляції та погіршення психічного стану. Дослідження цих аспектів дозволить глибше зрозуміти процес адаптації військових до мирного життя та запропонувати інструменти для його покращення. Також наукове вивчення психічних змін учасників військових дій дає можливість оптимізувати існуючі реабілітаційні програми та адаптувати їх, враховуючи індивідуальні потреби учасників, що допоможе досягти більш стійкого ефекту у їх відновленні та більш повній інтеграції в суспільство.

Мета статті – виявити особливості постратматичних проявів військовослужбовців, які повернулися з зони військових дій, та розробити зміст ефективної реабілітаційної програми на цій основі.

Науково-дослідницькі завдання, які вирішуються у статті :

1. Емпіричним шляхом виявити особливості посттравматичних реакцій та особистісних характеристик учасників бойових дій.
2. Розробити та апробувати програму з поліпшення психологічного стану військових, які пережили екстремальний досвід воєнних подій.

На початку дослідження було висунуто гіпотезу: військові, які пройшли психологічну реабілітацію, переносять травматичний досвід легше, ніж ті, які не отримали такої реабілітаційної допомоги.

Методологія

Характеристика вибірки. Базою дослідження служить «Центр допомоги воїнам та членам сімей учасників АТО» в місті Києві. Він є стаціонарною установою системи соціального захисту міста Києва. Центр призначений для соціально-психологічної реабілітації та оздоровлення ветеранів війн. У центр направляються наступні категорії ветеранів – мешканців міста Києва: ветерани Великої Вітчизняної війни, ветерани бойових дій на території України і територіях інших держав, ветерани військової служби. Первинний відбір кандидатів для відпочинку в Центрі здійснюється через мережу Київської міської організації ветеранів (адміністративних округів, районів). Термін перебування на відпочинку – 27 днів.

З метою реалізації завдань дослідження з числа відпочиваючих центру в ході простого випадкового вибору способом жеребкування з генеральної сукупності в

100 чоловіків відібрано 30 військових офіцерів з екстремальним досвідом участі в бойових діях, які виявили згоду на участь в дослідженні.

Методи дослідження. Для підтвердження або спростування гіпотези дослідження воно було організовано за моделлю формувального експерименту і передбачало два етапи. Спочатку всі випробовувані пройшли тестування за методиками, обраними для дослідження. Далі відбувся поділ учасників на дві групи (експериментальну та контрольну) по 15 осіб кожна. Після цього експериментальна група (куди увійшли учасники з нижчими психодіагностичними показниками) пройшла курс психологічної реабілітаційний, а друга залишалась контрольною. Вибір зроблений саме таким чином, тому що в другій групі було виявлено менше число осіб з низьким показником посттравматичного зростання і більше учасників, чиє зростання не вимагає додаткової стимуляції.

По завершенню програми було проведено контрольне тестування за тими ж методиками у двох групах. Порівняння результатів дає можливість підтвердити істинність гіпотези чи спростувати її як недоведену. Для визначення статистичних відмінностей між показниками ЕГ та КГ в роботі використовувався непараметричний U-критерій Манна-Уїтні.

В роботі використано наступні емпіричні методи: 1) «Шкала впливу травматичної події» (М. Горовіца); 2) опитувальник «Посттравматичне зростання» (ОПтр) (Р. Тадеші, Л. Калхаун); 3) «Місісіпська шкала посттравматичних стресових розладів» (Т.М. Кеапе); 4) Наративний аналіз; 5) методика «Незакінчені речення» (М. Сакса). Охарактеризуємо їх роль в дослідженні докладніше.

1. «Шкала впливу травматичної події» (М. Хоровіца). Мета використання шкали в дослідженні – вивчення впливу травматичної події на стан учасників бойових дій (УБД).

2. Опитувальник «Посттравматичне зростання» (ОПтр) (Р. Тадеші, Л. Калхаун). Мета застосування опитувальника – визначення показників посттравматичного зростання УБД за наступними критеріями:

- «Ставлення до інших». Чи людина стала більше розраховувати на інших людей у важку хвилину, відчувати велику близькість з навколишніми, більше охоче виражати свої емоції, виявляти більше співчуття до людей, витратити більше зусиль на налагодження взаємин з людьми, частіше визнавати, що має потребу в інших людях, більш високо цінує їх.

- «Нові можливості». Чи з'явилися у людини нові інтереси, чи вона направила своє життя по новому шляху, чи з'явилася впевненість, що вона може зробити своє життя кращим; чи з'явилися можливості, які не були доступні раніше. Чи вона з більшою ймовірністю спробує змінити те, що потребує зміни.

- «Сила особистості». Чи людина стала відчувати більшу впевненість у собі, краще розуміти, що може справлятися з труднощами. Чи стала вона більшою мірою приймати речі такими, якими вони є, зрозуміла, що вона сильніша, ніж вважала.



- «Духовні зміни». Чи людина стала краще розуміти духовні проблеми, чи стала більш релігійною.

- «Підвищення цінності життя». Чи у людини змінилися життєві пріоритети, чи вона стала краще розуміти цінність власного життя, більше цінувати кожен день свого життя.

Назагал, досліджені особи з високим сумарним балом ОПтЗ характеризуються такими особливостями: після лиха у них змінюється ставлення до інших людей у бік більшої відкритості, позитивності, співчуття. З'являється відчуття нових можливостей, нових інтересів, бажання змін. Вони починають відчувати більшу впевненість у собі, відчувати силу, щоб справлятися з труднощами. Вони починають краще розуміти духовні проблеми інших людей. В цілому у них підвищується цінність життя взагалі і кожного моменту життя зокрема.

3. «Місісіпська шкала посттравматичних стресових розладів» (Т.М. Кеапе). Мета використання шкали – оцінка ступеня вираженості посттравматичних стресових реакцій у ветеранів бойових дій.

4. Наративний аналіз – це аналіз життєвих історій. Мета створення наративного оповідання – трансформація особистості наратора.

При обробці результатів у наративних матеріалах виділяємо три типи істоних форм:

1) наратив страждання, мучеництва, жертви. В пасивній формі ми маємо наратив жертви, а в активній формі – наратив переслідування, мучителя;

2) наратив стійкості, випробування, героїства, мужності, порятунку. У пасивній формі – наратив пристосування, збереження, витримки, стійкості, а в активній формі – наратив героїзму, мужності, рятівника;

3) наратив зростання, трансгресії та ін. В пасивній формі – це мудрець, знавець, в активній формі – зростання, трансгресія, рішучість бути, майстер та ін.).

Розрізняючи історію життя і життєву історію (наратив), в ході смислоаналіза користувач методу прагне трансформувати наратив клієнта в історію життя на основі трансформації форм його самоідентичності. Так, для переходу від травматичного наративу до трансформації травми використовується трьохчленний перехід від самоідентичності жертви до самоідентичності вцілілого і самоідентичності особистісно зростаючого автора наративу.

5. Методика «Незакінчені речення» (М. Сакса). Мета використання методики в дослідженні – виявлення усвідомлюваних і неусвідомлюваних установок людини, показує її ставлення до батьків, сім'ї, до представників своєї та протилежної статі, до вищих за службовим становищем офіцерів і підлеглих, до своїх страхів і побоювань, до почуття провини, до минулого і майбутнього, до життєвих цілей.

Для нашого дослідження було обрано 12 речень, що характеризують ставлення ветерана до минулого, майбутнього і теперішнього. На цій основі

дослідником створюється характеристика, що визначає дану систему відносин як позитивну, негативну чи індивідуальну.

Загальний план роботи з емпіричними матеріалами обрано таким:

1. У першу чергу підраховуються бали за шкалами «Шкала впливу травматичної події» (М. Хоровіца) та «Місісіпська шкала посттравматичних стресових розладів» (Т.М. Кеапе).

2. Окремо заповнюється таблиця за опитувальником «Посттравматичне зростання» (ОПтр) (Р. Тадеші, Л. Калхаун) по кожному з його критеріїв: ОД – ставлення до інших, НВ – нові можливості, СЛ – сила особистості, ДІ – духовні зміни, ПЦ – підвищення цінності життя. Вони мають свої нормативні значення, що говорить про низький, середній або високий ступень вираженості у людини конкретного показника. Сумарний бал виражає ступінь посттравматичного зростання людини. Відповідно, чим вище бал за певним критерієм, тим вище загальний рівень посттравматичного зростання.

3. Усі отримані дані заносяться у зведену таблицю.

Другий етап дослідження передбачав розробку та апробацію реабілітаційної програми для українських військових, які брали участь у бойових діях.

Мета розробки такої програми: за допомогою спеціально спрямованих завдань і вправ підвищити стресостійкість і знизити тривожність військових, які пережили екстремальний досвід воєнних дій..

Послідовність реалізації програми:

1. Аналіз психологічного стану військових (проведення тестування).

2. Визначення цілей і завдань програми.

3. Проведення тренінгових занять з поліпшення психоемоційного стану військових.

3. Проведення групових та індивідуальних занять з військовими для зниження рівня їх стресу і тривожності.

4. Аналіз результатів експериментальної та контрольної груп після проведеної програми.

Опис програми інтервенції. Реабілітаційна програма з поліпшення психологічного стану військових, які пережили екстремальний досвід військових дій, розрахована на групу до 15 осіб. Програма короткострокова, передбачає 7-8 астрономічних годин. На контрольних етапах формуального експерименту з апробації розробленої програми в обох діагностичних зрізах використано один пакет психодіагностичних методик.

Основним завданням в перший день роботи психологів за програмою є встановлення контакту з клієнтами - військовослужбовцями у ході індивідуальної роботи (анкетування і розмова). З другого по четвертий день проводяться групові заняття з подальшим індивідуальним консультуванням клієнтів. Завдання програми спрямовані на сприяння встановленню адекватної самооцінки, розвитку навичок самопізнання і самовдосконалення, відповідальності та саморегуляції ветеранів ЗСУ, підвищення мотивації, зростання прагнення до успіху учасників тренінгу.



Результати

Почнемо з характеристики результатів констатувального етапу дослідження і розглянемо результати діагностики військових контрольної та експериментальної груп за методикою «Шкала впливу травматичної події» (М. Хоровіца), які представлені в таблиці 1.

Таблиця 1. Результати діагностики військовослужбовців (констатувальне дослідження у контрольній та експериментальній групі)

Рівень	Контрольна група	Експериментальна група
Високий	10	13
Середній	3	2
Низький	2	-

За результатами тестування контрольної групи військових можна бачити високу ступінь впливу травматичної події (67%). У (20%) середня ступінь і лише у двох, (13%) низька. Тенденція вторгнення відзначена у 8 службовців, тенденція уникнення - у 7. За результатами діагностики експериментальної групи можемо зробити висновки що майже вся група (87%), або (13%) військових, знаходиться під дією сильного травматичного стресу. Середня ступінь зафіксована у решти, тобто у двох військовослужбовців. Тенденція вторгнення відзначена у 10 службовців, тенденція уникнення - у 5.

Як видно, у більшості обстежених військових (77%) має місце виражена сильна ступінь впливу травматичної події, що підтверджує наявність у них розладів. Для того, щоб переконатися в об'єктивності результатів тестування за «Шкалою впливу травматичної події» (М. Хоровіца), далі проаналізуємо показники «Міссіпській шкалі посттравматичних стресових розладів» (Т.М. Кеапе), враховуючи, що за Міссіпською шкалою оцінка ступеня вираженості посттравматичних стресових реакцій більше 100 балів вважається підставою для висновків, щодо стресових розладів у особистості і чим більший показник балів - тим більш глибокі розлади у особистості.

Не виявлено статистино значущих відмінностей між КГ та ЕГ, що свідчить відсутність відмінностей у ступені впливу травматичної події у даних груп на констатувальному етапі дослідження. Далі у таблиці 2 подаємо результати діагностики військовослужбовців (констатувальне дослідження у контрольній групі).

Не виявлено статистино значущих відмінностей між КГ та ЕГ, що свідчить відсутність відмінностей у наявних стресових розладів різного ступеня тяжкості у даних груп на констатувальному етапі дослідження.

Виходячи з результатів діагностики очевидно, що у (67%) контрольної групи, тобто 10 військових наявні стресові розлади різного ступеня тяжкості. П'ятеро не показали високих показників стресових розладів.

Таблиця 2. Результати діагностики військовослужбовців (констатувальне дослідження у контрольній та експериментальній групі)

Показник	Контрольна група	Експериментальна група
Більше 100 балів	10	12
Менше 100 балів	5	3

Судячи з результатів дослідження експериментальної групи за цією ж шкалою, у (80%) військовослужбовців, констатуються стресові розлади різного ступеня тяжкості і лише двоє з них не мають таких розладів.

Проведений порівняльний аналіз показників військовослужбовців за «Шкалою впливу травматичної події» (М. Хоровіца) та «Місісіпською шкалою посттравматичних стресових розладів» (Т.М. Кеапе) виявив, що у (77%) має місце виражена сильна ступінь впливу травматичної події, що підтверджує наявність у них розладів. Максимально сильно вплинув екстремальний, що став травматичним, військовий досвід на двох учасників (О і Л), найменше піддалися психологічній і смисловій травматизації також двоє учасників (Л і К).

Наступним кроком доцільно проаналізувати показники учасників дослідження за опитувальником «Посттравматичне зростання» (Р. Тадеші, Л. Калхаун), представлені у таблиці 3.

Як показано в таблиці 3, у переважної більшості учасників контрольної групи показники посттравматичного зростання високі і середні. Так, майже у половини цих військових (46%) високі показники посттравматичного зростання, у (40%) – середні, і лише (14%) з них мають низькі і дуже низькі бали. Ідеальним можна назвати показники одного учасника (учасника Л), який набрав максимально можливі бали за всіма критеріями. Найбільш низькі результати виявлено у трьох досліджуваних.

Таблиця 3. Результати діагностики військовослужбовців за опитувальником «Посттравматичне зростання» (констатувальне дослідження у контрольній та експериментальній групі)

Рівень	Контрольна група	Експериментальна група
Високий	7	4
Середній	6	8
Низький	2	3



У експериментальній групі ми бачимо наступні показники позитивної динаміки учасників після переживання травми: більш ніж у половини військових середні показники посттравматичного зростання – (54%), високі показники у (28%) військових та низькі лише у (18%).

Таким чином, на констатувальному етапі дослідження між КГ та ЕГ не виявлено статистично значущих відмінностей, що свідчить про відсутність відмінностей у показниках посттравматичного зростання обстежених груп.

Далі розглянемо чинники посттравматичного зростання у КГ та ЕГ, які наочно представлені в таблиці 4.

Таблиця 4. Результати діагностики у військовослужбовців показників за шкалами ОПТЗ (констатувальне дослідження у КГ та ЕГ)

Показник	Контрольна група	Експериментальна група
Ставлення до інших	3	3
Нові можливості	4	4
Сила особистості	2	2
Духовні зміни	2	2
Підвищення цінності життя	4	4

Отже, за результати діагностики військовослужбовців (констатувальне дослідження) очевидно, що у обох групах найвиразніше представлені чинники нових можливостей і переоцінки життя. В той час як, наприклад, ставлення до людей змінюється незначно. Можна припустити, що решта факторів сильно залежні від чинника сили особистості. Ми дотримуємося тієї думки, що така сила і в дотравматичному періоді життя цих осіб була значною, що гарантувало смислотворчу активність особистості і стало запорукою розвитку їхньої стійкості та посттравматичного зростання.

Результати експериментальної групи виявились відмінні від результатів контрольної групи. Констатувальне дослідження військовослужбовців експериментальній групі показало, що у них найвищий показник переоцінки життя (33%), нижчими виявились показники нових можливостей (26%), а от показники за фактором сила особистості тут є найбільш низькими – (12%).

У наступній таблиці подаються зведені дані констатувальної діагностики за Шкалою впливу травматичної події» та опитувальником Посттравматичне зростання» (ОПтр) та Місісіпською шкали посттравматичних стресових розладів.

Результати такої діагностики військовослужбовців у експериментальній та контрольній групах представлені у таблиці 5.

Таблиця 5. Зведені результати констатувальної діагностики військовослужбовців у експериментальній та контрольній групах

Шкали	Контрольна група	Експериментальна група
Шкала Хоровіця	10	13
Міссісіпська шкала	10	12
ОПтЗ	7	4

В таблиці 5 можна побачити високі показники стресових розладів у військовослужбовців за «Шкалою впливу травматичної події» (М. Хоровіця), які підтверджуються даними «Міссісіпської шкали посттравматичних стресових розладів» (Т.М. Кеапе). Це дозволяє говорити про наявність високих показників розладів в обох групах: 67% - у контрольній, та 80-87% - у експериментальній. При цьому експериментальна група військових має більший показник стресових розладів, ніж контрольна. За допомогою «Опитувальника посттравматичного зростання» виявлено, що у половини військових з контрольної групи (46%), та у четверті з експериментальної (28%) наявні показники посттравматичного зростання.

Дискусія

Головним змістом здійсненого дослідження є аналіз динаміки стресових розладів, характерних для переважної більшості військовослужбовців учасників бойових дій. Емпірично визначено, що на момент початку експериментального втручання у половини військових з контрольної групи та у четверті з експериментальної групи виявлено ознаки посттравматичного зростання. Отримані результати підтверджують теорію М. Хоровіця, щодо неоднозначного впливу травматичної події на військовослужбовців.

Проведення групових занять за реабілітаційною програмою для УБД показує, що організаційно оптимальною є ситуація, коли кількість психологів становить близько 1/3 всього складу групи військових, що дозволяє їм бути фасилітаторами (ініціаторами та прискорювачами) роботи групи. Таким чином, максимальний обсяг групи учасників програми, при якому робота зберігає оптимальний рівень ефективності, становить 18-20 осіб учасників разом з ведучими групи. Програма є пластичною структурою: при необхідності можна вводити в неї додаткові вправи (наприклад, динамічні) або замінювати одні вправи на інші. Принципово важливою залишається необхідність відпрацювання всіх тем, заявлених у програми.

По завершенню програми та здійсненню контрольного психодіагностичного зрізу проведено порівняльний аналіз отриманих результатів із застосуванням статистичного критерію Мана-Уїтні. Як наслідок, виявлено статистично значущі



відмінності між ЕГ та КГ за факторами Опитувальника посттравматичного зростання ($U=785$, при $p \leq 0,05$), що свідчить про ефективність тренінгової програми, спрямованої на формування стресостійкості і зниження тривожності у військових, які пережили екстремальний досвід воєнних дій.

Аналізуючи результати контрольного зрізу за шкалою М. Хоровіца, ми прийшли до висновку, що вплив травматичних подій війни на військових експериментальної групи значно зменшився. Тоді як в контрольній групі, де не проводилася реабілітаційна робота, результати практично не змінились. Зокрема, у групі експериментальній у всіх 15 осіб травмуючий вплив знижено до незначних величин, більше ніж у половини учасників не діагностуються прояви розладів, а процентний показник високого впливу травматичної події за шкалою М. Хоровіца скоротився більше, ніж на половину (на 8 осіб). В той же час у контрольній групі низька травмованість спостерігається в однієї людини (тобто без втручання фахівців зменшилась порівняно з початком дослідження на 1 людину). Середня ступінь впливу травми втявлено у 4 осіб, а у всіх інших (10 осіб), як і раніше, сильно виражений негативний вплив минулого екстремального досвіду.

Подібні тенденції виявились і в результатах тестування за «Місісіпською шкалою посттравматичних стресових розладів» (Т.М. Кеапе). Якщо в контрольній групі (КГ) показники травматизації середні та високі у 10 осіб, то в експериментальній групі 8 осіб мають низький (нижче 70 балів) рівень травматизації, що означає відсутність розладу, 7 осіб (47%) проявляють незначні залишкові явища травми.

Найбільш помітні результати після проведення реабілітаційної програми констатуємо за опитувальником «Посттравматичне зростання» (ОПтр) (Р. Тадеші, Л. Калхаун). У першій групі (ЕГ) 80% учасників демонструють високі показники посттравматичного зростання. У другій групі (КГ) високі показники зростання зустрічаються в 7 осіб, середні - у 6 осіб та незадовільно низькі - у 2 осіб. Отже, у першій групі, на відміну від другої, після реабілітаційної роботи виражена позитивна динаміка посттравматичного зростання та зниження наслідків військової травми.

Отримані результати також підтверджується даними нарративного аналізу матеріалів, створених учасниками розробленої реабілітаційної програми. Їхні нарративні інтерв'ю демонструють зростання осмисленості життя, показують збільшення проявів позитивного ставлення учасників програми до людей, що гармонізує відносини з оточуючими, а зникнення психічного дискомфорту, викликаного стресом і розладом, дозволяє військовим робити позитивний прогноз щодо власного майбутнього.

За матеріалами методики незакінчених речень, отриманими від учасників експериментальної групи після проходження програми, у них в більшості переважають позитивні уявлення про життя, мрії і надії. Провідними бажаннями

військових цієї групи стають вже не позбавлення від розладів, а особисті амбіції, потреби та життєві задуми (наприклад, бажання створити сім'ю, помандрувати, присвятити себе новому хобі...).

Таким чином, можна прийти до висновку, що гіпотеза про те, що військові, які пройшли психологічну реабілітацію, переносять травматичний досвід легше, ніж ті, які не пройшли психологічну реабілітацію, підтверджена.

Висновки

Результати емпіричного дослідження стресових розладів у військових засвідчують, що переважна більшість військовослужбовців має на момент початку перебування у реабілітаційному центрі високий рівень стресових розладів, що свідчить про суттєву деформацію їх ментального здоров'я та низький рівень якості життя. Багатьом військовослужбовцям притаманні замкнутість, відчуженість, що істотно ускладнює групову роботу з такими особами при здійсненні їх реабілітації. Поруч із стресовим розладом у цих людей відзначається і тенденція до посттравматичного зростання.

На основі аналізу отриманих даних військовослужбовців, які пройшли обстеження, розроблено реабілітаційну програму, головною метою якої стала допомога в подоланні ними стресових розладів, що розвинулись під час бойових дій та протягом повернення до звичного життя. Ефективність запроваджених впливів, передбачених розробленою реабілітаційною програмою, визначено на основі фіксації динаміки психодіагностичних показників учасників групової роботи до та після проходження програми психологічної реабілітації та аналізу позитивних змін у експериментальній групі за всіма показниками ефективності реабілітації. Порівняння даних учасників ЕГ до і після експериментального втручання аналізувались у співставленні з відповідними показниками контрольної групи, яка не була залучена до участі в розробленій програмі.

Після проходження реабілітаційної програми експериментальна група військовослужбовців показала зростання позитивних результатів: ознаки посттравматичного стресового розладу зникли майже у всіх учасників психологічної реабілітації, а показники посттравматичного зростання помітно збільшилися, у той час як, у контрольній групі значних змін не відбулося. Зокрема, в роботі виявлено статистино значущі відмінності між ЕГ та КГ за шкалами Опитувальника посттравматичного зростання, що свідчить про ефективність тренінгової програми, спрямованої на формування стресостійкості і зниження тривожності у військових, які пережили екстремальний досвід воєнних дій.

Таким чином, була підтверджена робоча гіпотеза про те, що військові, які пройшли психологічну реабілітацію за програмою автора, переносять травматичний досвід та адаптуються до умов цивільного життя легше, ніж ті, які не пройшли психологічну реабілітацію. Перспективами подальших досліджень є: психологічний аналіз негативних станів учасників бойових дій в залежності від їх бойового досвіду.



Список використаних джерел

- Кокун О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Особливості вияву негативних психічних станів у військовослужбовців, які отримали бойові фізичні та психічні травми. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. 2016. Вип. 19. С. 146-152.
- Мустафаєв А., Юсіфова Г., Казімі П. Посттравматичні стресові розлади у військових умовах (інформативний аналіз проблеми). Науково-теоретичний альманах Грані. 2023. №26(2). С. 51-54.
- Осьодло В. І., Зубовський Д. С. Посттравматичне зростання особистості учасників бойових дій: сучасний стан та перспективи. Український психологічний журнал : зб. наук. пр. 2017. № 1 (3). С. 63-79.
- Радецька Л. В., Лаба І. О., Смачило А. І., Нечаєва О. О., Лопатенко К. О., Баумер М. М. Особливості проявів бойових стресових розладів у поранених військовослужбовців збройних сил України – учасників бойових дій. Медсестринство. 2020. №4. С. 23-26.
- Синишина В. М. Вплив бойового досвіду на посттравматичний стресовий розлад у учасників антитерористичної операції. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2021. Вип.4. С. 162-170.

EXPERIENCE OF OVERCOMING POST-TRAUMATIC CONDITIONS OF COMBAT PARTICIPANTS

Khomenko Stanislav

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0003

Abstract

Relevance. Participation in combat leads to intense stress for participants and increases the risk of mental disorders in them, such as PTSD, depression, anxiety disorders. Understanding the nature and mechanisms of the latter will help develop more effective methods of psychological support and rehabilitation of veterans, reducing the risk of their long-term impact on the quality of life. The study of mental changes in combat participants makes it possible to improve existing rehabilitation programs, taking into account the individual needs of veterans, which helps to achieve a more sustainable effect in their recovery and reintegration. The purpose of the study: to identify the features of post-traumatic reactions in veterans and develop the content of the appropriate rehabilitation program and verify its effectiveness.

Methodology. The study used theoretical methods (analysis, generalization and systematization); empirical methods 1) "Scale of the Impact of a Traumatic Event" by M. Horowitz; 2) the questionnaire "Post-Traumatic Growth" by R. Tadashi, L. Calhoun. 3) "Mississippi Post-Traumatic Stress Disorder Scale" T.M. Keap). 4) Narrative analysis. 5) "Unfinished Sentences" Methodology by M. Sachs. Author's program for developing

motivation for success, skills of self-knowledge and self-improvement, responsibility and self-regulation.

Results. At the beginning of the study, most servicemen demonstrated stress disorders. Many of them are characterized by isolation, which complicates work in a group during rehabilitation. Simultaneously with stress disorders, a slight tendency towards post-traumatic growth was recorded. After the author's program, the experimental group of servicemen showed a significant increase in positive effects, in particular, post-traumatic stress disorder was not recorded in 80%, and the indicators of post-traumatic growth of the participants increased significantly.

Conclusions. The prepared rehabilitation program for military personnel can be recommended to psychological care institutions as effective in combating the consequences of hostilities in their participants.

Keywords: combatants, negative states, traumatic events. post-traumatic disorder, post-traumatic growth.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Хоменко Станіслав

Військовослужбовець ЗСУ

Аспірант факультету психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Київ, Україна

ORCID ID: 0009-0002-4827-0467

e-mail: stanislavvasylovych@gmail.com

Відмова від відповідальності: автор заявляє, що його думки та погляди, висловлені в цьому рукописі, не підлягають впливу будь-яких організацій.

ПРО ЦЮ СТАТТЮ

Цитуйте цю статтю

Хоменко Станіслав ДОСВІД ПОДОЛАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ СТАНІВ
УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ 2024 Socialization & Human Development journal 1.
DOI10.37096/SHDISJ-24-1.1-0003

Надіслано 12 серпня 2024 р. / Переглянуто 17 жовтня 2024 р. / Затверджено 1 листопада 2024 р.

Опубліковано: 31 грудня 2024 р.

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0003

Відповідальний редактор -Ярослав РЯБЧИЧ

ПРАВА ТА ДОЗВОЛИ

Copyright: © 2024 Хоменко Станіслав. Ця стаття відкритого доступу, яка розповсюджується відповідно до ліцензії [Creative Commons Attribution License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), (CC BY 4.0), яка дозволяє необмежене використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії за умови вказівки автора та джерела.



Review Articles

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПОЛІТИЧНО ЗУМОВЛЕНИХ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТАХ

Бідаш Катерина

DOI:10.37096/SHDISJ-24-1.1-0004

Анотація

Актуальність дослідження обумовлена сучасним політичним контекстом, в якому політичні погляди стають джерелами конфліктів між членами родини, зокрема, між батьками та дітьми.

Метою роботи є узагальнення знань про політичну соціалізацію особистості у сім'ї та визначення її зв'язку з політичними конфліктами між поколіннями.

Методологія дослідження спирається на аналіз літератури та існуючих теорій політичної соціалізації та колективного нарцисизму (Е. Фромма, Т. Адорно, Г. Тежфела). Використано психоаналітичний підхід та підхід символічного інтеракціонізму, які дозволяють глибше зрозуміти, як владні відносини та культурні наративи в сім'ї впливають на сприйняття політичних процесів дітьми.

Результти. Визначено, яким чином сімейні патерни влади та нав'язані ідеї можуть впливати на формування політичних позицій та подальше прагнення до незалежності у поглядах людей. Пояснено як діти, не відчуваючи прийняття у сімейному колі, шукають зовнішні групи для конструювання позитивної ідентичності і приходять до конфлікту з сім'єю. Сімейні стосунки у батьківській сім'ї розглядаються як модель владних відносин та звичний дискурс, який буде проектуватись на політичні об'єкти.

Висновки. Систематизовано аспекти політичної соціалізації особистості, що мають зв'язок з політично зумовленими конфліктами в сім'ї – важливість політичної ідентичності для членів сім'ї; дисфункціональність сімейної системи як причина формування негативної ідентичності дітей; засвоєні у сім'ї патерни поведінки, пов'язані з розподіленням влади і ресурсів; наявність out-груп, які інспірують конструювання позитивної ідентичності дитини через ідентифікацію з ними; колективний або індивідуальний нарцисизм членів сім'ї; поляризація суспільства з різних питань, обговорення цих тем у сім'ї і необхідність існування в групах з протилежними позиціями.

Ключові слова: політична соціалізація, політична ідентичність, політичні конфлікти, сімейні конфлікти, колективний нарцисизм.

Актуальність

Незважаючи на те що участь у політичному житті країни є суттєвою частиною

життя багатьох сучасних людей, предметом обговорення в сім'ї, а часто і причиною конфліктів між членами однієї родини – в існуючих класифікаціях сімейних конфліктів досить мало місця відведено конфліктам, в основі яких лежать різні політичні погляди учасників конфлікту. Можливо це пов'язано з тим, що у демократичних країнах, які першими стали проводити такі дослідження, політичні погляди не були настільки емоційно забарвленою темою, що могли призвести до розколу сім'ї.

З початку 2000-х в Україні та деяких інших країнах колишнього СРСР спостерігалось збільшення поляризації суспільства, що можна бачити по результатам виборів, коли приблизно половина виборців обирає шлях євроінтеграції і рух в сторону демократії та громадських свобод, або, в інших випадках також, приблизно половина тяжіє до проросійських кандидатів і партій. Кожен виборець одночасно входить до кількох соціальних груп які конфліктують між собою за цінностями і політичними вподобаннями. На президентських та парламентських виборах різних років за результатами екзит-полів можна було побачити відмінності у вподобаннях громадян – за віком, за освітою, за статтю, за регіоном проживання, тощо (Нужна, 2013; Балакірева, 2014).

Ця стаття має на меті структурувати та узагальнити існуючі знання про зв'язок політичної соціалізації та виникнення політично зумовлених конфліктів між батьками та дітьми. Передбачається, що зростання поляризації суспільства, не може не впливати на динаміку конфліктів між членами однієї сім'ї, якщо вони є прихильниками протилежних позицій.

Методологія

Методологія дослідження спирається на аналіз літератури та існуючих теорій політичної соціалізації та колективного нарцисизму, таких як теорії Е. Фромма, Т. Адорно та Г. Тежфела. У дослідженні застосовується психоаналітична методологія, підходи символічного інтеракціонізму, які дозволяють глибше зрозуміти, як владні відносини та культурні наративи в сім'ї впливають на сприйняття політичних процесів дітьми.

Ключовими категоріями для розуміння проблеми політично зумовлених конфліктів в сім'ї є політична соціалізація, феномен влади (у політиці та у сім'ї), соціальна ідентичність та політична ідентичність особистості як її окрема частина.

Політичний конфлікт визначається як форма політичної взаємодії, в основі якої лежить протистояння, зіткнення та протиборство політичних суб'єктів, зумовлене протилежністю їхніх політичних інтересів, цілей, цінностей та поглядів під час боротьби за а) зміну політичного статусу; б) право розпоряджатися суспільними ресурсами; в) захоплення, використання чи утримання політичної влади (Велика українська енциклопедія, 2024).

Суб'єктами (або учасниками) політичного конфлікту за визначенням може бути група, спільнота, народ, політичні лідери, політичні партії, тощо. Людина протягом життя є частиною великої кількості груп – батьківської сім'ї, шкільного



класу, групи друзів, студентської групи, робочого колективу, спільноти етнічних (або інших) меншин, тощо.

Долучення людини до політичної сфери життя та до політичних конфліктів відбувається через процес політичної соціалізації – включення людини в політичне середовище, залучення її до системи сформованих у суспільстві політичних орієнтацій, традицій, навичок. (Щедрова, 2005).

За Шляхтуном П.П. (2010) у процесі соціалізації особистість проходить через чотири вікових етапи: 1) Ранній (від народження до молодшого шкільного віку); 2) Навчання (період навчання у школі та виші); 3) Соціальна зрілість (від початку трудової діяльності до пенсійного віку); 4) Завершення життєвого циклу (від припинення постійної трудової діяльності до смерті). Протягом життя людина поступово залучається до політичної системи суспільства через знайомство з політичною культурою, політичними явищами та подіями, через розуміння впливу цих подій на її життя, усвідомлення власної ролі у цій системі та ступеню залученості до політичної активності, що може виражатися у конкретних політичних діях – участі у виборах, участі у діяльності політичних партій або вибіркових комісій, інформаційній підтримці певних політичних сил, участі у вуличних акціях протесту, або навпаки – політичної пасивності і усуненні від будь яких політичних дій.

Трансформація політичної системи призводить змін в політичній соціалізації її громадян, тому політична соціалізація старшого покоління, що відбувалася за часів СРСР та політична соціалізація сучасної української молоді, яка відбувається за часів незалежності і демократичного транзиту суспільства, суттєво відрізняються.

Результати

Один з перших дослідників політичної соціалізації особистості Г. Хайман (Human, 1956) визначив політичну соціалізацію як індивідуальне вивчення особистістю соціальних моделей, що відповідають її соціальному становищу, опосередковане агентами соціалізації суспільства. Одним з таких групових агентів є сім'я. Мати, батько, сиблінги, дідусі та бабусі – перша група з якою дитина контактує у цьому світі (Jouner, 1973).

Сім'я є однією з найважливіших інституцій, де відбувається процес формування політичної свідомості, політичної ідентичності та політичної культури. Саме в її межах відбувається передача цінностей, норм, уявлень та знань, які стосуються політики та суспільства загалом. Займаючи позицію між суспільством і дітьми, сім'я визначає, коригує вплив інших засобів соціалізації та навіть може боротися з цінностями, що нав'язуються ззовні (Дроздова, 2008).

Основними чинниками, що впливають на політичну соціалізацію в сім'ї, є культурний контекст, релігійні переконання, соціальний статус, економічні умови та політичний режим в країні проживання. У різних сім'ях можуть існувати різні

підходи до політичної соціалізації: від відкритого обговорення політичних подій до внутрішньої нейтральності.

Політична соціалізація в сім'ї може мати як прямий, так і опосередкований характер. Пряма політична соціалізація передбачає активну передачу політичних знань та поглядів батьками дітям через дискусії, розмови, спільні перегляди новин тощо. Опосередкована політична соціалізація дитини відбувається через спостереження за політичною активністю батьків, сприйняття їхніх ставлень до різних політичних подій та участь у громадських заходах (Wasby, 1966). На сприйняття дитиною політичних проблем та актуальних подій може суттєво впливати емоційне ставлення до них її батьків.

Перші дослідження політичної соціалізації особистості відносяться до кінця 50-х – початку 60-х років. Вони проводились в американському суспільстві і мали на меті дослідити роль сім'ї у процесі передачі політичних переконань, щоб мати можливість передбачити поведінку виборців. Варто зазначити, що зважаючи на соціально-економічні особливості американського соціуму тих часів, ці дослідження мали досить суттєвий гендерний дисбаланс, оскільки основними виборцями вважались чоловіки, і саме батько вважався тим, хто формує політичні уявлення і погляди дітей.

Р. Лейн (Lane, 1959) виділяв три способи, за допомогою яких батьки (мається на увазі батько, а не обидва батьки) закладають основи політичних переконань своїх дітей (у цьому дослідженні йдеться тільки про синів, а не про доньок):

1) Індоктринація – тобто насичення означеним політичним змістом, ознайомлення з певними теоріями або доктринами, залучення до них, виховання в їх дусі.

2) Розміщення дитини у певному соціальному контексті, надаючи їй етнічну приналежність, соціальне положення, громадське та регіональне середовище;

3) Через свої особисті стосунки з сином, через те, як він формує особистість.

Крім того Р. Лейн дійшов висновку, що бунт сина проти батька (психоаналітична парадигма) буде з меншою вірогідністю спрямований на політику, або політичну ідеологію, якщо ця сфера має для батька низьку значущість.

У 1959 році Х. Мак Клоскі і Х. Дальгреном в США (штат Міннесота) було проведено дослідження зв'язку партійної ідентифікації та особливостей сімейної соціалізації особистості. Автори припустили, що відсутність згуртованості сім'ї та зміна партійної приналежності людини відбудеться, якщо:

1) Батьківська сім'я мало цікавиться політикою

2) Людина належить до групи з конфліктуючими політичними нормами, або може до них входити;

3) Групи, що дали життя первісним нормам, змінюються, знаходяться у конфлікті, або перестають підкріплювати свої попередні погляди;

4) Виборець відчужений або фізично ізольований від груп, в яких були закріплені його політичні погляди.



Результати цього дослідження показали, що по-перше, сім'я є важливою референтною групою, яка передає, виховує та підтримує політичну лояльність її членів, по-друге – вплив сім'ї на стабільність політичних уподобань зростає, коли а) партійні погляди її членів однорідні; б) політичний інтерес і лояльність членів є високими; в) однакові сімейні вподобання зберігалися протягом тривалого часу. Крім цього, на політичні вподобання особистості досить сильно впливає її спосіб життя – гомогенний спосіб, як правило, зміцнює партійну лояльність, гетерогенний – послаблює її (McClosky & Dahlgren, 1959).

У 1964 році дослідники звернули увагу на те, що на політичні погляди людини може впливати не тільки батько, а й матір. К. Ленгтон і М. Дженнінгс (Jennings & Langton, 1964) виявили, що вплив матері на політичні погляди дитини є навіть сильнішим, ніж вплив батька. За даними їх дослідження, чоловіки з нуклеарних сімей, де домінує мати, менш політично зацікавлені та менш схильні брати участь у політичній діяльності, ніж чоловіки з патріархальних сімей. Серед високоосвічених людей ця закономірність слабшає. Пізніше дослідження Р. Ніємі, Р. Росса та Дж. Александер (1977) року виявило, що старшокласники за своїми політичними вподобаннями були ближчі до матерів, крім того узгодженість політичних поглядів між доньками і матерями була вищою ніж між батьками та синами.

Д. Істон та Денніс (Easton & Dennis, 1969) підсумували найважливіші результати ранніх досліджень щодо поглядів дітей на політичну владу та авторитети і виділили 4 процеси, що визначають процес політичної соціалізації – це політизація, персоналізація, ідеалізація та інституціоналізація.

Політизація означає, що діти дізнаються про існування влади, яка вище за сім'ю або школу. Така політизація може відбуватись спрощено, наприклад, коли батько дотримується правил дорожнього руху, але вона досить ефективна. До того часу, коли дитині виповнюється 7-8 років, вона усвідомлює існування зовнішньої сили, яка потребує підтримки, слухняності та поваги. Це розуміння досить поверхне, але воно робить можливим розвиток інших політичних ідей надалі.

Персоналізація означає, що діти починають розуміти феномен політичної влади на прикладі певних осіб – поліцейського, мера або президента. Зазвичай розуміння колективних і абстрактних концепцій – як, наприклад, уряд або партія, відбувається пізніше.

Ідеалізація – це те, що притаманне дитячим поглядам на владу. Більшості дітей політична влада здається такою, що заслуговує довіри, доброзичливою і корисною. Грінштейн назвав такий образ «доброзичливим лідером» (the benevolent leader).

Інституціоналізація. З віком діти починають розуміти, чим є знеособлені об'єкти – уряд або конгрес (у контексті США). Фактично, вони приписують їм ті самі якості, які раніше приписували президенту або поліцейському.

Дослідження 80-х років показали, що прихильність до певної політичної партії

змінюється ще й у відповідь на економічні умови, ставлення до президента та сучасні політичні проблеми (Fiorina, 1981), (Franklin & Jackson, 1983), (Weisberg & Smith, 1991), тому було поставлене питання про доречність дослідження політичної соціалізації на ранніх етапах та справедливість вважати, що політична позиція залишиться такою самою в дорослому віці.

Р. Мерельман (Merelman, 1986) запропонував модель горизонтальної політичної соціалізації, яка на відміну від вертикальної, в центр поставила особистість, яка може бути як агентом впливу, так і об'єктом політичної соціалізації – в залежності від ситуації. Це розширило уявлення про процес політичної соціалізації, який до того сприймався як односпрямований – від агентів впливу (суспільства, батьків, тощо) на об'єкт впливу (дитину, дорослу людину), натомість особистість може як піддаватися впливу ззовні, так і самостійно визначати шлях своєї політичної соціалізації і обирати агенти, що будуть для неї референтними.

Р.Мідлтон та С.Патні (Middleton & Putney, 1963) стверджують, що приймання іншого набору політичних вподобань молоддю може бути формою бунту проти батьків у разі їхнього невдоволення якістю сімейних відносин. Провівши анкетування 1140 студентів, вони виявили, що розходження у політичних поглядах з батьками є досить поширеним явищем, насамперед серед студентів чоловічої статі. Розбіжності у політичних поглядах з батьками пов'язані з відчуженням між батьками і дитиною, у тому випадку, якщо батьки цікавляться політикою, та якщо політична ідентичність є для них важливою стороною особистості.

В 90-х роках інтерес до політичної соціалізації та політичної освіти дітей та підлітків у американських дослідників став значно меншим, оскільки проведені численні дослідження впливу сім'ї на політичну соціалізацію і поведінку все ще не давали можливості з високою достовірністю передбачити поведінку виборців. Американські політологи не опікувались тим, чи буде наступне покоління прихильниками демократії, бо дорослішання у демократичному середовищі ніби передбачає засвоєння демократичних цінностей і без спеціального навчання або обговорення (Niemi, 1995). Зараз ми можемо бачити що така позиція не витримує критики, бо через 30 років демократії у сучасному американському суспільстві зростає популярність авторитарних ідей, вираженням яких є політика Д. Трампа (Dean, Altemeyer 2020).

Ідеологічне протистояння соціалістів, лібералів і консерваторів відбувалося всередині ліберально-демократичної системи і не зачіпало її основ – прав людини, плюралізму і ринкової економіки. В таких умовах голосування втратило більшу частину напруженості для громадян «першого світу», бо при будь якому виборі не передбачалось серйозних змін у життєвому укладі (Льясов, 2000).

В «нових демократіях», тобто демократіях, які будуються на базі авторитарних режимів, передача демократичних цінностей від одного покоління до наступного також не відбувається сама собою. Більш того, навіть соціальні та державні інститути можуть відображати старі антидемократичні підходи та цінності і відправляти суперечливі меседжі щодо таких термінів, як, наприклад, «свобода»,



«законність», «незалежність», «національна ідентичність» та ін. (Morduchowicz, 1994).

Загалом, можна говорити про те, що взаємодія індивіда з потенційними авторитетами протягом життя та розуміння ним власного місця у формальних взаємодіях (наприклад, характер підпорядкування в школі або у робочому колективі) є невід'ємною частиною процесу політичної соціалізації особистості. На якість політичної соціалізації будуть впливати базові політичні знання, які людина могла отримати як в школі, університеті, так і через обговорення політики з колегами, друзями та родиною. Також суттєво буде відрізнятися від загалу політична культура тих, хто брав участь у громадських організаціях, суспільних ініціативах, неформальних рухах або політичних партіях. І, звісно, суттєвий вплив чинить досвід взаємодії з представниками влади, правоохоронних органів – її характер, результат і наслідки для особистості.

Політична соціалізація української молоді відбувається в умовах демократичного транзиту, розбудови незалежної держави, більшої свободи вибору, політичних цінностей та ідеалів (Берега, 2016) на відміну від політичної соціалізації старшого покоління, яка відбувалася за часів СРСР і має значний відбиток тоталітарної свідомості і поведінки. Покоління, що народилося вже за часів незалежності, під час дорослішання мало змогу побачити обидва дискурси – демократичний, що декларувався владою і м'яко проникав в українську дійсність разом з західною культурою, та тоталітарний, залишки якого ще досі зустрічаються як в професійній політиці, так і в інших українських інститутах соціалізації – в сім'ї, школі, армії, тощо.

Саме цим країна – агресор росія виправдовує вторгнення в Україну – боротьбою з «нав'язаними Заходом цінностями», протиставляючи цьому авторитарну модель, яка знаходить своїх прихильників як серед старшого покоління в росії і в Україні, так і серед тих, чиє дорослішання відбувалося у часи незалежності, але чомусь призвело до тяжіння до авторитаризму.

Політична ідентичність як результат політичної соціалізації. Одним з результатів політичної соціалізації особистості є формування політичної ідентичності. Поняття ідентичності було вперше запропоноване Е. Еріксоном, який розумів її як усвідомлення людиною тотожності самій собі і безперервності свого існування та одночасне визнання цієї тотожності з власним оточенням (Еріксон, 2006). Д. Марсія на основі концепції Е.Еріксона запропонував схему чотирьох станів его-ідентичності:

а) дифузія ідентичності – коли індивід не може подолати ані вікову кризу ідентичності, ані обрати сферу діяльності та політичну позицію;

б) передвирішеність – індивід зробив вибір щодо своєї професійної діяльності і політичних поглядів, однак не подолав вікову кризу;

в) мораторій – індивід пережив юнацьку кризу ідентичності, але не в змозі зробити кінцевий вибір щодо своєї політичної позиції і професійної діяльності;

г) досягнена ідентичності – подолання кризи ідентичності і здатність самостійного зробити вибір щодо своєї політичної позиції (Marcia, 1993).

Ця схема включає в себе два критерії – ступінь кризовості ідентичності та прийняття людиною обов'язків у двох сферах свого життя – в професії та «ідеології» (релігії та політиці).

У суспільствах з жорсткими соціальними нормами і традиціями, стійкою соціальною структурою і мінімальною вертикальною мобільністю проблеми ідентичності є мінімальними, бо ідентичність нав'язується і індивід може тільки прийняти її. У демократичних суспільствах криза ідентичності є актуальною проблемою, оскільки для індивіда немає чітко заданої траєкторії розвитку і немає жорстких обмежень, тобто він має самостійно обрати свій шлях і створити власну ідентичність (Кірієнко, 2016).

В рамках символічного інтеракціонізму ідентичність розглядається як соціальне утворення. Тобто індивід формує себе через бачення себе іншими. Дж. Г. Мід замість поняття ідентичності використовує поняття «самості» або self (що є тотожною категорією) і виділяє 4 етапи ідентифікації, через яку відбувається формування «самості».

На першому етапі відбувається ідентифікація «Я» з предметним середовищем (Я є...).

На другому етапі Я означається через протиставлення себе і своєї групи з іншими чужими (Я не...). У ролі «узагальненого іншого» можуть виступати як абстрактні спільноти (соціальні класи, тощо) так і конкретні інститути, з якими має взаємодію індивід.

На третьому етапі будується образ реальності відповідно до персональної перспективи (Мід, 1994).

На четвертому етапі створена реальність співвідноситься людиною з особистим практичним досвідом і коригується.

Представники постструктуралізму розмежували політичну і соціальну ідентичність, визначивши політичну ідентичність як категорію соціальної (Мельник Н.Т., 2013). Політична ідентичність тут визначається як проекція національно-цивілізаційної, етнонаціональної, релігійної, конфесійної, територіальної, вікової, гендерної, культурної та інших складових соціальної ідентичності в політичну сферу (Остапенко, 2015).

В основі формування політичної ідентичності лежить ідентифікація індивіда з певними об'єктами, що маркуються у його свідомості як політичні, або такі, що відносяться до сфери політики. Водночас, фіксується приналежність до певної групи, яка має особливості, пов'язані з її ідеологічними цінностями і політичною поведінкою. Ідентичність – образ «Я» включається до категорії «Ми» і протиставляється категоріям «Вони».

Дискусія

Центральною категорією у будь-якій дискусії про політику та політичну



поведінку є категорія влади. Влада завжди передбачає наявність двох суб'єктів. Коли реалізація потреб одного суб'єкта залежить від іншого – у цього іншого з'являється влада. Її сутність в тому, що конкретний суб'єкт в силу різних обставин має можливість надати або не надавати у розпорядження іншого суб'єкта кошти чи інші засоби для задоволення його потреб. У структурі влади виділяється три елементи: панівний інтерес, панівна воля, яка його виражає та засоби забезпечення цього панування. Серед засобів виділяється примус, рівень якого може варіюватись від простої наявності засобів примусу або загрози їх використання до прямого насильства, і придушення (Сіренко, 2009).

Розгляд влади як залежності між суб'єктами дає можливість перенести концепцію владних відносин на сімейні стосунки та побудувати модель того, чий інтереси і потреби вона виражає, ким використовується, кого захищає або пригнічує, та чи є факти зловживання владою різними членами сім'ї.

Психоаналітична концепція об'єктних відносин говорить про важливість того, якими були головні об'єкти у світі дитини (тобто ті дорослі, які піклувались про неї), як вона їх переживала, які чуттєві аспекти було інтерналізовано та як внутрішні образи та репрезентації продовжують своє існування у подальшому житті людини. Дитина повністю залежить від свого об'єкта не тільки в контексті свого існування та фізичного благополуччя, але й для задоволення своїх психологічних потреб. За словами Fairbairn, «... самої безпорадності дитини достатньо, щоб зробити її залежною в безумовному сенсі... У неї немає іншого виходу, окрім як прийняти або відкинути свій об'єкт — альтернативу, яка постане перед нею як вибір між життям і смертю» (Fairbairn, 1952).

Від особливостей розподілення влади та задоволення потреб членів сім'ї залежить і функціональність або дисфункціональність сімейної системи. Е. Ейдеміллер і В. Юстицкіс (1999) функціональною вважають сім'ю, яка відповідально і диференційовано виконує свої функції, внаслідок чого задовольняється потреба у зростанні та змінах як сім'ї в цілому, так і кожного її члена.

Авторитарна модель сім'ї передбачає, що у дорослих (або у одного з батьків) сконцентрована уся влада в сім'ї, а діти є нижчими за дорослих у своїх правах. Як і при авторитарній моделі державного устрою, в таких умовах немає системи важелів і стримувань, що призводить до зростання кількості зловживань владою і зростання рівню насильства, спрямованого на тих, хто стоїть нижче в ієрархії. В сім'ях від насильства найчастіше потерпають жінки і діти, бо саме їх потреби залежать від рішень чоловіка і не можуть бути задоволені самостійно.

У авторитарних державах формується дискурс, в якому безапеляційно декларується «Істина», носієм якої є політичний лідер та його прихильники, у людей формується переконання, що життя визначається силами, які лежать поза межами інтересів та бажань людини, що призводить до формування

конформістської стратегії виживання пересічного громадянина. Остання характеризується низьким рівнем індивідуальної самосвідомості та відповідальності, недовірою до інакомислення, низькою мотивацією до активних дій відносно діючої політичної системи.

Такий самий процес відбувається і в сім'ї, яка є авторитарною за своєю структурою – батьки є безапеляційними носіями «істинних поглядів», які нав'язують свої погляди тим, хто не може чинити опір в силу власної залежності – своїм дітям, пригнічуючи їх здатність самостійно та вільно мислити, приймати рішення. В таких сім'ях дитина не має права голосу і звикає до того, що її думка нікого не цікавить, паралельно відчуваючи образу і бажання відновити справедливість.

Натомість, американський дослідник С.Вол пояснює підвищення інтересу людини до більш авторитарних і патерналістських урядів – відсутністю авторитету в родинному домі, тобто «вакуумом авторитету». Це може призводити до посилення почуття небезпеки і пошуку безпеки зовні – від політичних лідерів і партій (Wasby, 1966).

Серед чинників, що впливають на політичну культуру особистості і суспільства дослідники виокремлюють політичну освіченість громадян, якість та рівень загальної освіти, поінформованість громадян стосовно політичних рішень і процесів, а також тип політичного режиму і рівень життя в державі. На наш погляд, сюди важливо додати особистісну схильність до існування в певній моделі владних відносин, що закладається ще у сім'ї. Простір, в якому людина знаходиться, впливає на її сприйняття тих подій, що відбуваються, на її політичну культуру. Звикання до існування в авторитарній моделі батьківської сім'ї, неможливості впливати на рішення тих, хто знаходиться вище в ієрархії та одночасне відчуття стабільності і розуміння свого місця, може ускладнити транзит до демократичних відносин, де влада розподіляється більш рівномірно, але натомість існує вищий рівень невизначеності та більша відповідальність громадян за вибір.

Автократії та тоталітарні режими навпаки намагаються витіснити громадянина з політичного процесу, що може відбуватися як через законодавчий процес, так і через урядові рішення. Цим типам режимів притаманна репресивність, персоналізм влади, придушення будь якої конкуренції в політичному полі, переслідування альтернативних точок зору, обмеження роботи ЗМІ, зменшення політичної інформованості громадян, заміна фактів їх інтерпретаціями через призму пропаганди. Оскільки люди не мають можливості вплинути на політичні рішення, формується вивчена безпорадність та політична активність суспільства знижується.

Е. Фромм (2020) виділив дві основних стратегії адаптації до життя у тоталітарному суспільстві – статичну (яка залишається незмінною протягом тривалого часу) та динамічну (коли патерни поведінки можуть змінюватись з часом).

Одною з форм динамічної стратегії адаптації є конформізм – процес зміни



вірувань, поведінки, дій або сприйняття в бік соціально прийнятних норм. Він базується на потребі людини відчувати свою причетність до суспільної групи, бути частиною групи чия поведінка відповідає нормам і схвалюється більшістю, натомість відсутність такої причетності призводить до високого рівня соціальної тривожності, страху покарання від влади та ізоляції.

Т. Адорно (2001) та його співавтори виділили дев'ять категорій, притаманних особистості, що формувалася в авторитарному дискурсі:

1. Конвенціоналізм, конформізм, причетність логіці «як всі», підтримка найпоширеніших цінностей, в Америці – «середнього класу»;
2. Авторитарне підкорення – некритичне підпорядкування наявній владі, як державній, так і місцевій, будь-якому «керівництву»;
3. Авторитарна агресія – спрямована на всіх, хто не поділяє загальноприйняті цінності;
4. Нездатність до інтрацепції – суб'єктивного, чуттєвого сприйняття життя, світу.
5. Схильність до стереотипного мислення, схильність до марновірства;
6. Культ сили у відносинах між людьми
7. Проективність – приписування людям деструктивної, темної, тваринної орієнтації;
8. Ворожість та цинізм у відносинах з іншими людьми;
9. Груба сексуальність – інтерес до біологічних аспектів сексу, сексуального насильства.

За визначенням дослідників української політичної культури, вона є змішаною, тобто містить і демократичні і авторитарні компоненти (Карнаух, 2006), та відповідні стратегії адаптації і поведінки людей.

Через існування у системі таких соціальних норм насильство легітимується у свідомості дитини. Такими чином суспільна легітимація стає індивідуальною, а індивідуальна – структурною ланкою суспільної.

Найбільша суперечність полягає в етичній дилемі, бо за допомогою порушення моральних норм і правил поведінки (чим є насильство) батьки намагаються примусити дітей дотримуватися моральних норм чи правил поведінки. Тут можна говорити про наявну амбівалентність цінностей та моралі у нашій свідомості і про глибоку вкоріненість побутового насильства, особливо щодо дітей (Криницька, 2012).

Подвійна мораль батьків призводить до внутрішнього конфлікту у дитини. Неможливість розв'язати цей конфлікт спричинює «відмову від моралі», формує почуття вивченої безпорадності, або до ввімкнення захисних механізмів психіки – витіснення, розщеплення, заперечення, що дозволяють існувати у системі взаємовиключних морально-ціннісних орієнтирів (Петрунько, 2023).

Таким чином, зловживання батьками владою, відсутність безпечних для

дитини стосунків у сім'ї та неможливість спиратися на батьківську систему цінностей, яка є суперечливою та насильницькою в своїй основі, може привести дитину на шлях розщеплення і ретрансляції дезадаптивної поведінки (яка може бути і адаптивною у разі існування у несприятливому середовищі), або, у разі наявності у колі спілкування інших моделей – переосмислення власного шляху і обрання іншої ціннісної системи, яка може включати в себе підтримку іншої політичної сили, якщо асоціюється з нею. Крім того, характер владних відносин в сім'ї та дискурс, в якому формувалася особистість, може бути пов'язаний зі схильністю до політичних сил і політичної культури, схожих на ті, що існували в батьківській сім'ї.

Сучасний проросійський дискурс тісно пов'язаний з православ'ям та спирається на «традиційні цінності», під якими мається на увазі саме патріархальна модель сім'ї, невизнання одностатевих стосунків і гендерного різноманіття, відведення жінкам вторинного місця у суспільному житті в якості «жінки та матері», яка знаходиться на забезпеченні у свого чоловіка, тощо. Цей дискурс опосередковано виправдовує і легітимізує насилля через створення умов, в яких одній групі надається влада і необмежене право здійснювати насилля, а інша група знаходиться у залежності і пригнічується. Це відбувається як на соціокультурному рівні так і на законодавчому – чоловіки, що здійснювали насильство над своїми жінками не засуджуються (закон про декриміналізацію домашнього насильства передбачає лише штраф) і без обмежень продовжують своє життя (а ті що були засуджені за тяжкі злочини виходять на свободу після участі у бойових діях), а на жінок, що постраждали від домашнього насильства перекладається відповідальність за дії автора насильства – «А що ти зробила для того щоб він тебе не бив?».

Те саме ми могли бачити і в наративах російської пропаганди, що виправдовували військову агресію: «якщо б ми не напали – напали б на нас», «українці самі винні в тому, що з ними відбувається», «вони спровокували», тощо.

Формування політичної ідентичності з погляду теорії соціальної ідентичності. Для подальшого розкриття впливу сімейних стосунків на політичні конфлікти між членами сім'ї, звернемося до теорії соціальної ідентичності Г. Тежфела (Tajfel and Turner, 1986).

Згідно з принципами концепції соціальної ідентичності індивіди намагаються підтримувати або підвищувати свою самооцінку, прагнуть сформувати позитивну соціальну ідентичність. Позитивна соціальна ідентичність базується на сприятливих порівняннях in-групи (групи, до якої належить індивід) з out-групами (групи, до яких індивід не належить). Якщо соціальна ідентичність незадовільна, індивіди будуть прагнути зробити свою групу більш позитивно відмінною у порівнянні з іншими, або, за неможливості цього - покинути in-групу і приєднатися до out-групи, яка буде давати можливість сформувати більш позитивну ідентичність.

Як вже було сказано вище, сім'я є першою групою, в якій опиняється людина після свого народження. Соціальні групи надають своїм членам можливості



самоідентифікації. Остання може як допомагати формуванню позитивної соціальної (або політичної) ідентичності, так і може ускладнювати, або, навіть, зробити неможливим цей процес.

Якщо дитина у своїй сім'ї відчуває неприйняття, відторгнення або виключення з групи «своїх», що може мати вираження у подвійних стандартах (усім членам сім'ї щось можна, а дитину за те саме засуджують або карають), насильстві, що вчиняється над дитиною, несправедливому ставленні (коли фаворитами батьків є інші діти), це унеможлиблює формування її позитивної самооцінки, заснованою на ідентифікації з сім'єю. В цьому випадку дитина буде змушена шукати інші групи, кращі за сім'ю, з якими вона зможе ідентифікуватись, та які допоможуть їй сформуванню власну позитивну ідентичність. Критерії вибору таких груп швидше за все за все будуть включати характеристики, протилежні наявним у батьківській сім'ї. Якщо для батьків є важливою національна ідентичність – можлива еміграція і ідентифікація себе з іншою нацією, якщо для батьків важлива певна політична позиція – то буде знайдена група з протилежною політичною позицією.

Очевидно, що на цей процес буде впливати легкість або складність виходу з in-групи та легкість або складність входу в out-групу. Якщо процес формування нової ідентичності пов'язаний з невеликими зусиллями та більшими бенефітами, то людина легко змінить свої політичні погляди. У якості прикладу можна привести деяких колишніх українських політиків, які очолили окупаційні адміністрації, або проросійськи налаштованих в минулому громадян України, які після початку повномасштабного вторгнення змінили свою позицію. І, навпаки, якщо процес входу в out-групу ускладнений, людина скоріше буде адаптуватись до життя в in-групі.

Пошук людьми позитивної ідентичності може призводити до колективного нарцисизму. Колективний нарцисизм – це віра у винятковість in-групи, яка недостатньо визнається іншими. Ця переконаність є особливою формою «любові до in-групи, пов'язаною з ненавистю до out-групи» (Golec de Zavala, Lantos, 2020).

Вперше це поняття було запропоноване психоаналітиками Е. Фроммом і соціологом Т. Адорно у 1930 роках. Вони відмічали зростання колективного нарцисизму в Германії після економічної кризи 1930 років. Причиною цього, на їхню думку, було те, що швидке поширення капіталістичної моделі економіки та Велика депресія підірвали традиційні способи підтримки у людей власної самооцінки, що призвело до пошуку інших засобів її підвищення і зростання групового нарцисизму, а згодом призвело і до виникнення нацизму.

На відміну від колективної самооцінки, колективний нарцисизм пов'язаний з упередженістю, репресивною міжгруповою агресією та радістю, що викликається стражданнями інших людей. Зв'язок між нарцисизмом та міжгруповою ворожістю зумовлена викривленим сприйняттям учасниками in-групи як такої, що постійно знаходиться під загрозою, а out-груп як ворожих та таких, що несуть загрозу (Golec

de Zavala et al., 2009).

О. Чихоцька з колегами виявили що більш схильні до проявів колективного нарцисизму ті, хто відчуває себе неспроможним керувати власним життям. Прояви колективного нарцисизму посилювались у тих учасників дослідження, кого просили згадати періоди, коли вони не контролювали своє життя, і навпаки, проявлялись слабше, коли учасників просили згадати час, коли у них все було під контролем. Тобто колективний нарцисизм є засобом підвищення індивідуальної самооцінки у випадку, коли основні індивідуальні потреби не задовольняються (Cichocka, Cislak, 2020). Особи - колективні нарциси можуть розглядати групи як продовження себе і очікувати що усі визнають визначне положення своїх груп і їх індивідуальну велич.

Низка досліджень останніх років розглядає феномен колективного нарцисизму у зв'язку з підтримкою націоналізму, тоталітаризму та популізму, підтримкою військової агресії проти «зовнішнього ворога», тощо. Крім цього колективний нарцисизм пов'язаний з сексизмом, упередженнями щодо меншин і навіть з підтримкою терористичного насильства і екстремізму (Golec de Zavala & Bierwiazzonek, 2021).

В.В. Васютинський (2020) виявив зв'язок колективного нарцисизму з атрибуцією провин у міжгруповій взаємодії. Студентам було запропоновано визначити, хто в парі більше винен у проблемах, що мали місце у взаємодії різних суб'єктів. Більш високий рівень колективного нарцисизму був пов'язаний з приписуванням провини за проблеми російській владі на чолі з Путіним, російськомовним громадянам, владі на чолі з Кравчуком, Кучмою, Ющенко та Януковичем, мешканцям Криму та Донбасу, а також олігархам і мафії.

Можна припустити, що до розквіту колективного нарцисизму на пострадянському просторі призвела та система суспільних стосунків, яка існувала за радянських часів – з одного боку, декларувався колективізм, де in-групою був так званий «радянський народ», ідентифікація з яким підтримувала позитивну ідентичність і самооцінку людей, з іншого боку – потреба в індивідуальному визнанні і поліпшенні умов життя з цим пов'язаного, для багатьох радянських громадян так і залишилася незадоволеною.

Наслідки розпаду СРСР, важкі 90-ті роки, неможливість для старшого покоління контролювати своє життя протягом великого проміжку часу та сформувати нову ідентичність на заміну радянській були сприятливим середовищем для колективного нарцисизму, який цілеспрямовано живить російська пропаганда через експлуатацію образу «зовнішнього ворога», прагнення відновити «історичну справедливість», «помститися колективному Заходу за приниження», відновити «союз братніх народів яких підступно посварили», тощо. Для частини населення ці наративи стають близькими, бо спираються на позитивну для них ідентичність – радянську (іноді єдину).

Для молодшого покоління, як було народжено вже за часів незалежності, це найчастіше є лише історією і може набувати емоційного забарвлення тільки у



діалогах зі старшим поколінням – батьками і старшими родичами. В залежності від характеру міжособистісних стосунків в сім'ї, ставлення дітей до цих наративів буде відрізнятися, а також буде сформована певна «валентність», яка може збігатись з батьківською, а може і ні. При цьому, у відомих дослідженнях значущого зв'язку між нарцисизмом колективним і нарцисизмом індивідуальним не було виявлено. Тому, наприклад, О.Ю. Дроздов вважає індивідуальний нарцисизм характерологічною рисою, натомість колективний – соціально-психологічною (світоглядною) характеристикою людини.

Індивідуальний нарцисизм може бути елементом політичної ідентичності людини в двох випадках – коли основна психічна конструкція особистості – це грандіозність, що потребує захопленого «дзеркала», щоб протистояти внутрішньому почуттю нікчемності та відсутності цінності. Або коли особистість може відчувати свою цінність тільки тоді, коли пов'язана з людиною, якою вона може захоплюватись через її престиж, владу, красу, інтелект або інші якості. Це, на думку Х. Кохута, є певним засобом заповнення внутрішньої порожнечі такої особи (Kohut, 1978). Дж.М. Пост вказує на те, що елементи таких нарцисичних переносів є у відносинах між харизматичними лідерами і їх послідовниками, тобто лідер виступає особистістю, що потребує «дзеркала», а його послідовники – тими, хто шукає «ідеал», приєднавшись до якого, вони зможуть заповнити внутрішню порожнечу і відчути свою значущість (Post, 1986).

І. Шиффер (1973) досліджуючи феномен харизми, також вказував на те, що лідери, особливо харизматичні, загалом є творінням своїх послідовників. Аналіз виступів таких нарцисичних лідерів постійно виявляє полярний абсолютизм – протиставлення добра та зла, «нас» та «їх», Бога і Сатани, тощо. Серед прикладів, які наводить Дж.М. Пост, – виступи Робесп'єра, А. Гітлера, Б. Франкліна, аятоли Хомейні. Хоча тактика об'єднання проти зовнішнього ворога є традиційною для політиків, найбільш ефективною вона є у випадках, коли вона доповнюється параноїдною впевненістю (Greenacre, 1971).

Х. Кохут (1978) визначає характеристики, які роблять особистість підходящою на роль «ідеалу». Це - нерушима впевненість, яка постійно демонструється, постійна моральна оцінка дій інших з підкресленням недоліків, тощо. Такі люди відкидають і проєктують на зовнішнє середовище всю власну слабкість і небездоганність.

Для харизматичного лідера з параноїдними рисами, що не визнає власної агресії і проєкує її назовні, риторика стає основою для виправдання: «Ми (я) не слабкі. Проблема з ними. Тільки знищив їх, ми (я) станемо сильними, такими, як хочемо бути». Кожного разу, коли послідовники схвалюють і підтримують цю риторику, фасад впевненості лідера закріплюється, і його внутрішні сумніви заспокоюються. Лідер заспокоює послідовників, а вони, в свою чергу – заспокоюють його (Post, 1986).

Дж.М. Пост розділяє тих, хто в силу зовнішніх обставин тимчасово прихильний до нарцисичних лідерів, та тих, хто є нарцисично пораненим і постійно є схильним до таких відносин. У якості прикладу він наводить відносини між У. Черчиллем і його послідовниками – у період кризи, коли потреба в сильному лідері була високою, його підносили і ідеалізували, але коли криза минула – відсторонили від влади, зосередившись на його лідерських недоліках, пройшовши шлях від ідеалізації до розчарування. Людина може прив'язатися до ідеалізованого об'єкта у складні часи, як і нація може вимагати лідерства ідеалізованого об'єкта у складні моменти історичного розвитку. І так само як об'єкт індивідуального поклоніння втрачає своє положення по мірі досягнення зрілості шанувальника, так і лідер буде відкинутим, коли пройде момент історичної необхідності.

Незалежно від змін у обставинах існування цілих народів, в них завжди будуть люди, чиї внутрішні потреби призведуть їх до пошуку ідеалізованих лідерів, що у моменти соціальних криз може привести до влади тих, хто прагне «дзеркала» (Post, 1986).

В українській політичній реальності протягом років незалежності політичні сили неодноразово спекулювали на полярних настроях суспільства – у виборчих програмах проросійських сил неодноразово можна було зустріти обіцянки впровадити російську мову як другу державну, налагодити економічні зв'язки з Росією, та навіть створити союз «трьох сестер» - України, Білорусії та Росії. Схід протиставлявся Заходу як більш працьовитий регіон, що найбільше сплачував податків у державну казну. Натомість жителі Заходу представлялись як ворожо налаштовані до всіх російськомовних людей, зверхні та зарозумілі. Тобто мала місце описана вище динаміка розгойдування колективного нарцисизму – Схід представлявся як несправедливо недооцінений Заходом регіон, що провокувало агресію у відношенні до цієї зовнішньої групи, яка представлялася загрожуючою.

Найгостріші політичні протиріччя в Україні, з якими стикались сім'ї, беруть початок ще з помаранчевої революції 2004 року, в якій за різними підрахунками взяло участь від 5 до 6 млн осіб, незадоволених фальсифікаціями на виборах та ставленням влади до виборців (Кульчицький, 2011). Натомість східні регіони, де Віктор Янукович отримав значну підтримку, негативно сприймали народний протест. Значна частина населення, яка голосувала за проросійського Януковича після перемоги «помаранчевої революції» самоусунулася від участі у політичному процесі, сприйнявши перемогу Віктора Ющенка як сфабриковану і «нав'язану Заходом». Політична система України стала «демократією неучасті» (Проскуріна, 2008)

На виборах 2010 року поляризація виходить на новий виток і якщо подивитись на області, де найбільшу підтримку отримав Янукович, це буде збігатись з великою кількістю проживаючих там етнічних росіян (АР Крим, Донецька, Луганська, Харківська, Запорізька, Одеська області), а також Дніпропетровська, Миколаївська та Херсонська, де процент етнічно російського населення менше, але є високим процент російськомовного населення.



Ця динаміка набула свого подальшого розвитку у 2013-му році, коли суспільство так само поділилося на прихильників «Майдану» та «Антимайдану». Те, що одною частиною України сприймалося як боротьба за демократію, прозорість виборів та європейські цінності, іншою сприймалося як приниження та нав'язування Заходом своєї волі Сходу. Тобто мала продовження динаміка розвитку колективного нарцисизму з наявністю загрози від зовнішньої групи і посилення відчуття унікальності і недооціненості внутрішньої групи.

Дослідження В. Васютинського (2012) демонструє, що є суттєві відмінності у матеріальному становищі тих, хто підтримував проросійські настрої та тих, хто схильний до українських цінностей. Малозабезпечені російськомовні громадяни були більш схильні переживати почуття етнічної пригніченості, вважаючи, що українська держава не забезпечує їм такі самі права, як і іншим народам. Крім цього, ця верства населення тяжіла до антиреформаторських та проросійських цінностей і створення будь-яких форм політичного союзу з Росією як засобу компенсації негативних переживань. (Можна припустити, що додатковою причиною такого тяжіння була можливість приєднання до «харизматичного лідера» і через це – підтримки власної позитивної ідентичності, для чого не було інших шляхів.) Також для них була характерна більш пасивна позиція у суспільних процесах. Меншість з них вважала що збільшення кількості громадян – приватних власників є запорукою економічного зростання, що говорить про низький рівень прагнення бути суб'єктом власного життя. Крім цього більшість з них частіше покладалась на Бога, ніж на власні сили, менше цінували освіту та професію, ніж більш забезпечені громадяни.

Таким чином в українській суспільній свідомості домінували почуття ущемлення за національною ознакою, бажання знайти рішення своїх проблем у когось більшого (Бога або іншої сильної країни), консерватизм і низький рівень суб'єктності – з одного боку, та відсутність у сприйнятті різниці прав між етносами в Україні, покладання на себе у вирішенні проблем, більш активна громадянська позиція і вища задоволеність життям – з іншого боку.

Усі ці політичні події суттєво впливали на українські сім'ї. Якщо подивитись на динаміку укладання та розривання шлюбів, можна побачити зростання їх кількості одразу після масштабних політичних подій в країні, – на графіку Державної служби статистики (див. рис.1) можна бачити різке зниження кількості шлюбів у 2004 році,

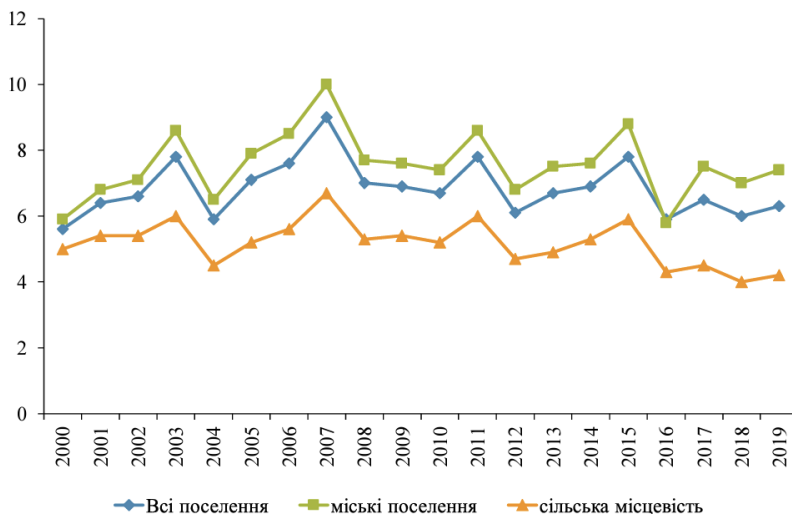


Рис. 1 Кількість шлюбів на 1000 населення в Україні у 2000-2019 рр.

в якому відбувалася помаранчева революція і зростання кількості шлюбів у наступні роки. також піки одружень спостерігаються у 2011 році (після президентських виборів 2010 року) та у 2015 році після анексії Криму та вторгнення Росії на Схід України. Це можна пов'язати з тим, що високосні роки традиційно вважаються несприятливими для укладання шлюбу, але ця версія не пояснює поступове зростання кількості шлюбів у період з 2004 до 2007 і відсутність такої самої динаміки в період з 2008 до 2011.

У 2014 р., в умовах військово-політичної нестабільності і військової загрози, в усіх областях України зменшилася кількість розлучень, і ця тенденція продовжилася частково у 2015–2017 роках. Пояснити причини «сплеску» розлучуваності у 2018 р. складно, однак слід зауважити, що у 2018 порівняно з попереднім роком кількість розлучень за рішенням суду зросла лише менш ніж на 5 %, а «через РАЦСи» – на 62 % (відповідно до Сімейного кодексу, це -розлучення пар без неповнолітніх дітей і без спорів, що потребують судового розгляду). Таке зростання відбулось за рахунок подружніх пар з тривалістю шлюбу більше 15 років. Отже, у 2018 р. відбулось чимало розлучень, відкладених раніше. Також це може бути наслідком погіршення стосунків у подружніх парах, де чоловіки, повернувшись із зони бойових дій, не пройшли кваліфікованої психологічної реабілітації (про можливість збільшення випадків сімейного насилля і ускладнення ситуації в таких сім'ях попереджали психологи) (Гладун, 2020)

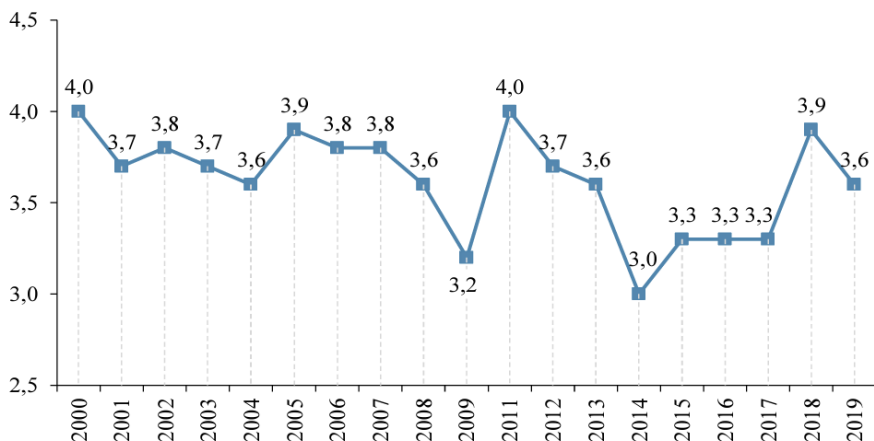


Рис. 2 Кількість розлучень на 1000 населення в Україні, 2000-2018 рр.

Як можна бачити, піки укладання та розривання шлюбів збігаються – це 2005, 2011 та 2015 роки – наступні за роками масштабних політичних подій. Можна припустити, що, з одного боку, стабілізація політичного становища після періоду турбулентності стимулювала нові пари до укладання шлюбу, а в існуючих сім'ях періоди політичної нестабільності запускали внутрішню кризу, результатом проходження якої ставало розлучення у наступному році. Очевидно, що ці процеси впливали не тільки на подружні пари, а й на дітей, які бачили розгортання конфліктів на рівні сім'ї, громадянського суспільства та держави.

Події 2004, 2010, 2013-2014 років та після повномасштабного вторгнення, продемонстрували політичний та ціннісний розкол українського суспільства. Процес політичної соціалізації відбувався таким чином, що людина могла бути одночасно причетною до груп з протилежними поглядами, наприклад, проросійські погляди в сім'ї та проєвропейські погляди у робочому колективі, або навпаки. Так чи інакше людина опинялася у ситуації, коли потрібно було обрати певну сторону і опинитися у стані конфлікту цінностей та поглядів або з сім'єю, або з іншими референтними групами.

Висновки

Підсумовуючи, можна сказати що основними аспектами політичної соціалізації особистості, що мають зв'язок з політично зумовленими конфліктами у сім'ї є:

- Важливість політичної ідентичності для членів сім'ї;
- Дисфункціональність сімейної системи, що виражається у насильницькому характері стосунків між батьками та дитиною, що призводить до формування

негативної ідентичності особистості дитини, пов'язаної з сім'єю;

- Засвоєні у сім'ї патерни поведінки, пов'язані з розподіленням влади і ресурсів;

- Міжгрупова диференціація члена сім'ї на користь out-групи як такої, що має більшу кількість ресурсів, близькі цінності та дає можливість ідентифікації і конструювання позитивної ідентичності на її основі;

- Поріг входу в out-групу – чим він нижчий, тим простіше людині ідентифікуватись з цією групою і сконструювати позитивну ідентичність, і навпаки – чим більш високі вимоги входження до out-групи, тим менш вірогідно змінення власної самоідентифікації і більш вірогідна адаптація до наявних умов;

- Колективний або індивідуальний нарцисизм членів сім'ї, що може призводити до вибору «харизматичних» лідерів, або таких що своєю риторикою відображають внутрішній конфлікт особистості, розгортаючи його у політичному полі;

- Поляризація суспільства з різних питань, стикання з обговореннями цих тем у сім'ї і необхідність підтримувати контакт незважаючи на протиріччя.

Поляризація є суттєвою проблемою, що характеризується підвищенням рівня напруги у взаємодії людей, зниженням рівня довіри до інших, сприйняттям частини суспільства як ворожої і такої що несе загрозу своїм існуванням. Вона проявляється як на макрорівні, так і на мікрорівні у повсякденних стосунках людей з членами своєї сім'ї.

Подальше дослідження теми допоможе поглибити розуміння зв'язку політичної соціалізації різних поколінь і політично зумовлених конфліктів між членами сім'ї, а також виявити можливості для пом'якшення таких конфліктів і формування бачення політики як засобу підтримки суспільних інтересів, а не тільки джерела суперечностей.

Список використаних джерел

- Балакірева, О.М., Бондар, Т.В., Дмитрук, Д.А. (2014). Електоральні орієнтації та поведінка виборців під час виборів народних депутатів України 26 жовтня 2014 р.. Український соціум. 2014. №4 (51).
- Береза, В. О. (2016) Політична соціалізація особистості в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства: сутність, проблеми, тенденції розвитку», PhD Thesis.
- Васютинський, В.О. (2012) Особенности сознания и поведения русскоязычных жителей Украины, имеющих разный материальный статус. Теоретические проблемы этнической и кросс-культурной психологии. Т. 2., 30–33.
- Васютинський, В.О. (2020) Ціннісно-ідентифікаційні підстави атрибуції молоддю провин учасникам соціальних взаємодій. Український психологічний журнал, №1 (13), 58-71.
- Гладун, О. М. (2020). Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002-2019 рр.: колективна монографія.



- Дроздова, М.А. (2008). Сім'я як чинник політичної соціалізації дітей та молоді. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. <https://ap.uu.edu.ua/upload/publicationpdf/460f3c896054716905d7f563ba49f4e3.pdf>
- Карнаух, А. (2006). Становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства. Київ, 26.
- Кірієнко, О.Д. (2015) Принципи побудови політичної ідентичності в теорії соціального конструктивізму. Вісник Львівського університету. Сер. : Філософсько-політологічні студії. Вип. 7. – С. 162-171.
- Конфлікт політичний. (2024). У Великій українській енциклопедії. Отримано 4 листопада 2024 року з сайту https://vue.gov.ua/Конфлікт_політичний
- Криницька, І. П. (2012). Насильство над дітьми в сім'ї як соціокультурний феномен та модель його конструювання.
- Кульчицький, С. (2011) Помаранчева революція 2004. У В.А. Смолія (Ред.), Енциклопедія історії України : у 10 т. (Т.8) Київ: Наукова думка.
- Мельник, Н.Т. (2013). Концептуалізація поняття «політична ідентичність»: множина визначень та підходів. Наукові записки. Вип. 3(65). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2013_3_4
- Нужна, Ю.С. (2013). Гендерні та вікові особливості електоральної поведінки у великому місті (на прикладі виборів до Верховної Ради України 28 жовтня 2012р. у м. Луганську). Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка 11 (270), ч.1.
- Остапенко, М.А. (2015). Політична ідентичність як синтезуючий концепт політичної науки. Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Вип. 16, 93-99.
- Петрунко, О.В. (2023). Ціннісна криза особистості в умовах війни. Підтримка психологічного здоров'я особистості в умовах війни: матеріали VI Всеукраїнських психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів», Умань.
- Проскуріна, О. (2008). Політична культура України: сучасні проблеми та досвід становлення в умовах глобалізації (питання теорії та практики). Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Вип. 37.142–151. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2008_37_14
- Сіренко, В. (2009). Деякі зауваження до питання про природу влади. Право України. №11. 46-5
- Фромм, Е. (2020). Втеча від Свободи. Київ: Клуб сімейного дозвілля "КСД"
- Шляхтун, П. П. (2010). Політологія: історія та теорія. Київ: Центр учбової літератури
- Щедрова, Г.П. (2005). Основи політології. Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля.
- Alfred Adler (2013). The Science of Living (Psychology Revivals) - Routledge, 268 p
- Adorno Theodor, Frenkel-Brenswik Else, Levinson Daniel J., R. (2019) The Authoritarian Personalit Nevitt SanfordVerso Books, - 1072p.
- Cichocka, A. & Cislak, A. (2020) Nationalism as collective narcissism. Current Opinion in

- Behavioral Sciences, Volume 34, 69-74. doi: 10.1016/j.cobeha.2019.12.013.
- De Zavala, A.G. & Bierwiazzonek, K. (2021) Male, National, and Religious Collective Narcissism Predict Sexism. Sex Roles Vol. 84, 680–700. <https://doi.org/10.1007/s11199-020-01193-3>
- De Zavala, A. G., Cichocka, A., Eidelson, R., & Jayawickreme, N. (2009). Collective narcissism and its social consequences. *Journal of personality and social psychology*, 97(6), 1074.
- De Zavala, A.G. & Lantos, D. (2020). Collective Narcissism and Its Social Consequences: The Bad and the Ugly. *Current Directions in Psychological Science*, 29(3), 273–278. <https://doi.org/10.1177/0963721420917703>
- Dean, J. W. & Altemeyer, B. (2020) *Authoritarian Nightmare: Trump and His Followers*. N.Y.: Melville House.
- Easton, D. & Dennis, J. (1969) *Children in the Political System: Origins of Political Legitimacy*. McGraw-Hill
- Erik H. Erikson (1968) - *Identity Youth and Crisis*, W. W. Norton & Company
- Fairbairn, W. R. (1952). *Psychoanalytic studies of the personality*. Routledge & Kegan Paul.
- Fiorina, M. (1981) *Retrospective voting in American national elections*. New Haven, Conn: Yale University Press.
- Franklin, C.H. & Jackson, J.E. (1983) *The dynamics of party identification*. *American political Science Review*
- Greenacre, P. (1971). *Personal Communication*
- Hyman, C. (1956), *The study of Politics*, University of Illinois Press.
- Jennings, M. K. & Langton, K. P. (1969). Mothers Versus Fathers: The Formation Political Orientations Among Young Americans. *The Journal of Politics*, 31(2), 329–358. <https://doi.org/10.2307/2128600>
- Jennings, M.K. & Niemi, R.G. (1974). *Political Character of Adolescence: The Influence of Families and Schools*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Joyner, C. C. (1973). The Impact of Political Socialization Upon Partisan Identification: An Assessment. *Journal of Political Science*, Vol. 1, No. 1. <https://digitalcommons.coastal.edu/jops/vol1/iss1/3>
- Kohut, H. (1978). *The Search for the Self*, International Universities Press, New York.
- Lane, R. (1959). Fathers and Sons: Foundations of Political Belief. *American Sociological Review*, Vol. 24., No. 4, 502-511.
- Marci, J. E. (1993). *The Ego Identity Status Approach to Ego Identity*. New York, NY: Springer New York.
- McClosky, H. & Dahlgren, H.E. (1959). Primary Group Influence on Party Loyalty. *American Political Science Review*, 53(3), 757-776. doi:10.2307/1951942
- Merelman, R.M. (1986). Revitalizing Political Socialization. *Political Psychology*. San-Francisco, 279-319.
- Middleton, R. & Putney, S. (1963). Political Expression of Adolescent Rebellion. *American Journal of Sociology*, 68, 527 - 535.



- Morduchowicz, R., Catterberg, E., Niemi, R.G., Bell, F. (1994) Teaching political information and democratic values in a new democracy: An Argentine experiment. Paper presented at triennial meeting of the International Political Science Association.
- Niemi, R.G., Hepburn, M.A. (1995). The rebirth of political socialization. *Perspectives on Political Science*. Winter, Vol.24 Issue 1, p.7.
- Niemi, R., Ross, R., & Alexander, J.K. (1978). The Similarity of Political Values of Parents and College-age Youths. *Public Opinion Quarterly*, 42, 503-520.
- Post, J.M. (1986). Narcissism and the Charismatic Leader-Follower Relationship. *Political Psychology*, vol. 7, no. 4, 675–88. doi: 10.2307/3791208
- Schiffer, I. (1973). *Charisma*, University of Toronto Press, Toronto, Canada.
- Tajfel, H. & Turner J.C. (1980). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. *Political Psychology*, 276-293. doi.org/10.4324/9780203505984-16
- Wasby, S. (1966). The Impact of the Family on Politics: An Essay and Review of the Literature. *The Family Life Coordinator*, Vol. 15, No. 1, 3-24.
- Weisberg, H.F., Smith, C.E. (1991). The influence of the economy on party identification in the Reagan years. *Journal of Politics* 53: 1077-92.

POLITICAL SOCIALIZATION OF THE PERSONALITY AND ITS ROLE IN POLITICALLY REASONED FAMILY CONFLICTS

Bidash Kateryna

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0004

Abstract

Relevance. The relevance of the study is due to the modern political context, in which political views become sources of conflicts between family members, in particular between parents and children. In conditions of high polarization of Ukrainian society, the issues of political socialization and its impact on family relations acquire particular importance.

The purpose of the work is to generalize knowledge about the political socialization of the individual in the family and determine its connection with political conflicts between generations.

Methodology. The research methodology is based on an analysis of the literature and existing theories of political socialization and collective narcissism (E. Fromm, T. Adorno and G. Tejfel). The study uses both psychoanalytic approaches and symbolic interactionism approaches, which allow for a deeper understanding of how power relations and cultural narratives in the family affect the perception of political processes by children.

Results. The article examines how family patterns of power and imposed ideas can influence the formation of political positions and the subsequent desire for

independence in views. It also examines theories of social identity that explain how children, not feeling accepted in the family circle, seek out external groups to construct a positive identity and come into conflict with the family. Family relations in the parental family are considered as a model of power relations and a habitual discourse that will be projected onto political objects.

The main aspects of political socialization of the individual are highlighted that are related to politically motivated conflicts in the family - the importance of political identity for family members; dysfunctionality of the family system, which leads to the formation of a negative identity; learned patterns of behavior in the family related to the distribution of power and resources; the presence of out-groups that provide an opportunity to construct a positive identity through identification with them; collective or individual narcissism of family members; polarization of society on various issues, exposure to discussions of these topics in the family and the need to exist in groups with opposing positions.

Keywords: political identity, political socialization, political conflicts, family conflicts, collective narcissism

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бідаш Катерина

PhD докторант факультету охорони здоров'я,
соціальної роботи та психології

Національний університет «Киво-Могилянська академія»

м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-1128-4040

e-mail: katrin.bidash@gmail.com

Відмова від відповідальності: автори заявляють, що їхні думки та погляди, висловлені в цьому рукописі, вільні від будь-якого впливу будь-яких організацій.

ПРО ЦЮ СТАТТЮ

Цитуйте цю статтю

Бідаш Катерина ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПОЛІТИЧНО ЗУМОВЛЕНИХ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТАХ 2024 Socialization & Human Development journal 1. DOI10.37096/SHDISJ-24-1.1-0004

Надіслано 12 вересня 2024 р. / Переглянуто 27 жовтня 2024 р. / Затверджено 1 листопада 2024 р.

Опубліковано: 31 грудня 2024 р.

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0004

Відповідальний редактор - Ярослав РЯБЧИЧ

ПРАВА ТА ДОЗВОЛИ

Copyright: © 2024 Бідаш Катерина. Ця стаття відкритого доступу, яка розповсюджується відповідно до ліцензії [Creative Commons Attribution License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), (CC BY 4.0), яка дозволяє необмежене використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії за умови вказівки автора та джерела.



МЕТАКОГНІТИВНІ СТРАТЕГІЇ У ПРОЦЕСІ ОСВОЄННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ (FL2) ЯК ЧИННИК ПРАГМАТИЧНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ

Кузнецова Ольга

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0005

Анотація

Актуальність. Різні аспекти засвоєння другої мови (FL2), а також розвиток соціокультурної компетенції є взаємопов'язаними процесами розвитку студентів, які відбуваються в їх повсякденній діяльності. У цих контекстах студенти отримують досвід інтерпретації, обговорення та індексування значення понять шляхом спільного конструювання різних типів соціокультурних ідентичностей і установок.

Метою статті є огляд, аналіз та узагальнення метакогнітивних стратегій навчання у викладанні англійської мови як FL2 та визначення впливу їх використання на здатність студентів до прагматичної (ре)соціалізації у процесах саморегуляції під час навчання.

Методологія. Для написання статті використовувалися методи теоретичного аналізу й узагальнення та елементи емпіричного дослідження, включаючи результати спостереження та аналізу автором індивідуальних випадків, а також досвіду кроскультурного спостереження та порівняння.

Результати прагматичної соціалізації демонструють високу соціальну та контекстуальну спрямованість на тлі традиційної міжмовної прагматики та запрошують дослідників по-іншому поглянути на інтерактивну природу і соціальні функції прагматичної поведінки учня/студента при обробці мови, глибоко вкорінених у багатомовному світі, що швидко змінюється.

Результати досліджень показують, що використання метакогнітивного підходу до навчання допомагає учням розвивати не лише когнітивні здібності, але й можливості для більш гнучкої соціальної поведінки, що сприяє вирішенню проблеми (ре)соціалізації в незнайомому середовищі громади (наприклад, у період вимушеної імміграції під час воєнних конфліктів), при цьому не заважаючи досягненню освітніх або життєвих цілей.

Висновок. Автор доходить висновку про перспективність подальшої розробки метакогнітивного підходу до навчання, зумовленого різними типами розвитку когнітивних та комунікативних навичок студентів у процесі вивчення іноземної мови у зв'язку з завданнями їх прагматичної (ре)соціалізації.

Ключові слова: прагматична ресоціалізація, метакогнітивний підхід, метакогнітивне мислення, розвиток метакогнітивних стратегій.

Актуальність

Вивчення іноземних мов постійно розвивається, враховуючи складність мовних структур, розширення словникового запасу ділового та професійного спілкування, а також той факт, що мова як система розвивається або дискретно, або залежно від розвитку зовнішніх подій у суспільстві.

Дослідження показують, що, вивчаючи іноземні мови, ніколи не можна сказати, що людина досягла досконалості у своєму вивченні. Вивчення іноземних мов постійно розвивається, враховуючи складність мовних структур, розширення словникового запасу ділового та професійного спілкування, а також той факт, що мова як система розвивається дискретно з часом або залежно від розвитку зовнішніх подій у суспільстві.

На сучасному етапі розвитку вищої спеціальної та професійної освіти одним із найскладніших завдань викладача іноземної мови є не лише викладання предмета, а й мотивація студентів до навчання протягом усього життя. Щоб навчити студентів умінням/навичкам формувати власний стиль навчання та, як наслідок, брати участь у навчанні протягом усього життя, багатьом викладачам необхідно використовувати метакогнітивні стратегії у своїй викладацькій діяльності.

Метою цієї статті є огляд, аналіз та узагальнення досвіду використання метакогнітивних стратегій навчання у викладанні англійської мови як FL2 та визначення впливу їх застосування на здатність студентів до прагматичної (ре)соціалізації в процесі саморегуляції протягом періоду навчання.

Методологія

Дослідження прагматичної соціалізації являють собою різкий відхід від традиційних методів, що використовуються в дослідженнях міжмовної прагматики, де дані здебільшого отримувалися з експериментальних та контрольованих ситуацій, переважно у письмовій формі. Прагматичні дослідження (ре)соціалізації використовують поздовжній підхід, документуючи природні процеси комунікації та навчання протягом певного періоду розвитку та пов'язуючи ці індивідуальні процеси розвитку із соціокультурними контекстами та взаємодіями, в які вони вбудовані.

Для написання статті були використані методи теоретичного аналізу та узагальнення, а також елементи емпіричного дослідження, включаючи результати авторських спостережень та аналізу окремих випадків, а також досвід міжкультурного спостереження та порівняння.

Результати

Результати дослідження прагматичної ресоціалізації демонструють сильну соціальну та контекстуальну спрямованість у контекст традиційної міжмовної прагматики та пропонують дослідникам новий погляд на інтерактивну природу та соціальні функції прагматичної поведінки людей щодо обробки мови, яка глибоко



вкорінена у швидкозмінному багатомовному світі. Слід зазначити, що різні аспекти вивчення другої мови (FL2), а також соціокультурної компетентності є взаємопов'язаними процесами розвитку студентів, які відбуваються в їхній повсякденній діяльності. У цих контекстах іноземні студенти та новачки отримують досвід інтерпретації, узгодження та індексації значень шляхом спільного конструювання різних типів соціокультурних ідентичностей та ставлень до нової та власної культури. Важлива роль у цих процесах належить інструментам мкстапізнання

Термін «метапізнання» ввів у науковий обіг американський психолог розвитку Джон Флавелло у 1979 році, визначивши його як знання про пізнання та контроль над пізнанням. Метапізнання в науці стосується усвідомлення, аналізу та розуміння людиною своїх когнітивних процесів (діяльності, мислення тощо). (Флавелло, Дж. Х., 1979).

Флавелло Дж. класифікував метакогнітивне пізнання на три основні компоненти: (1) метакогнітивне розуміння/усвідомлення: те, що люди знають про себе та інших як когнітивні процесори; (2) метакогнітивний контроль/регуляція: регулювання пізнання та навчального досвіду завдяки діяльності, яка допомагає людям контролювати свій процес учіння; (3) метакогнітивний досвід: досвід, що має відношення до поточного когнітивного процесу.

Психологи Нельсон, Т. О. та Наренс, Л., зосереджуючись на пошуку умов продуктивності навчання, експериментально довели різницю між моніторингом, тобто судженнями про силу спогадів, та контролем, тобто використанням цих суджень учнями для керівництва своєю поведінкою (Нельсон, Т. О. та Наренс, Л., 1990).

Шнайдер та ін., описав типи метакогнітивної усвідомленості як знання про людину/особу, знання про завдання та стратегічні знання. Більш конкретно вони означають:

(1) Знання про людину/особу – це декларативне знання, тобто розуміння власних можливостей; розуміння чинників, які можуть впливати на результати учня. Шнайдер називав це «пізнанням світу» (Schneider, W., 2010);

(2) Знання про завдання – це процедурне знання, або те, як учень сприймає складність завдання, виражену в змісті, тривалості та типі завдання; це знання про те, як щось робити; найвищий рівень освоєння таких знань дозволяє людям виконувати завдання автоматично (Ochs, E., & Schieffelin, B., 2008; Pressley, M., Borkowski, J. G., and Schneider, W., 1987);

(3) Стратегічні знання – це умовне знання, яке можна інтерпретувати як здатність людини використовувати стратегії для отримання інформації; вони формують розуміння того, для чого використовувати декларативні та процедурні знання; такий тип знання змушує учнів використовувати свої ресурси під час застосування стратегій та робить стратегії ефективнішими (Рейнольдс, Р. Е., 1992).

Джакобс і Періс довели, що під час метакогнітивної регуляції розвиваються три основні навички:

(1) здатність планувати, вибирати стратегії та правильно спрямовувати свої ресурси для позитивного підходу до завдання;

(2) моніторинг – усвідомлення власного розуміння та виконання завдання; та

(3) оцінювання – оцінка продукту виконаного завдання, а також ефективність виконання завдання. Це може включати і переоцінку використаних стратегій (Jacobs & Paris, 1987).

Постійна мотивація до виконання завдання також є метакогнітивною навичкою, поряд зі здатністю розпізнавати та протистояти відволікаючим стимулам для розподілу зусиль у часі, відомою як когнітивний контроль.

Актуальність метакогнітивних навичок була продемонстрована у дослідженні Свансона, яке порівнювало навички вирішення проблем в учнів п'ятих та шостих класів. Зокрема, було виявлено, що метакогнітивні знання можуть компенсувати IQ та брак попередніх знань. В іншому дослідженні дорослі учні з вищими метакогнітивними навичками демонстрували повне небажання користуватися мобільним телефоном у класі (Swanson, H. L., 1990).

Багато прикладів метакогнітивної діяльності охоплюватимуть: планування підходу до навчального завдання, контроль, розуміння та оцінку прогресу у виконанні завдання. Підтримка учнів у розвитку їхнього метакогнітивного контролю значною мірою сприяє успішному навчанню. Проблема полягає в тому, що вчителі з будь-якого предмета навчають учнів, що думати про тему, але не як думати про цю тему, що вивчати, але не як це вивчати. А навчання тому, як навчатися, передбачає, що вам потрібно думати, як... думати. Навчання учінню фактично передбачає роздуми про те, як думати про те, як думати. Метапізнання, роздуми про те, як думати, виникає в ситуаціях, коли студенти усвідомлюють, що їхнє пізнання, їхня здатність щось зрозуміти, зрадила їх (наприклад, розуміння складного синтаксису), і тому їм доводиться працювати, щоб розібратися в цьому. Як бачимо, метакогнітивний акт включає два етапи: (1) студенти усвідомлюють, що їхні знання обмежені для виконання завдання; (2) студенти усвідомлюють, що вони знають стратегії для виправлення обмежувальної ситуації та виконання завдання. Таким чином, окрім навчання когнітивним навичкам, важливо, щоб викладачі FL2 підтримували студентів у розвитку їхніх метакогнітивних навичок.

Аналізуючи тенденції розвитку нових стратегій навчання, не можна не помітити, що міграційні процеси у світі торкнулися всіх континентів. Молоді люди, здебільшого студенти вищих навчальних закладів та коледжів, змушені залишати рідні місця з різних причин: у пошуках безпеки (війна в Україні та інші військові конфлікти), у пошуках справедливого суспільства (з країн з високим рівнем корупції), у пошуках соціального благополуччя (з країн третього світу) тощо.

Ідеологічний та соціокультурний конфлікт інтересів змушує іммігрантів здійснювати прагматичну (ре)соціалізацію, що також впливає на мовні норми їхньої взаємодії в громаді. Як бачимо, ситуація переосмислення, швидкої



постановки нових завдань, раціональної оцінки очікуваних результатів у досягненні поставленої мети передбачає наявність у сучасної молодшої людини (студента-біженця) здатності володіти набором метакогнітивних навичок.

Тому в сучасному світі, що характеризується масовою глобалізацією та транснаціональною міграцією, мобільністю та комунікацією, все більше досліджень зосереджуються на особливостях процесів прагматичної соціалізації, які розгортаються в соціолінгвістично та культурно неоднорідних середовищах, що характеризуються білінгвізмом та багатомовністю.

Дослідники Де Гір та ін. вивчали міжкультурний менталітет щодо прагматичних та інших аспектів соціалізації під час розмови за їжею в скандинавських країнах. У дослідженні взяли участь сто сімей середнього класу, в яких виховувались підлітки. Серед них були естонські, фінські та шведські монокультурні сім'ї в країнах їх походження, а також білінгвальні/бікультурні естонські та фінські сім'ї, що проживають у Швеції.

Дослідники розглянули метапрагматичні та інші так звані нормативні/регуляторні коментарі щодо манер поведінки за столом, дрес-коду як поширені форми сімейної соціалізації (De Geer et al., 2002). Вони зазначили, що всі сім'ї демонстрували деякі регуляторні коментарі, і більшість коментарів, зроблених під час їжі, стосувалися сприйнятих порушень (тобто проступків) певних соціальних або розмовних правил. Очікувана поведінка обговорювалася рідше. Однак, у цих тісно пов'язаних культурах були відзначені деякі відмінності у змісті, кількості та способі використання метапрагматичних коментарів. Також у шведських родинах виникли відмінності на протипагу іншим етнічним сім'ям, такі як ступінь обговорення моральних питань. Прикметно, що у шведських монокультурних сім'ях таке обговорення відбувалось набагато частіше порівняно з іншими. Загалом, була зафіксована більша участь молодших членів шведської сім'ї в розмовах за вечерею. Дослідники пов'язали цей висновок зі шведськими ідеологіями егалітаризму та демократичної соціалізації, що демонструється шведським менталітетом, який високо цінує незалежну та наполегливу поведінку всіх членів соціальної групи (групади, сім'ї, організації).

Публікації Duff, P., 2008; Duff, P., & Talmy, S., 2011; W.; Roberts, C., 2010) підтверджують, що проекти з вивчення іноземних мов на робочому місці (FL2) привертають увагу дослідників як важливий соціокультурний контекст, у якому новоприбулі мігранти з різних спільнот та культур соціалізуються для входження в нові дискурс-системи та культури, що також включає формування специфічної прагматики.

Показовим тут є опис прагматичної соціалізації китайської іммігрантки, здійснений в центрі професійної підготовки, а пізніше на робочому місці в Америці, як країні, яка приймала її, який продемонструє, як жінка вчилася звертатися з проханнями до оточуючих більш вільно, ніж раніше, шляхом застосування певних

соціолінгвістичних стратегій та виразів. Вона опанувала ці прагматичні стратегії завдяки взаємодії та комунікаціям з іншими мігрантами та більш соціально компетентними та професійно адаптованими працівниками. Але її соціалізація була не просто імітацією чи відтворенням практик носіїв англійської мови (L1). Як доросла та добре освічена у своїй рідній культурі та мові особа, ця мігрантка також сприяла соціалізації (зміна комунікативних навичок та стильових особливостей) своїх американських розмовних партнерів (англійська L1), коли останні здавалися надто неввічливими, особливо на їхньому спільному робочому місці (Roberts, C., 2010). Такі дослідження та їх результати сьогодні є особливо актуальними для багатьох жителів України (студентів, молодих жінок-біженок з дітьми, людей середнього та старшого віку), які внаслідок війни опинились за кордоном в іншомовному середовищі..

Цікавий досвід динаміки прагматичної соціалізації FL2 наводить також Палмер, Д.С., який досліджував прагматичну соціалізацію FL2 в онлайн-спільнотах: учнів, які вивчали іспанську мову (FL2), взаємодіяли з носіями іспанської мови (L1) у багатокористувацькій відеогрі. Етнографічне спостереження учасників було використано для вивчення прагматичного розвитку учнів від поширених мовленнєвих актів, привітань, прохань та відмов до складніших прагматичних кроків, важливих у ігровому контексті, масових запрошень або переговорів щодо розподілу ресурсів (Palmer, D.S, 2010). Таким чином, наведені дані показали, що відеоігри можуть запропонувати учням цінну віртуальну спільноту для прагматичної соціалізації FL2, яка складається з залучених носіїв (та неносіїв) мови.

Дискусія

З опорою на представлений теоретичний огляд та власний досвід викладання автора далі обговоримо використання метакогнітивних стратегій в навчанні FL2 студентської молоді. Перше, що повинен зробити науково-педагогічний працівник для розвитку метакогнітивних навичок учнів, - це допомогти учням/студентам пізнати себе та свої стилі учіння. Стилi учіння студентів можна визначити за допомогою письмових опитувань, які проводяться на початку курсу, перехресного інтерв'ювання один одного та подальшого обговорення результатів навних стилів учіння у групі. Маючи таку інформацію, викладачеві не зайве час від часу нагадувати студентам про їхні стилі учіння, щоб переконатись, що вони не відволікаються від використання стратегій, що відповідають їхнім індивідуально-стильовим особливостям. Викладач також має впроваджувати різноманітні аудиторні завдання, які відповідають індивідуальним стилям учіння студентів.

На початку кожного нового курсу студенти повинні ставити власні учбові цілі стосовно цілей дисципліни – наприклад, учні можуть вирішити, чи хочуть вони просто скласти курс, чи отримати оцінку «відмінно»; або вони можуть вирішити, на яких конкретних мовних галузях вони хочуть зосередитися: читання, граматики, говоріння, словниковий запас тощо. Коротше кажучи, метакогнітивні стратегії – це



стратегії дії на основі того, що знає навчальна аудиторія, тобто рефлексія, спрямування, покращення, розширення та ін. того, що знають студенти..

Функціонально, за Nelson, T. O., and Narens, L., метакогнітивна процедура складається з п'яти основних компонентів або навичок: (1) підготовка та планування учіння, (2) вибір та використання учбових стратегій, (3) моніторинг використання стратегій, (4) організація різних стратегій та (5) оцінка використання стратегій та учіння в цілому. Ці п'ять метакогнітивних навичок взаємодіють одна з одною, оскільки метакогніція не є лінійним процесом, а постійним переміщенням фокусу свідомості між підготовкою, плануванням та оцінюванням якості учіння. (Nelson, T. O., and Narens, L., 1990)

Клегг, Д. зосереджується на стратегіях як інструментах продуктивного пізнання людини і пропонує синтетичне бачення метакогнітивних, когнітивних та соціально-афективних стратегій суб'єкта учіння (Clegg, J., 2015). Когнітивні стратегії, узагальнені цим автором для потреб опанування іншою мовою, є такими:

- групування (класифікація термінології, кількостей або понять відповідно до їх атрибутів тощо);
- використання ресурсного забезпечення (використання довідкових словників, енциклопедій тощо);
- розвиток попередніх знань (створення особистих асоціацій; використання того, що знає учень, проведення аналогій тощо);
- ведення конспектів (запис понять у скороченій словесній, графічній або числовій формі тощо);
- підсумовування (висловлення або запис основної ідеї);
- образність (використання уявних/реальних картин для освоєння нової інформації або вирішення проблеми);
- дедукція/індукція (визначення правил для розуміння концепції або виконання навчального завдання);
- репрезентація (використання власного уявного диктофона);
- умовиводи (використання контекстних підказок; здогадки з контексту; прогнозування тощо).

Соціально-афективними стратегіями Дж Клегг вважає наступні:

(1) запитування: отримання додаткових пояснень або підтвердження від вчителя чи іншого експерта; постановка питань;

(2) співпраця: робота з колегами для виконання завдання, збору інформації, вирішення проблеми, отримання зворотного зв'язку; співпраця з однокласниками, взаємне навчання;

(3) внутрішня розмова: зниження тривожності шляхом підвищення відчуття компетентності, позитивне мислення (Clegg, J., 2015).

Вважаємо, що всі перераховані стратегії є актуальними для вивчення мови, оскільки когнітивні та соціально-афективні стратегії підтримують побудову та

формування метакогнітивних навичок. Самі ж метакогнітивні стратегії, з нашої точки зору, поділяються на такі основні групи та їх змістовне наповнення:

1. Планування: (а) планування, що охоплює наступні елементи: попередня організація, що характеризується попереднім швидким переглядом та “вхопленням” суті; попередній перегляд основних ідей та концептів тексту; визначення організаційного принципу роботи; (b) організаційне планування або планування того, що робити; планування того, як виконати навчальне завдання; планування частин та послідовності ідей для вираження; (c) вибіркова увага: вибіркоче слухання або читання, сканування, пошук конкретної інформації; зосередження на ключових словах, фразах, ідеях, лінгвістичних маркерах, типах інформації; (d) самокерування: планування, коли, де і як вчитися; пошук або організація умов, які допомагають вчитися.

В межах цього етапу учіння учні/студенти складають плани щодо того, що їм потрібно зробити, та ставлять учбові цілі, організовуючи свої думки та дії для того, щоб розпочати виконання учбових завдань. Готуючись таким чином, учні стають більш здатними вирішувати складніші завдання. Також на цьому етапі доцільно структурувати великі завдання, розбити їх на менші частини, які легше виконувати, а отже, спростити їх виконання. На етапі планування учні думають про те, чого вони хочуть досягти та як вони збираються це зробити. Викладачі повинні заохочувати студентів думати про власні цілі, спочатку чіткіше окреслюючи цілі навчання всієї аудиторії, а потім допомагаючи учням ставити власні цілі. Точне встановлення цілей допомагає учням краще вимірювати власний прогрес у навчанні. Наприклад, викладач FL2 може поставити собі за мету опанування учнями словниковим запасом з певного розділу підручника англійської мови; учень же може поставити собі іншу мету - мати змогу відповісти на запитання щодо розуміння змісту підручника в кінці відповідного розділу.

2. Моніторинг та його елементи: (а) моніторинг розуміння: тексту під час слухання, тексту під час читання; перевірка розуміння під час слухання або читання; (b) моніторинг продуктивності: мислення під час говоріння, мислення під час письма; перевірка усної або письмової продуктивності під час виконання таких робіт.

Контролюючи власне навчання, учні розмірковують над своїми особистими стилями та стратегіями учіння, усвідомлюють, як вони навчаються найкраще, рефлексують умови, які допомагають їм навчатися краще та швидше, зосереджуються на поставленому завданні та шукають можливості практикувати мовний матеріал, який вивчається цільовою мовою. В цьому відношенні важливо навчати учнів FL2 різним стратегіям читання. Перегляд та швидкий перегляд змушують учнів читати з певною метою, а також пов'язують тип читання з особливістю мети. Інші стратегії включають аналіз слів або використання контекстних підказок для розуміння термінології. Важливо, що викладач FL2 має демонструвати учням, як вибрати найуспішнішу стратегію в певній ситуації. Постійно усвідомлюючи стратегії учіння, які вони використовують, студенти разом з



викладачем навчаються спрямовувати, організовувати та встановлювати зв'язки між доступними стратегіями учіння. Наявність такого досвіду істотно розрізняє сильних та слабких учнів, які вивчають другу мову. Також під час письмового завдання викладачу FL2 доцільно спонукати учнів думати про аудиторію, до якої вони звертаються, та мету твору. Протягом написання роботи викладачу слід постійно пропонувати учням повертатись до питань чому і для кого вони пишуть, щоб допомогти їм думати. Викладачу також важливо помічати, коли певна обрана студентом стратегія не працює, і допомагати змінити її на іншу, більш продуктивну.

3. Оцінювання, а саме самооцінювання: перевірка, ведення журналу навчання, рефлексія над вивченим; оцінка того, наскільки добре виконано навчальне завдання. Студентів слід заохочувати самостійно вирішувати, наскільки добре вони засвоїли певний матеріал або наскільки добре вони виконали завдання, щоб усвідомити свої сильні та слабкі сторони, що може допомогти їм краще впоратися наступного разу. Студенти також розмірковують над ефективністю використаних ними учбових стратегій, а також над змінами, які вони внесли б у свій учбовий процес з метою більш продуктивного виконання майбутнього навчального завдання.

В цілому ж, досвід викладання та використання зворотнього зв'язку учасників навчання показує, що життя та навчання в спільноті цільової мови (L1) сприяє підвищенню прагматичної компетентності учасників навчання через прагматичну (ре)соціалізацію. Очевидно також, що дослідникам слід зосередитися на важливості включення діахронічної та порівняльної перспективи у вивчення мовної (ре)соціалізації.

Висновки

Розвиток метакогнітивного контролю у студентів допомагає їм досягти успішного навчання з будь-якого предмета. Важливо навчати студентів не лише тому, про що думати, але й як думати, не лише що вивчати, але й як навчатися. Навчання тому, як навчатися, пов'язане з тим, як думати та діяти. Мислення про те, як думати, тобто метапізнання, відбувається, коли суб'єкти учіння усвідомлюють, що іноді їхні здібності сприймати, розуміти та обробляти навчальний матеріал не відповідають їхнім можливостям, а це означає, що їм потрібно докласти зусиль та перейти на вищій когнітивний рівень розуміння та організації інформації. Таким чином, беручи участь у метакогнітивному акті, учні проходять два етапи: вони усвідомлюють, що існують обмеження в знаннях кожного для виконання завдання, але також те, що вони можуть розробити самостійні стратегії, необхідні для виправлення обмежувальної ситуації та виконання завдання.

Крім того, метакогнітивні стратегії допомагають формувати нові установки, самооцінку та впевненість у собі (Магалді, 2010), що базуються на здатності людини вибирати та оцінювати будь-які нові стратегії навчання. Дослідження прагматичної лінгвістичної (ре)соціалізації можуть надати викладачам можливість

глибше зрозуміти інтерактивну природу та соціальні функції прагматичної поведінки учнів на основі лінгвістичних форм, що вбудовані в будь-який соціальний та культурний контекст.

Теорія мовної соціалізації має особливо великий потенціал для вивчення FL2, оскільки вона за своєю суттю є розв'язковою та вимагає встановлення зв'язків між культурою, пізнанням та мовою, між макрорівнями соціокультурного та інституційного контекстів та мікрорівнем дискурсу.

Результати дослідження показують, що з розвитком метакогнітивного підходу до навчання учні розвивають не лише когнітивні здібності, але й здатність поводитися більш гнучко соціально, що допомагає вирішити проблему (ре)соціалізації в незнайомій спільноті (наприклад, під час вимушеної імміграції в часи військових конфліктів), та не заважає досягненню ними освітніх чи життєвих цілей. Такі учні зможуть чітко дивитися на ситуації на робочому місці й в повсякденному житті, маючи змогу визначати шляхи подолання проблем. Таким чином, вплив розвитку метакогнітивного підходу до навчання, зумовленого різними видами розвитку когнітивних та комунікативних навичок студентів у процесі вивчення іноземної мови, на їхню прагматичну (ре)соціалізацію, є очевидним.

Список використаних джерел

- Aukrust, V. G., & Snow, E. C. (1998). Narratives and explanations in Norwegian and American mealtime conversations. *Language in Society*, 27, 221–247.
- Blum-Kulka, S. (2000). Gossipy events at family dinners: Negotiating sociability, presence and the moral order. In J. Coupland (Ed.), *Small talk* (pp. 213–241). Harlow: Longman.
- Blommaert, J. (2010). *The sociolinguistics of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clegg, J. (2015). Metacognition: An Overview of its uses in language-learning. Retrieved on June 20th
- Duff, P. (2008). Language socialization, higher education, and work. In P. Duff & N. Hornberger (Eds.), *Encyclopedia of language and education*. Vol.8: Language socialization (pp. 257–270). New York: Springer.
- Duff, P., & Talmy, S. (2011). Language socialization approaches to second language acquisition: Social, cultural, and linguistic development in additional languages. In D. Atkinson (Ed.), *Alternative approaches to SLA* (pp. 95–116). London: Routledge.
- Duff (2008), Roberts (2010). *Language Socialization in the Workplace*. Published online by Cambridge University Press: 27 July 2010 <https://www.cambridge.org/core/journals/annual-review-of-applied-linguistics/article/abs/language-socialization-in-the-workplace/39D0D0A4F5FB9A652CA8A8B2D77109C7>
- Flavello, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906-911.



- De Geer, B., Tulviste, T., Mizera, L., & Tryggvason, M. T. (2002). Socialization in communication: Pragmatic socialization during dinnertime in Estonian, Finnish and Swedish families. *Journal of Pragmatics*, 34, 1757–1786.
- Li, D. (2000). The pragmatics of making requests in the L2 workplace: A case study of language socialization. *Canadian Modern Language Review*, 57, 58–87.
- Matsumura, S. (2001). Learning the rules for offering advice: A quantitative approach to second language socialization. *Language Learning*, 51, 635–679.
- Merriam Webster Online Dictionary (2015). Merriam Webster Online. 23 September 2015. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/metacognition>].
- Naznean, (2009), Năznean, A. (2010). Metacognition and language learning. http://www.upm.ro/facultati_departamente/stiinte_litere/conferinte/situl_integrare_europeana/Lucrari3/engleza/75_Adrian%20Naznean%20Metacognition%20and%20Language%20Learning.pdf
- Nelson, T. O., and Narens, L. (1990). Metamemory: A Theoretical framework and some new findings. In G. H. Bower (Ed.). *The Psychology of Learning and Motivation*, 26, 125-173. New York: Academic Press.
- Ochs, E., & Schieffelin, B. (2008). Language socialization: An historical overview. In P. A. Duff & N. H. Hornberger (Eds.), *Encyclopedia of language education* (2nd Edn., Vol. 8, pp. 3–15). New York: Springer.
- Palmer, D. S. (2010). *Second language pragmatic socialization in World of Warcraft*. PhD Thesis, University of California.
- Pressley, M., Borkowski, J. G., and Schneider, W. (1987). “Cognitive strategies: Good strategy users coordina metacognition and knowledge.” In Vasta, R., and Whitehurst, G. (Eds.). *Annals of Child Development*, pp. 5, 30. Greenwich, CT: JAI Press.
- Reynolds, R. E. (1992). “Selective attention and prose learning: Theoretical and empirical research.” *Educational Psychology*, 4, 345-391.
- Roberts, C. (2010). Language socialization in the workplace. *Annual Review of Applied Linguistics*, 30, 211–227.
- Rogoff, B. (2003). *The cultural nature of human development*. Oxford: Oxford University Press.
- Schneider, W. (2010). “Metacognition and memory development in childhood and adolescence.” In H. S. Waters, and W. Schneider (Eds.), *Metacognition, strategy use and instruction* New York, London: Guilford Press. pp. 54-81,152.
- Swanson, H. L. (1990). Influence of metacognitive knowledge and attitude on problem solving. *Journal of Educational Psychology*, 82(2), 306–314. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.82.2.306>
- Jacobs & Paris, (1987). Promoting general metacognitive awareness” *International Science*, pp. 26, 113-125,263.

METACOGNITIVE STRATEGIES IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION (FL2) AS A FACTOR OF PRAGMATIC RESOCIALIZATION OF STUDENTS

Kuznietsova Olga

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0005

Abstract

Relevance. Various aspects of second language acquisition (FL2) as well as of sociocultural competence are interrelated processes of students' development, which happen in their daily routine activities. In these contexts, students gain experience in interpreting, negotiating, and indexing meaning by co-constructing different types of sociocultural identities and attitudes. The results of pragmatic socialization demonstrate a highly social and contextual focus against the background of traditional interlanguage pragmatics and invite researchers to take a different look at the interactive nature and social functions of learner's pragmatic language processing behavior deeply embedded in a rapidly changing multilingual world.

The purpose of this article is to review, analyze and give some examples of metacognitive learning strategies in teaching English as FL2 and to identify the impact of their use on students' capacity for pragmatic (re)socialization in the process of self-regulation during the study period.

Methodology. To write the article, methods of theoretical analysis and generalization and elements of empirical research were used, including the results of the author's observation and analysis of individual cases, as well as the experience of cross-cultural observation and comparison.

Results of research show that when it comes to training the development of a metacognitive approach to learning helps students to develop not only cognitive abilities, but also opportunities for more flexible social behavior, which contributes to solving the problem of (re)socialization in an unfamiliar community (for example, in the period of forced immigration during war conflicts), and does not interfere with the achievement of educational or life goals.

Conclusions. Hence, the author comes to the conclusion that the effects of designing a metacognitive approach to learning due to different types of development of students' cognitive and communicative skills in the process of learning a foreign language on their pragmatic (re)socialization is evident.

Keywords: pragmatic (re)socialization of a student in the foreign community metacognitive approach, metacognitive thinking, development of metacognitive strategies

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Кузнєцова Ольга

Доктор філософії, доцент, постдокторант

Копенгагенський університет



Копенгаген, Данія

ORCID 0000-0001-5730-8696

Електронна пошта: nickolalaex@gmail.com

Застереження: Автор заявляє, що його думки та погляди, висловлені в цьому рукописі, не підлягають впливу жодних організацій.

ПРО ЦЮ СТАТТЮ

Цитувати цю статтю

Кузнецова Ольга МЕТАКОГНІТИВНІ СТРАТЕГІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ
МОВИ (FL2) ЯК ФАКТОР ПРАГМАТИЧНОЇ (PE)СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ 2024 Журнал
«Соціалізація та розвиток людини» 1. DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0005

Подано 10 листопада 2024 р. / Переглянуто 16 грудня 2024 р. / Затверджено
30 грудня 2024 р.

Опубліковано: 31 грудня 2024 р.

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0005

Відповідальний редактор – Ярослав РЯБЧИЧ

ПРАВА ТА ДОЗВОЛИ

Авторське право: © 2024 Кузнецова Ольга. Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0), яка дозволяє необмежене використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії за умови посилання на автора та джерело.



ВПЛИВ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ МОЛОДІ

Матяш-Заяц Людмила, Носова Олена

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0006

Анотація

Актуальність. Незважаючи на значну кількість досліджень в галузі психології травми, на сьогодні залишається дефіцит робіт, присвячених впливу травматичного досвіду на процес соціалізації особистості в юнацькому віці. Особливо актуальним це питання стає в контексті розуміння того, як травматичні події впливають на самосприйняття людини в юнацькому віці, формування соціальних зв'язків та здатність юнаків інтегруватися в суспільство.

Методологія. Використано аналіз дотичних наукових джерел, синтез та узагальнення підходів до дослідження соціалізації людини і її посттравматичних станів, здійснено класифікацію та конкретизацію чинників, які впливають на соціалізацію особистості юнацького віку, яка зазнала травми.

Результати. У статті виявлено характерні особливості травматичних переживань юнаків та їх вплив на соціальну поведінку людини у цьому віці, виявлено специфічні зміни в сприйнятті соціальних ролей та цінностей, що впливають на процеси соціалізації молоді після травми. Вказано на ключову роль травматичного досвіду у формуванні поведінкових моделей і соціальній адаптації юнаків. Показано вплив травми на сприйняття особистістю соціальних норм, цінностей та можливості інтеграції в соціум. Наголошено, що травматичний досвід може призводити до соціальної ізоляції, порушення міжособистісних зв'язків, а також до розвитку асоціальної або девіантної поведінки молоді особи. Соціалізація після травми стає складним процесом, що вимагає спеціальної підтримки та корекції.

Висновки. Травматичний досвід значно впливає на процес соціалізації особистості юнацького віку, визначаючи їхню здатність інтегруватися в суспільство та адаптуватися до соціальних норм. Ресоціалізація після травми пов'язана з необхідністю подолання внутрішніх конфліктів, відновлення соціальних зв'язків та реінтеграції у соціальне середовище. Її результат залежить від того, наскільки особистість здатна співвідносити свої переживання із соціальними нормами та цінностями, а також від підтримки з боку соціальних інституцій.

Ключові слова: травматичний досвід; юнацький вік; соціалізація; соціальна адаптація; посттравматичні зміни; ресоціалізація, девіантна поведінка.

Актуальність

Юнацький вік - один з найбільш важливих етапів становлення молоді людини, коли активно триває процес формування її соціалізації, розробки системи



життєвих пріоритетів, цінностей, самоідентифікації та інтегрування в соціум. Разом з тим, в умовах нинішніх соціально-психологічних труднощів, зокрема травматичних подій, цей шлях може бути значно ускладненим. Травмувальні ситуації, події, та переживання, такі як війна, насильство, депривація, втрата рідних, території, важливих речей, захисту та безпеки чи інші значні душевні потрясіння здатні глибоко вплинути на ментальне здоров'я та психологічний стан особистості юнацького віку, негативно позначаючись на її адаптації до соціального середовища.

У світлі поточних стресів, подібних до війни в Україні, дедалі важливішим стає дослідження того, як травматичний досвід впливає на процес соціальної адаптації. Для більшості юнаків та юначок цей пережитий досвід може стати вагомою перешкодою на шляху до інтегрування в суспільство та соціальні групи, до формування комунікативних навичок та самоідентифікації. Для розробки ефективних методів психологічної підтримки, які сприятимуть гармонійному розвитку та соціальній адаптації молодих людей, важливим є розуміння того, як травматичний досвід впливає на особистість. Таке дослідження допоможе виявити вплив травматичних подій на процес соціалізації юнаків, розглянувши їхню адаптивність, емоційні переживання та взаємозв'язок із соціумом.

Проблема психологічної травми та різні аспекти її прояву не залишилися поза увагою українських науковців. Зокрема, варто відзначити роботи Л. Бондаревської (Бондаревська, 2008), яка досліджувала вплив психічної травми на переживання суб'єкта та на виникнення вигорання; О. Керик (Керик, 2013), яка досліджувала професійне вигорання та прояви вторинної травми в системі «людина-людина». Н. Гоцуляк, зосередила свої пошуки на аналізі психологічної травми та шляхах її подолання (Гоцуляк, 2015). Науковиця Н. Лозінська (Лозінська, 2018) вивчала психотравму як наслідок травматичного стресу в різних напрямках сучасної психології; Є. Варбан та Т. Титаренко вивчали психологію життєвих криз, засоби самопомоги та стратегії подолання в умовах тривалої травматизації (Варбан, 2009; Титаренко, 2018); Т. Титаренко досліджувала психологію травмуючих ситуацій (Титаренко, 2015); Р. Овчарова та І. Кириченко досліджували стресостійкість та психологічне благополуччя підлітків з досвідом переживання травматичних подій (Овчарова, Кириченко, 2021).

Дослідженням травматичного досвіду та його характеристик займалися такі дослідники як С. Луппо, Г. Діденко, О. Сандал, Д. Волков, А. Баратинська, Н. Журавльова, Т. Гурлева. Зокрема, С. Луппо досліджувала типологію життєвої взаємодії з досвідом дитячих психотравм (Луппо, 2015); Г. Діденко розглядала психологічні особливості життєвого стилю з травматичним досвідом (Діденко, 2020); О. Сандал досліджувала травмувальні події як чинник травматичного досвіду особистості (Сандал, 2021). Сучасні дослідники Д. Волков, А. Баратинська, Н. Журавльова та Т. Гурлева активно вивчають вплив російсько-української війни на

психологічний стан осіб, які зазнали травматичних переживань. Вони зазначають, що масова травматизація внаслідок воєнних подій має серйозні наслідки для психологічного здоров'я як військовослужбовців, так і цивільного населення, зокрема юнацтва. Молоді люди, що стали свідками або учасниками воєнних дій, стикаються з численними емоційними та соціальними проблемами, які ускладнюють їхню здатність до нормальної соціалізації. Ці дослідження підкреслюють важливість своєчасної психологічної та соціальної підтримки, яка може допомогти подолати наслідки травматичних подій і сприяти відновленню здатності до соціальної інтеграції (Волков, & Баратинська, 2020; Журавльова, & Гурлева, 2023).

Таким чином, травматичний досвід у юнацькому віці є вагомим фактором, що впливає на процес соціалізації особистості. Порушення емоційної та когнітивної сфер, втрата соціальних зв'язків, зміни у міжособистісних стосунках та системі цінностей – це лише деякі з наслідків травми, які можуть перешкоджати нормальному процесу соціалізації. У сучасних умовах, коли травматичні події, спричинені війною, зачіпають значну частину молоді, важливою є розробка ефективних програм психологічної та соціальної реабілітації, що допоможе юнакам пережити травматичний досвід та інтегруватися в суспільство.

Мета та завдання – окреслити вплив травматичного досвіду на процес соціалізації особистості юнацького віку, визначити основні аспекти соціальної адаптації юнаків після травматичних подій, а також прояснити, як пережиті травми змінюють соціальні ролі, цінності та поведінкові моделі особистості в процесі інтеграції в суспільство.

Методологія

Для виконання поставлених у роботі завдань було використано теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел з проблеми впливу травматичного досвіду на процеси соціалізації людини, системний аналіз, синтез та узагальнення підходів до вивчення посттравматичних станів, а також класифікація та конкретизація змін у соціальних цінностях і поведінкових моделях, які виникають під впливом травматичних подій у юнацькому віці.

Результати

Для дослідження впливу травматичного досвіду на соціалізацію особистості юнацького віку було застосовано комплекс теоретичних методів, які дозволили провести глибокий аналіз цього багатоаспектного феномену. Перш за все, було здійснено ґрунтовний аналіз наукових джерел, що охоплюють як класичні, так і сучасні підходи до вивчення посттравматичних станів. Це дозволило окреслити основні напрями досліджень, пов'язаних з впливом травматичних подій на психологічну структуру особистості та її соціальну адаптацію. Особлива увага приділялася питанням, що стосуються юнацького віку, оскільки цей період є критичним для формування соціальних навичок, ідентичності та ціннісної системи



молодої людини.

Застосування системного аналізу допомогло структурувати знання про різні аспекти впливу травматичних подій на особистість. Було визначено, що травма впливає на декілька рівнів: психологічний, емоційний, поведінковий та соціальний.

На психологічному рівні травма може змінювати когнітивні процеси, такі як сприйняття себе, свого місця в соціумі та оточуючого світу. Емоційні зміни включають посилення тривожності, депресії, почуття безпорадності та ізоляції. Соціальні зміни виявляються через порушення міжособистісних стосунків, зниження здатності до побудови довірливих зв'язків, а також через порушення соціальних ролей, що веде до труднощів у соціальній адаптації. На поведінковому рівні травмуючі події можуть призвести до асоціальної або девіантної поведінки.

Синтез наукових підходів до дослідження посттравматичних станів допоміг зібрати та систематизувати різні теорії та гіпотези, що стосуються впливу травми на соціалізацію. Однією з основних ідей, яка з'являється в багатьох дослідженнях, є твердження про те, що травматичний досвід має потужний довгостроковий вплив на особистість і може викликати стійкі зміни у її соціальній поведінці. Зокрема, дослідники вказують на те, що травма може змінювати базові установки та переконання молодої людини щодо світу, інших людей і себе. В результаті цього юнаки часто втрачають здатність довіряти іншим, стають більш замкненими або агресивними, що значно ускладнює їхні процеси соціалізації (Титаренко, 2009; Герман, 2022).

Важливим етапом дослідження було проведення класифікації чинників, що впливають на соціалізацію юнаків після пережитого травматичного досвіду. Було виявлено, що ці чинники можна поділити на декілька категорій: індивідуальні, соціальні та контекстуальні.

До індивідуальних чинників відносяться особистісні риси, рівень емоційної стійкості, когнітивні здатності та схильність до адаптації. Соціальні чинники включають підтримку з боку сім'ї, друзів та соціальних інституцій, таких як навчальний заклад або громада. Контекстуальні чинники охоплюють вплив ширшого соціокультурного середовища, зокрема політичних та економічних умов, а також ступінь тяжкості та характер травматичної події.

У наукових доробках дослідників в поняттях психічної та психологічної травми вбачається певна різниця. Визначення *психічної травми* описано дещо раніше і пов'язане з працями П. Левіна, Цеттла та Джозефа (P. Levin 1998, Zettl & Josephs 2001). Вона супроводжується страхом, жахом та безпорадністю, що виникла внаслідок загрозливої ситуації для фізичної або психічної цілісності особистості.

Психологічна травма, за визначенням Е. Джонса та С. Весселі (Jones, Wessely, 2007), - це значне порушення нормального психічного функціонування, викликане зовнішніми чинниками або подіями. Водночас, незважаючи на ці порушення, фундаментальні психічні функції залишаються незмінними, і людина зберігає

здатність ефективно адаптуватися до навколишнього середовища, зазначають автори.

Титаренко Т. визначає психологічну травму як реакцію людини на травматичну подію або серію подій, здатну довгостроково негативно впливати на емоційне, когнітивне та фізичне благополуччя людини (Титаренко, Т., 2019, с.11-12).

Підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити висновок, що єдиного підходу до розуміння психологічної травми у психологічній науці наразі не існує. Спираючись на аналіз наукової літератури ми схильні розглядати психологічну травму як реакцію на подію, яка має руйнівний вплив на емоційне, когнітивне, фізичне а також соціальне благополуччя особистості юнацького віку, спричинена зовнішніми чинниками і істотно змінює життєдіяльність особистості. Натомість вона може стати і основою для продуктивної трансформації та особистісного зростання людини.

Дослідники, такі як Г. Айзенк, М. Селігман, Р. Лінлі та інші, підтвердили важливість індивідуальних характеристик у визначенні того, як саме травматичний досвід впливає на особистість та її здатність адаптуватися в суспільстві. Г. Айзенк у методології своєї моделі неврозів довів, що особи з високим рівнем нейротизму більш схильні до розвитку психічних розладів після травматичних подій (Eysenck, 1947; Seligman, 2004; Linley, 2003). Вони реагують на емоційно напружені стимули сильніше і довше, що призводить до стійких емоційних порушень. М. Селігман і Р. Лінлі зосереджували свою увагу на дослідженні посттравматичного зростання – феномену, при якому деякі особи після пережитої травми демонструють покращення в особистісному розвитку та зміцнення емоційної стійкості. Однак, це явище зустрічається рідше, ніж негативні наслідки травми, і його наявність залежить від багатьох чинників, включаючи рівень підтримки та особистісні риси (Seligman, 2004; Linley, 2003).

Поняття травматичного досвіду в контексті психологічного дослідження особистості юнацького віку охоплює події або ситуації, які перевищують можливості молодшої людини впоратися з ними, спричиняючи значний психологічний та емоційний стрес, зазначає Дж.Герман (Герман, 2022). Травматичний досвід у юнацькому віці — це події або переживання, які молода людина могла безпосередньо спостерігати чи відчути (Кісарчук, 2015; Титаренко, 2019. с.12).

Важливим аспектом дослідження став аналіз емоційних порушень, які виникають унаслідок травматичного досвіду. Емоційна нестабільність, підвищена тривожність, депресивні стани та посттравматичний стресовий розлад є основними емоційними реакціями на травму, які серйозно впливають на соціалізацію юнаків. Вони викликають труднощі у встановленні соціальних контактів, посилюють почуття ізоляції та знижують здатність до адаптації в суспільстві. (Титаренко, 2019; Герман, 2022).

Особи юнацького віку, які пережили травму, можуть відчувати емоційну відчуженість, втрату контролю над власними емоціями або неспроможність



адекватно реагувати на зовнішні стимули. Ці емоційні реакції часто є результатом тривалого стресу, що виникає після травматичної події. У випадках, коли травма залишається непропрацьованою, такі емоційні порушення можуть стати хронічними, що значно ускладнює процеси соціалізації молоді та її інтеграції в соціум, зазначають науковці (Кісарчук, 2015; Титаренко, Дворник, Климчук, 2019; Шевченко, Байєр, 2019).

Порушення міжособистісних зв'язків є однією з головних проблем, з якими стикаються юнаки. Відчуття відчуженості може спровокувати молодих людей уникати будь-яких контактів з оточуючими або навіть із близькими людьми. Вони можуть відчувати страх перед повторною травмою, що ускладнює здатність будувати довірливі та стабільні стосунки. Це посилює ізоляцію, оскільки соціальні зв'язки є важливим елементом адаптації в суспільстві, і їхня відсутність перешкоджає нормальній соціалізації до ще більшого віддалення від суспільства, (Луппо, 2015; Герман, 2022).

Така соціальна ізоляція стає не лише психологічною проблемою, але й має глибокі соціальні наслідки. Втрата довіри та відмова від соціальної взаємодії призводять до того, що молоді люди поступово втрачають зв'язок із соціальними групами, зокрема зі своїми друзями, сім'єю, колегами або однолітками. Вони починають відчувати себе відірваними від суспільства, яке вони більше не сприймають як безпечне або підтримуюче. Відчуття відчуженості посилює їхнє емоційне напруження та створює додаткові бар'єри для інтеграції в соціальне середовище. Це підтверджують численні дослідження, зокрема роботи О. Блінова, О. Саннікової та О. Кузнецової, які вивчали вплив бойових травм на соціальну поведінку ветеранів і молоді, які зазнали подібних травм (Блінов, 2018; Sannikova & Kuznetsova, 2018).

Ізоляція від соціального середовища також позбавляє молодих людей можливості розвивати свої соціальні навички, які є критично важливими для нормальної інтеграції в суспільство. Соціальні навички, такі як комунікація, співпраця, емпатія, вирішення конфліктів, формуються та вдосконалюються через постійну взаємодію з іншими людьми. Відмова від участі у соціальних взаємодіях позбавляє молодих людей можливості отримати ці навички або вдосконалювати їх. В результаті, навіть коли травмована особа намагається повернутися до нормального соціального життя, вона стикається з труднощами через їх відсутність, що лише посилює її відчуття безпорадності.

Соціальна ізоляція також впливає на самооцінку та почуття власної значущості людей. Молоді люди, які пережили травму, можуть почати сумніватися у своїй цінності як членів суспільства. Вони можуть відчувати, що їхні проблеми і переживання нікому не цікаві, або що вони не заслуговують на підтримку і розуміння. Це призводить до зниження самооцінки, що ще більше ускладнює їхню здатність інтегруватися в соціальне середовище. Втрата впевненості у власних

силах і значущості часто призводить до того, що такі люди перестають намагатися відновити соціальні зв'язки, оскільки сформувалося викривлене мислення і вони не вірять, що можуть бути успішними в них.

Психологічні дослідження також вказують на те, що соціальна ізоляція може мати особливо серйозні наслідки для молодих людей, оскільки вони ще знаходяться на етапі формування своєї ідентичності та свого місця в суспільстві (Erikson, 1968). В результаті, юнаки, які пережили травму і відчують ізоляцію, можуть втратити здатність до подальшої соціалізації.

Таким чином, соціальна ізоляція є одним із найнебезпечніших наслідків травматичного досвіду, який серйозно ускладнює процеси соціалізації та психологічної реабілітації молодих людей. Втрата довіри, відчуття відчуженості, агресія або асоціальна поведінка – це лише деякі з проявів, які посилюються через ізоляцію. Якщо молоді люди не отримують необхідної підтримки, їхня ізоляція може призвести до серйозних психічних і соціальних проблем, які ускладнюватимуть їхнє життя у довгостроковій перспективі.

Дослідження М. Селігмана та його колег показують, що травматичний досвід може сприяти розвитку депресії та почуття безнадії у молодих людей. Відчуття, що вони не можуть контролювати своє життя або впливати на події навколо них, може призводити до глибокої емоційної виснаженості. Депресія, яка виникає внаслідок цього, підриває здатність юнаків до самореалізації, пригнічує мотивацію і часто супроводжується втратою сенсу життя. Це створює порочне коло: травма викликає депресію, а депресія ускладнює здатність до подолання наслідків травми, що лише погіршує психологічний стан і посилює почуття ізоляції (Seligman, 2004). Отже, науковцем виявлено, що травматичні події викликають не лише порушення в емоційній та когнітивній сферах, але й впливають на ціннісні орієнтації та моральні переконання молодих людей.

Юність – це період, коли відбувається формування особистості, освоєння соціальних норм та побудова міжособистісних зв'язків. Однак травма, набута в юнацькому віці, може змінити хід цього процесу, що ускладнює не лише емоційну адаптацію, але й соціальну інтеграцію (Lauer, 1998; DePrince, Weinzierl & Combs, 2009; Герман, 2022).

У юнацькому віці відбувається активний пошук ідентичності та самовизначення, формування особистих цінностей та переконань, але травматичні події можуть підірвати відчуття стабільності й безпеки, яке необхідне для побудови здорової ідентичності. Відчуття безнадії, що часто супроводжує такі ситуації, перешкоджає самореалізації, і молоді люди можуть почати сприймати себе як відчужених від суспільства (Hall, 1904).

Після пережитих травматичних подій юнаки можуть переглядати свої життєві пріоритети, змінювати своє ставлення до соціальних ролей і норм. Вони можуть відмовлятися від виконання певних соціальних обов'язків або втрачати інтерес до соціальних активностей, що веде до поглиблення соціальної ізоляції (Луппо, 2015; Герман, 2022).



Травматичний досвід суттєво впливає на сприйняття соціальних ролей у юнаків, що може призводити до значних внутрішніх конфліктів. Соціальні ролі, які формуються у юнацькому віці, є важливими елементами ідентичності, які допомагають молодим людям зрозуміти свою роль у суспільстві, взаємодіяти з іншими та приймати соціальні норми. Однак, коли юнаки переживають травму, ці основоположні аспекти їх особистості можуть бути суттєво змінені або порушені.

Р. Ільченко зазначає, що молоді люди, які пережили травматичні події, можуть почати сумніватися у справедливості світу, відчувати, що соціальні норми більше не відповідають їхнім особистим переконанням. Це може призвести до кризи ідентичності, коли юнаки не можуть знайти своє місце у соціумі або прийняти суспільні цінності. Такі зміни в ціннісних орієнтаціях можуть стати основою для девіантної поведінки, оскільки молоді люди можуть почати ігнорувати соціальні норми або протистояти їм. Це може бути вживання наркотиків або алкоголю, ухилення від соціальних обов'язків або конфліктність у відносинах з оточенням. Така поведінка є відповіддю на внутрішній емоційний конфлікт і спробою подолання наслідків травми шляхом уникнення або знецінення соціальних норм, намагаючись знайти власні шляхи розв'язання внутрішнього конфлікту. (Ільченко, 2023).

Травматичний досвід часто призводить до розвитку нових поведінкових моделей, які не завжди відповідають загальноприйнятим соціальним нормам. Молоді люди можуть проявляти агресивну поведінку, що ускладнює їхній процес інтеграції у соціальні групи. Такі зміни можуть бути спричинені різноманітними факторами, зокрема тривалістю та інтенсивністю стресу, який супроводжував травматичну подію, а також характером самої травми. Особи юнацького віку, які пережили подібні події, часто відчують труднощі у взаємодії з соціальним середовищем. Це підтверджують дослідження Д. Волков та А. Баратинської, які зазначають, що травма залишає стійкі емоційні наслідки, які негативно впливають на здатність молоді до адаптації (Волков & Баратинська, 2020). Отже, результати досліджень чітко вказують на те, що травматичний досвід має ключовий вплив на формування поведінкових моделей та соціальну адаптацію юнаків.

Втрата сенсу життя є особливо небезпечною для юнаків, оскільки цей період розвитку є критичним для формування життєвих цілей і планів на майбутнє. Травма може призвести до того, що молоді люди перестають бачити перспективи свого майбутнього, що призводить до ще глибшої фрустрації та відчаю. Без здатності бачити позитивні зміни або відчувати контроль над власним життям, юнаки можуть почати відчувати безнадійність, що збільшує ризик розвитку суїцидальних думок або саморуйнівної поведінки. Дослідження показують, що такі почуття безнадії є серйозним чинником ризику для розвитку психічних розладів, які можуть мати довготривалі наслідки для життя молодих людей.

Дослідження Р. Пітман, А. Шалев та П. Скотт також показують, що індивіди з високим рівнем нейротизму більш схильні до розвитку невротичних станів після травматичних подій. Нейротизм – це риса особистості, яка характеризується емоційною нестабільністю, підвищеною чутливістю до стресу та схильністю до негативних емоцій. Особи з високим рівнем нейротизму більш інтенсивно реагують на травматичні події, що робить їх більш вразливими до розвитку психічних розладів, таких як тривожність, депресія або ПТСР. Ці індивіди мають більші труднощі у подоланні стресових ситуацій, що ускладнює їхню соціальну адаптацію після зустрічі з травматичним досвідом (Pitman, Shalev, & Scott, 2000).

Високий рівень нейротизму також може впливати на здатність юнаків будувати та підтримувати соціальні зв'язки та вони часто відчують складнощі у встановленні довірливих стосунків. Ці особи можуть бути надмірно обережними, уникаючи близькості або виявляти ворожість до інших, що ускладнює їхню інтеграцію в соціум. Така поведінка, у свою чергу, посилює ізоляцію та сприяє подальшому погіршенню психоемоційного стану, створюючи порочне коло емоційних і соціальних труднощів.

Таким чином, травматичний досвід має глибокий вплив на сприйняття соціальних ролей, цінностей і здатність до самовизначення юнаків. Втрата соціальних ролей, криза ідентичності, депресія та девіантна поведінка є поширеними наслідками травми, які ускладнюють процеси соціалізації таких осіб та їх інтеграції в суспільство. Високий рівень нейротизму ще більше посилює ці труднощі, оскільки такі особи мають більшу схильність до розвитку психічних розладів після травматичних подій.

Дискусія

Процес соціальної реабілітації молодих людей після травми є довгосторковим і потребує індивідуального підходу. Юнаки, які зазнали травматичних подій, часто потребують тривалого періоду для відновлення емоційної стабільності та адаптації до соціального середовища. Психотерапія є важливим інструментом у цьому процесі, оскільки вона допомагає травмованим особам відрефлексувати свої емоції, зрозуміти причини травми та знайти способи її подолання. Однак, лише психологічна допомога не є достатньою, якщо відсутня соціальна підтримка. Важливу роль у процесі реінтеграції відіграють соціальні інститути, які створюють умови для повернення молоді до активного соціального життя. Наприклад, навчальний заклад може забезпечити безпечне та підтримуюче середовище для відновлення соціальних навичок, а громада – надати простір для соціальної активності та участі у суспільному житті.

Значна частина досліджень підкреслює важливість соціальної підтримки у подоланні наслідків травматичного досвіду. Належна соціальна підтримка – з боку сім'ї, друзів, соціальних інституцій – може значно зменшити негативні наслідки травми, підкреслюють Мадді та Хошаба (Maddi & Khoshaba, 1994). Юнаки, які отримують емоційну підтримку та допомогу, мають більше шансів на успішну



соціальну адаптацію, зазначає Мастен (Masten, 2014). Водночас, відсутність такої підтримки може призвести до поглиблення соціальної ізоляції та розвитку серйозних психічних розладів, таких як ПТСР або депресія (Lauer, 1998; Титаренко, 2009; Луппо, 2015, Туриніна, 2017; Герман, 2022).

Підтримка з боку родини також є надзвичайно важливою для успішної реабілітації після травматичного досвіду. Родина, як найближче соціальне середовище, має важливий вплив на емоційний стан та соціальну поведінку молодшої людини.

В. Пасічник наголошує на тому, що робота з цінностями та смислами є важливою складовою успішної реабілітації, оскільки ці особистісні ресурси допомагають молодим людям подолати негативні наслідки травматичних подій. Робота з цінностями дозволяє юнакам знайти новий сенс життя, переглянути свої життєві пріоритети та зрозуміти власну роль у суспільстві. Родина, надаючи емоційну підтримку та сприяючи зміцненню позитивних життєвих цінностей, відіграє ключову роль у цьому процесі (Пасічник, 2013).

Окрім роботи з цінностями, важливо також забезпечити молодим людям доступ до соціальних інститутів, які можуть допомогти їм відновити свої соціальні навички та повернутися до активного соціального життя. Такі інститути, як школи, громадські організації, волонтерські проекти або навіть спортивні клуби, можуть створити можливості для ресоціалізації так і подальшої соціалізації юнаків, сприяти розвитку у них комунікативних навичок та зміцненню соціальних зв'язків. Важливим елементом цього процесу є те, щоб молоді люди відчували себе корисними та цінними членами суспільства, що сприятиме їхньому емоційному відновленню та реінтеграції (Герман, 2022).

Контекстуальні чинники також мають значний вплив на соціалізацію юнаків після зазнання травматичного досвіду. Соціальні та політичні умови, економічна стабільність або нестабільність, а також культурні особливості середовища можуть або посилювати, або пом'якшувати наслідки травми. Наприклад, у країнах, де соціальна підтримка надається на високому рівні, особи, які пережили травматичні події, мають кращі можливості для реабілітації та відновлення. Водночас, у суспільствах з низьким рівнем соціальної безпеки або недостатньо розвиненими програмами реабілітації, наслідки травми можуть мати більш негативний характер (Туриніна, 2017; Герман, 2022; Лукомська, 2023).

Зрештою, процес соціалізації після травматичного досвіду є комплексним і вимагає спільних зусиль психологів, соціальних працівників, викладачів, сім'ї та самої молодшої людини. Психологічна реабілітація та соціальна підтримка, йдучи пліч о пліч, можуть забезпечити відновлення травмованої особи юнацького віку та її успішну інтеграцію в соціум. Комплексний підхід, який враховує всі аспекти особистісного розвитку та соціальної взаємодії, спроможний гарантувати позитивні результати в довгостроковій перспективі, допомагаючи молодим людям подолати

наслідки травматичного досвіду та знову стати повноцінними членами суспільства (Титаренко, Дворник, Климчук, 2019).

Висновки

Аналіз наукових підходів до вивчення впливу травматичного досвіду на соціалізацію юнаків свідчить, що цей досвід значно впливає на їхнє самосприйняття, соціальні цінності та поведінкову активність. Травма змінює ставлення особистості до світу, до себе та до оточення, формуючи почуття відчуженості і труднощі в побудові міжособистісних стосунків. Втрата довіри до соціальних норм і цінностей може призводити до соціальної ізоляції, асоціальної або девіантної поведінки. Для успішної соціалізації після травматичних подій передбачається комплексна підтримка, що включає роботу над відновленням ціннісних орієнтирів та мотивації до активної участі в соціумі.

Загалом, результати досліджень (Lauer, 1998; Linley, 2003; Луппо, 2015; Титаренко, 2018; Овчарова, Кериченко, 2021; Герман, 2020, Ільченко, 2023) свідчать про те, що травматичний досвід у юнацькому віці суттєво впливає на соціалізацію, порушуючи здатність юнаків адаптуватися до соціальних норм, будувати соціальні зв'язки та виконувати соціальні ролі. Важливою є роль соціальної підтримки та психологічної допомоги, яка дозволяє юнакам відновити соціальні навички та знову інтегруватися в соціум після травми.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальному вивченні, як саме травматичний досвід змінює систему цінностей і соціальні установки юнаків, а також у розробці ефективних методик для відновлення їхньої здатності до соціальної інтеграції. Особливу увагу слід приділити психологічній підтримці, що сприятиме формуванню нових цінностей і мотиваційних детермінант, які допоможуть юнакам повернутися до активного соціального життя в наслідок пережитих травматичних подій.

Список використаних джерел

- Блінов, О. А. (2018). Опитувальник скринінгу посттравматичного стресового розладу (ОС ПТСР). Психологічний часопис, 11(1), 26–37.
- Волков, Д. С., & Баратинська, А. В. (2020). Психологія діяльності в особливих умовах. Навчальний посібник. – Дніпро: РВВ ДНУ, 72 с.
- Герман Дж. (2022). Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильств - від знущань у сім'ї до політичного терору: Д-р Джудіт Герман, переклад з англ. Оксана Лизак, Оксана Наконечна, Олександр Шлапак. - Львів : Видавництво Старого Лева, 424 с.
- Гоцуляк Н. Є. (2015). Психологічна травма: аналіз та шляхи її подолання / Збірник наукових праць національної академії державної прикордонної служби України (серія: педагогічні та психологічні науки).- № 1(74), С. 378-390
- Діденко Г.О. (2020). Психологічні особливості життєвого стилю осіб з травматичним досвідом: дис. на здобуття наук. ступ. канд. псих. наук:



- 19.00.01, Херсон, 213 с.
- Журавльова, Н. Ю., & Гурлева, Т. С. (2023) Додаткові прояви ПТСР як мішені впливу у контексті психологічної допомоги постраждалому від війни. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Психологія, 34(73), 190–196. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/31>
- Злишков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С.(2023). Діти і війна: монографія. Київ.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 221 с.
- Ільченко Р. М. (2023). Особливості психологічної реадаптації постнаркозалежних дорослих за методом М.Мюррей: дис. на здобуття наук. ступ. канд. псих. наук: 19.00.05, Полтава, 348 с.
- Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій : методичний посібник / З.Г. Кісарчук та ін. ; за ред. З.Г. Кісарчук. (2005). Київ : ТОВ «Логос», 207 с.
- Керик О. (2013). Професійне вигорання та прояви вторинної травми у фахівців системи "людина – людина" / О. Керик // Проблеми гуманітарних наук. Психологія. - Вип. 31. - С. 64–72. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_ps_2031_8
- Лозінська Н. С. (2018) Психотравма як наслідок травматичного стресу в різних напрямках сучасної психології / Н. С. Лозінська // Вісник Національного університету оборони України. Вип. 2. - С. 65-73. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2018_2_11.
- Луппо С.Є. (2015). Типологія життєвої взаємодій дорослої особистості з досвідом дитячих психотравм у сім'ї: дис. на здобуття наук. ступ. канд. псих. наук: 19.00.07, Київ, 272 с.
- Овчарова, Р. В., Кириченко, І. В. (2021). Стресостійкість та психологічне благополуччя підлітків з досвідом переживання травматичних подій. Наука і освіта. № 2, С. 86-92.
- Пасічник В. І. (2013). Вплив акцентуацій особистості військовослужбовців внутрішніх військ на їх адаптацію до особливих умов службово-бойової діяльності. Честь і закон, 1(44), 94–98. <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2013/1/44/144350>
- Сандал О.С. (2023) Особливості емоційних стилів у осіб з травматичним досвідом: дис. на здобуття наук. ступ. док. псих. наук: 19.00.01, Київ, 215 с.
- Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій : практичний посібник / [Т. М. Титаренко, М. С. Дворник, В. О. Климчук та ін.] (2019); за наук. ред. Т. М. Титаренко / НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 220 с.
- Титаренко Т. М. (2018). Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія / Т. М. Титаренко / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної

- психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 160 с.
- Туруніна О. Л. (2017). Психологія травмуючих ситуацій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Л. Туруніна. – К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 160 с.
- Шевченко В. С., Байер О. О. (2019). Особливості емоційної та вольової сфери у розвитку осіб юнацького віку. Scientific researches and their practical application. Modern state and ways of development (6–18 October 2015). URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer40/20.pdf> (дата звернення: 26.02.2019)
- DePrince, A. P., Weinzierl, K. M., & Combs, M. D. (2009). Executive function performance and trauma exposure in a community sample of children. *Child Abuse & Neglect*. Vol.33, No 6. P. 353–361.
- Eysenck, H. J. *Dimensions of Personality*. Methuen, 1947.
- Erikson, Erik H. (1968). *Identity Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton Company
- Jones E., Wessely S. (2007). A paradigm shift in the conceptualization of psychological trauma in the 20th century. *Journal of anxiety disorders*. 2007. Vol. 21(2) с164-175
- Hall G. S. (1904). *Adolescence: Its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education*. New York: Appleton and Company
- Lauer R. H. (1998). *Social problems and the quality of life / R. H. Lauer*. – 7-th edition. – Boston : Mc Graw-Hill, 698 p.
- Linley P. A. (2003). Positive adaptation to trauma: wisdom as both process and outcome. *Journal Trauma Stress*, 16(6), 601–610. <https://doi.org/10.1023/B:JOTS.0000004086.64509.09>.
- Maddi S. R., Khoshaba, D. (1994). Hardiness and Mental Health // *Journal of Personality Assessment*, (63), 265–269
- Masten A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development*. – New York, Guilford.
- Pitman, R. K., Shalev, A. Y., & Scott P. Orr. (2000). *Posttraumatic stress disorder: emotion, conditioning and memory*.
- Sannikova, O., & Kuznetsova, O. (2018). Adaptivity as the integral phenomenon: empirical verification. *Science and Education*, 3, 27–35. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-3-4>
- Seligman, M. E. P., Park, N., & Peterson, C. (2004). The Values In Action (VIA) classification of character strengths. *Ricerche di Psicologia*, 27(1), 63–78.

THE IMPACT OF TRAUMATIC EXPERIENCE ON THE SOCIALIZATION OF YOUTH

Matiash-Zaiats Liudmyla, Nosova Olena

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0006

Abstract

Relevance. Despite the significant amount of research in the field of trauma psychology, today there is a shortage of works devoted to the influence of traumatic experience on the process of socialization of the individual in adolescence. This issue becomes especially relevant in the context of understanding how traumatic events



affect self-perception, the formation of social ties, and the ability of young people to integrate into society.

Methodology. The analysis of relevant scientific sources, synthesis and generalization of approaches to the study of post-traumatic states and socialization were used, the classification and specification of factors that influence the socialization of the individual of adolescence who has experienced trauma were carried out.

Results. The article reveals the characteristic features of traumatic experiences of young people and their influence on the social behavior of a person at this age, and specific changes in the perception of social roles and values that affect the processes of socialization of young people after trauma are revealed. The key role of traumatic experience in the formation of behavioral models and social adaptation of young people is indicated. The impact of trauma on the individual's perception of social norms, values, and the possibility of integration into society is shown. It is emphasized that traumatic experiences can lead to social isolation, disruption of interpersonal relationships, and the development of asocial or deviant behavior in a young person. Socialization after trauma becomes a complex process that requires special support and correction.

Conclusions. Traumatic experiences significantly affect the process of socialization of an adolescent individual, determining their ability to integrate into society and adapt to social norms. Resocialization after trauma is associated with the need to overcome internal conflicts, restore social ties, and reintegration into the social environment. Its outcome depends on how much the individual is able to correlate their experiences with social norms and values, as well as on support from social institutions.

Keywords: traumatic experience; adolescence; socialization; social adaptation; posttraumatic changes; resocialization, deviant behavior.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Матяш-Заяц Людмила

Канд. психол.н., доц.,

доц. кафедри соціальної психології

Український державний університет ім. Михайла Драгоманова

Київ, Україна

ORCID ID: 0009-0008-2647-2221

e-mail: l.p.matyash-zayats@udu.edu.ua

Носова Олена

PhD докторант

Український державний університет ім. Михайла Драгоманова

Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-7726-5216

e-mail: o.v.nosova@npu.edu.ua

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

Внесок авторів: Олена Носова – методологія; підготовка теоретичних засад дослідження; аналіз джерел; формулювання ключових визначень; написання – оригінальна чернетка; Людмила Матяш–Заяц – концептуалізація; написання – перегляд і редагування.

ПРО ЦЮ СТАТТЮ

Цитуйте цю статтю

Матяш-Заяц Людмил, Носова Олена ВПЛИВ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ. 2024 Socialization & Human Development journal 2. DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0006

Надіслано 12 серпня 2024 р. / Переглянуто 17 жовтня 2024 р. / Затверджено 1 листопада 2024 р.

Опубліковано: 31 грудня 2024 р.

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0006

Відповідальний редактор -Ярослав РЯБЧИЧ

ПРАВА ТА ДОЗВОЛИ

Copyright: © 2024 Матяш-Заяц Людмил, Носова Олена. Ця стаття відкритого доступу, яка розповсюджується відповідно до ліцензії [Creative Commons Attribution License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), (CC BY 4.0), яка дозволяє необмежене використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії за умови вказівки автора та джерела.



Нотатки та дослідження

СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ В ПРИЙМАЮЧИХ ГРОМАДАХ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Чуйко Олена, Ільчук Андрій

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0007

Анотація

Актуальність. В умовах масштабного внутрішнього переміщення в Україні (3,6 млн осіб станом на жовтень 2024 року) питання соціальної згуртованості в приймаючих громадах стає дедалі актуальнішим. За даними Міжнародної організації з міграції, 76% внутрішньо переміщених осіб планують залишитися в новому регіоні більше року, що вимагає ефективних механізмів соціальної інтеграції.

Методологія. Проведено теоретичний аналіз наукових досліджень та статистичних даних щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні. Проаналізовано дані Міжнародної організації з міграції, Київського міжнародного інституту соціології та проекту reSCORE. Соціальна згуртованість розглядається через три основні виміри: культурно-територіальний, державно-адміністративний і соціальний капітал. Ці виміри охоплюють різні аспекти соціальної взаємодії, включаючи соціальні зв'язки, почуття приналежності та здатність суспільства забезпечувати добробут своїх членів.

Результати. Систематизовано проблеми, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи: психологічна травма (67%), труднощі з працевлаштуванням (45%), обмежений доступ до соціальних послуг (34%), проблеми з доступом до медичних послуг (28%). Узагальнено існуючі механізми розвитку соціальної єдності у воєнний час: інституційні (створення дорадчих органів), соціально-економічні (програми працевлаштування), соціальної інтеграції (створення хабів), комунікаційні (розвиток інформаційних платформ).

Висновки. Встановлено, що соціальна згуртованість є не просто теоретичною конструкцією, а практичним механізмом соціальної роботи, який потребує комплексного підходу до вирішення соціально-економічних, соціально-психологічних та культурно-комунікативних викликів. Завдяки розвитку інклюзивних практик і формуванню спільного простору для взаємодії в приймаючих громадах соціальна згуртованість служить основою соціальної стабільності, сприяючи взаємній довірі та зміцненню соціальних зв'язків між місцевими жителями та внутрішньо переміщеними особами.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, приймаючі громади, соціальна згуртованість, соціальна інтеграція, соціальна робота.

Актуальність

За даними Міжнародної організації з міграції, станом на жовтень 2024 року в Україні проживає приблизно 3,6 мільйона внутрішньо переміщених осіб. Найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб знаходиться у Дніпропетровській (509 000, 14% від загальної кількості внутрішньо переміщених осіб) та Харківській (441 000, 12%) областях на сході України, тоді як Київська (374 000, 11%) та Київська область (305 000, 9%) посідають третє та четверте місця відповідно. Близько 30% (1 052 000) зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб проживають у прифронтових районах.

Водночас значна кількість внутрішньо переміщених осіб оселилася у західних регіонах України, які вважаються відносно безпечними. Зокрема, у Львівській області проживає 146 000 внутрішньо переміщених осіб, в Івано-Франківській – 95 000, Вінницькій – 106 000, Хмельницькій – 83 000, Закарпатській – 66 000, Чернівецькій – 56 000, Волинській – 29 000, Рівненській – 36 000 та Тернопільській – 43 000.

За даними Міжнародної організації з міграції, близько 76% внутрішньо переміщених осіб планують залишатися у своєму новому регіоні більше року, що свідчить про їхнє бажання інтегруватися в ці громади. Однак адаптація та інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади супроводжується значними труднощами.

За даними Київського міжнародного інституту соціології, 38% місцевих жителів мають насторожене ставлення до внутрішньо переміщених осіб (Київський міжнародний інститут соціології, 2023). Дослідження Міжнародної організації з міграції показало, що 45% внутрішньо переміщених осіб стикаються з труднощами у працевлаштуванні, 52% потребують рішень щодо житла, 34% мають обмежений доступ до соціальних послуг, а 28% вказують на проблеми з доступом до медичних послуг (Міжнародна організація з міграції, 2024).

Серед найбільших проблем, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи, є культурні та комунікативні бар'єри. Згідно з дослідженням Палатної та Семигіної (2024), 28% внутрішньо переміщених осіб стикаються з перешкодами через мовні відмінності, 35% відчувають труднощі з адаптацією через різні культурні традиції, а 41% респондентів відзначають суттєві відмінності у світоглядних орієнтаціях.

Дослідження Холотенко та Удовенко (2023) показало, що 67% внутрішньо переміщених осіб пережили психологічну травму, пов'язану з досвідом війни; 43% сприймають своє перебування як тимчасове, що ускладнює інтеграцію.

Дослідження Чуйко та Федоренко (2020) підкреслює важливість комплексного підходу до інтеграції внутрішньо переміщених осіб, який включає підтримку на соціально-економічному, соціально-культурному та особистісному рівнях, та емпірично демонструє три рівні інтеграції внутрішньо переміщених осіб: низький – 12,9% респондентів, середній – 60,2% та високий – 26,9%.

Створення умов для самореалізації, працевлаштування, забезпечення житлом та налагодження комунікації з громадою є ключовими факторами успішної



інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади та вказують на необхідність розробки комплексних стратегій інтеграції для внутрішньо переміщених осіб з урахуванням виявлених кореляцій.

Методологія

Соціальна згуртованість відіграє вирішальну роль в інтеграції та розвитку приймаючих громад. Соціальна згуртованість – це багатовимірне явище, яке визначається як стан суспільства, в якому його члени відчувають сильне почуття спільноти та приналежності, що забезпечує стабільність та стійкість до соціальних викликів та конфліктів. Підвищення рівня соціальної згуртованості сприяє зростанню толерантності, зменшенню соціальної нерівності та зміцненню громадянської відповідальності.

У контексті війни в Україні вертикальна згуртованість, що виражається через довіру між громадянами та державою, значно зросла завдяки спільному усвідомленню екзистенційної загрози. У 2023 році зростання таких показників, як почуття громадянського обов'язку та приналежності до своєї країни, відображає глибокі соціальні трансформації в українському суспільстві (Minich & Sereda, 2024). У політичних та академічних дискурсах соціальна згуртованість розглядається через три основні виміри: культурно-територіальний, державно-адміністративний та соціальний капітал. Ці виміри охоплюють різні аспекти соціальної взаємодії, включаючи соціальні зв'язки, почуття приналежності та здатність суспільства забезпечувати добробут своїх членів.

Важливими елементами, що впливають на рівень згуртованості, є взаємна довіра, горизонтальні та вертикальні соціальні зв'язки, а також спільні цінності та ідентичність, які зменшують соціальні бар'єри та сприяють інтеграції різних груп населення. У політичному дискурсі Європейського Союзу та Світового банку соціальна згуртованість розглядається як засіб покращення якості життя, захисту прав та забезпечення соціальної справедливості в суспільстві (Dovhan, 2024).

В Україні соціальна згуртованість складається з різних вимірів, зокрема горизонтального, який включає взаємозв'язки між різними соціальними групами, та вертикального – взаємовідносини між громадянами та владою. Розвиток цих вимірів під час війни сприяє стабільності та стійкості українського суспільства. Згідно з дослідженням reSCORE, під час війни спостерігається значне посилення як громадянської активності, так і толерантності та співпраці в громадах, що підкреслює важливість горизонтальних та вертикальних зв'язків для національної єдності (Minich & Sereda, 2024).

За Бергер-Шмітт (2002), соціальна згуртованість включає два ключові виміри: зменшення нерівності та зміцнення соціального капіталу. У контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб це передбачає як забезпечення рівного доступу до ресурсів та можливостей, так і розвиток соціальних зв'язків та довіри між

переміщеними особами та місцевими жителями.

Методологія

Аналіз статистичних даних, теоретичний аналіз наукової літератури з питань соціальної реабілітації внутрішньо переміщених осіб в Україні; контент-аналіз нормативно-правових документів та аналітичних матеріалів, систематизація отриманих даних та розробка рекомендацій.

Результати

Аналізуючи результати дослідження, можна виділити три ключові групи викликів для успішної інтеграції внутрішньо переміщених осіб:

1. Соціально-психологічні: виклики психологічної адаптації до нових умов.
2. Соціально-економічні: виклики інтеграції в економічне середовище.

3. Культурно-комунікативні: виклики адаптації до соціокультурного контексту приймаючої громади.

Розуміння цих викликів та їх взаємозв'язків має вирішальне значення для розробки ефективних стратегій соціальної роботи, спрямованих на підвищення рівня інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. На основі аналізу звіту «Стійкість та згуртованість українського суспільства під час війни» (2024) можна виділити такі механізми розвитку соціальної згуртованості під час війни (див. Таблицю 1).

Таблиця 1. Механізми розвитку соціальної згуртованості населення під час війни

Механізми розвитку	Зміст
Інституційні механізми	<ul style="list-style-type: none">- створення дорадчих органів (рад волонтерів, тристоронніх соціально-економічних рад)- розвиток систем громадських консультацій- створення програм підтримки внутрішньо переміщених осіб- реалізація міжнародних проектів реконструкції інфраструктури
Соціально-економічні механізми	<ul style="list-style-type: none">- програми працевлаштування для внутрішньо переміщених осіб- грантова підтримка місцевих ініціатив- житлові програми для переміщених осіб- створення можливостей для переміщення бізнесу
Соціально-інтегративні механізми	<ul style="list-style-type: none">- створення центрів інтеграції- організація центрів психосоціальної підтримки- розвиток громадських просторів- реалізація спільних культурних ініціатив



Механізми комунікації	<ul style="list-style-type: none">- розробка платформ поширення інформації- створення платформ обміну професійним досвідом- міждержавна координація на різних адміністративних рівнях- впровадження структур співпраці між урядовими органами та волонтерськими організаціями
-----------------------	--

Отже, соціальна згуртованість функціонує не лише як теоретичний конструкт, а й проявляється як практичний механізм соціальної роботи, який сприяє створенню умов, що сприяють успішній інтеграції внутрішньо переміщених осіб, шляхом впровадження інклюзивних практик, посилення соціальної зв'язності та розвитку просторів співпраці в приймаючих громадах.

Професійна компетентність соціальних працівників слугує критичним фактором у сприянні ефективній інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах, оскільки недостатня професійна підготовка може суттєво обмежити спектр надання підтримки. В умовах недостатньої кількості професійно кваліфікованого персоналу обсяг послуг, необхідних для внутрішньо переміщених осіб, залишається обмеженим, що підкреслює важливість спеціалізованого професійного розвитку соціальних працівників. Крім того, посилення міжорганізаційної співпраці між суб'єктами, що працюють з внутрішньо переміщеними особами, є фундаментальним, оскільки недоліки координації можуть призвести до надмірності послуг або неадекватного задоволення конкретних потреб внутрішньо переміщених осіб (Григоренко та Савельєва, 2017).

Складність соціальної інтеграції посилюється суспільною стигматизацією та негативним ставленням місцевого населення до переміщених осіб, що створює перешкоди для реалізації соціальної підтримки. Дослідження показують, що мобілізація ресурсів, підвищення професійної компетентності та пом'якшення соціальної стигматизації є фундаментальними імперативами у сприянні інтеграційній підтримці внутрішньо переміщених осіб. Стратегічна інформаційна політика, яка підкреслює позитивний суспільний внесок внутрішньо переміщених осіб, є критично важливим компонентом у цьому процесі. Стратегічна взаємодія зі ЗМІ та місцевими структурами управління сприяє деконструкції упереджених уявлень щодо внутрішньо переміщених осіб та сприяє міжгромадському взаєморозумінню та згуртованості (Shestakova, 2022).

Впровадження ініціатив з дестигматизації щодо внутрішньо переміщених осіб є фундаментальним у формуванні позитивних суспільних настроїв у приймаючих громадах. Цей методологічний підхід сприяє розвитку соціально згуртованого, культурно компетентного та стійкого суспільства, здатного до ефективної інтеграції вразливих верств населення, забезпечуючи при цьому комплексні системи підтримки та можливості самореалізації.

Висновки

Таким чином, успішна інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади є багатовимірним процесом, що вимагає комплексного методологічного підходу до вирішення соціально-економічних, соціально-психологічних та культурно-комунікативних проблем. У цих рамках соціальна згуртованість набуває першорядного значення як основоположний елемент соціальної стабільності, сприяючи розвитку взаємної довіри, спільної ідентичності та посиленню соціального зв'язку між корінним населенням та переміщеними особами. Соціальна згуртованість, яка функціонує як невід'ємний компонент політики інтеграції, виконує посередницьку функцію, пом'якшуючи соціальну напруженість та дискримінаційні схильності.

Розвиток інституційних, соціально-економічних, інтеграційних та комунікаційних механізмів є критично важливим імперативом для реалізації стратегій інтеграції. Інституційні механізми охоплюють створення консультативних органів, систематичні структури залучення громадськості та комплексні програми підтримки внутрішньо переміщених осіб. Соціально-економічні ініціативи, що включають грантову підтримку місцевих починань та програми житлового забезпечення переміщеного населення, сприяють економічній стабільності та підвищують можливості самозабезпечення. Механізми інтеграції, що включають створення інтеграційних центрів, закладів психосоціальної підтримки та реалізацію культурних ініціатив, сприяють міжособистісному зв'язку та соціальній залученості. Механізми комунікації, включаючи платформи поширення інформації та форуми обміну знаннями, забезпечують ефективне двостороннє спілкування між громадянами та урядовими установами.

З огляду на виявлені проблеми та механізми інтеграції, подальші дослідницькі ініціативи можуть бути спрямовані на розробку та оцінку ефективності спеціалізованих програм професійного розвитку для соціальних працівників у різних географічних контекстах України. Крім того, систематичний моніторинг та оцінка впроваджених стратегій інтеграції залишаються вкрай важливими для методологічного вдосконалення та оптимізації.

Ефективне впровадження політики інтеграції значною мірою залежить від пом'якшення соціальної стигматизації переміщеного населення, чого можна досягти за допомогою стратегічної інформаційної політики, яка підкреслює позитивний внесок внутрішньо переміщених осіб у парадигми місцевого розвитку. Вирішення проблеми стигматизації внутрішньо переміщених осіб вимагає проактивних стратегій поширення інформації, спрямованих на підвищення обізнаності про їхній конструктивний вплив на траєкторії розвитку громади. Прагматичні прояви включають стратегічні медіа-кампанії, що висвітлюють успішні наративи інтеграції, залучення внутрішньо переміщених осіб до місцевих ініціатив розвитку та створення платформ, що сприяють діалогу та обміну досвідом. Стратегічна співпраця зі ЗМІ та структурами місцевого самоврядування може сприяти деконструкції упереджених сприйнятів, зміцненню взаємної довіри та



позитивному суспільному визнанню внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах.

Таким чином, комплексний методологічний підхід до інтеграції переміщеного населення шляхом посилення соціальної згуртованості сприяє розвитку стійкого, культурно компетентного та соціально згуртованого суспільства, здатного забезпечити рівні можливості для участі в суспільстві серед усіх складових членів. Це підкреслює необхідність розвитку професійних компетенцій серед фахівців соціальної роботи, оскільки недостатня професійна підготовка може суттєво обмежити спектр надання підтримки. Ефективна інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади вимагає спеціалізованого професійного розвитку соціальних працівників, з акцентом на міжкультурній комунікації, всебічному розумінні розподілу регіональних соціально-економічних ресурсів, протоколів комунікації кризового втручання та основоположних принципів надання психосоціальної підтримки. Такі професійні компетенції дозволяють соціальним працівникам не лише сприяти наданню послуг прямого втручання, але й створювати комплексні мережі підтримки для внутрішньо переміщених осіб у громадах, тим самим сприяючи ефективним процесам адаптації та інтеграції.

Список використаних джерел

- Berger-Schmitt, R. (2002). Social cohesion between the member states of the European Union: Past developments and prospects for an enlarged Union. *Czech Sociological Review*, 38(6), 721–748. <https://doi.org/10.13060/00380288.2002.38.6.03>
- Чуйко, О., & Федоренко, О. (2022). Рівні соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді. *Regional Formation and Development Studies*, 31(2), 7–16. <https://doi.org/10.15181/rfds.v31i2.2093>
- Горобчишина, С. А., & Конончук, С. Г. (2024). Стійкість та згуртованість українського суспільства під час війни. *Періодичний звіт на основі матеріалів моніторингу з окремих регіонів України (Випуск № 10)*. Український центр незалежних політичних досліджень. http://www.ucipr.org.ua/images/files/1935/1935_file.pdf
- Гнатчук, О., Шестакова, К., & Яремчук, С. (2022). Впровадження гуманістичних принципів у соціальній роботі [Використання принципів гуманізму в соціальній роботі]. *Соціальна робота та освіта*, 9 (2), 188–196. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.2.1>
- Голотенко А., Удовенко Ю. (2023). Проблема агентури вимушених переселенців в умовах повномасштабної війни в Україні / Проблема суб'єктності вимушених мігрантів у контексті повномасштабної війни в Україні. *Соціологічний вісник*, 12(1), 23–34. <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2023/9-1/3>
- Григоренко, І. О., Савельєва, Н. М. (2017). Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: Навчально-методичний посібник для студентів і магістрів спеціальностей «Соціальна робота» і «Соціальна

педагогіка» / О.В. ПНПУ імені В. Г. Короленка.

<http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/10498>

Довгань Н. (2024). Соціальна згуртованість суспільства: теорія і практика / О.В.

Проблеми політичної психології, 15. <https://doi.org/10.33120/popp-vol15-year2024-150>

International Organization for Migration. (2024). Internal migration and integration in Ukraine: Challenges and opportunities (Report No. 18) [Vnutrishnia mihratsiia ta intehratsiia v Ukraini: vyklyky ta mozhlyvosti (Zvit No. 18)].

<https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-18-october-2024>

Київський міжнародний інститут соціології. (2023). Ставлення до біженців, внутрішньо переміщених осіб, російськомовних громадян та деяких інших категорій населення України / Ставлення до біженців, внутрішньо переміщених осіб, до російських громадян та до деяких інших категорій населення України.

<https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1218&page=1>

Мініч, Р. (Ред.). (2024). Соціальна згуртованість в Україні: тенденції за індексами reSCORE 2023 та SCORE 2021. Частина 1 Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), ПРООН. https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PUB_Social-Cohesion-in-Ukraine_UKR_March.7.2024.pdf

Палатна, Д., і Семигіна, Т. (2024). Згуртованість громади: соціальний вимір / Ж. громади: соціальний вимір. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.25927504.v1>

SOCIAL COHESION IN HOST COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF SOCIAL WORK

Chuiko Olena, Ilchuk Andrii

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0007

Abstract

Relevance. Under conditions of large-scale internal displacement in Ukraine (3.6 million people as of October 2024), the issue of social cohesion in host communities has become increasingly important. According to the International Organization for Migration, 76% of internally displaced persons plan to stay in their new region for more than a year, which requires effective social integration mechanisms.

Methodology. A theoretical analysis of scientific research and statistical data on the integration of internally displaced persons in Ukraine was conducted. Data from the International Organization for Migration, Kyiv International Institute of Sociology, and the reSCORE project were analyzed. Social cohesion is examined through three main dimensions: cultural-territorial, state-administrative, and social capital. These dimensions encompass various aspects of social interaction, including social connections, sense of belonging, and society's ability to ensure the well-being of its members.

Results. The challenges faced by internally displaced persons have been



systematized: psychological trauma (67%), employment difficulties (45%), limited access to social services (34%), problems with access to medical services (28%). Existing mechanisms for developing social cohesion during wartime have been generalized: institutional (establishment of advisory bodies), socio-economic (employment programs), social integration (creation of hubs), and communication (development of information platforms).

Conclusions. It has been established that social cohesion is not merely a theoretical construct but a practical mechanism of social work that requires a comprehensive approach to address socio-economic, socio-psychological, and cultural-communicative challenges. Through the development of inclusive practices and the formation of a common space for interaction in host communities, social cohesion serves as the foundation for social stability, promoting mutual trust and strengthening social bonds between local residents and internally displaced persons.

Keywords: internally displaced persons, host communities, social cohesion, social integration, social work.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Чуйко Олена

д.психології, проф.

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

Київ, Україна

Ідентифікатор ORCID: 0000-0001-7088-0961

e-mail: chuiko_ov@ukr.net

Ільчук Андрій

РН докторант факультету психології

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

Київ, Україна

Ідентифікатор ORCID: 0009-0001-4063-9082

електронна адреса: an.ilchuk27@gmail.com

Конфлікт інтересів: Автори заявили про відсутність будь-яких конфліктивних інтересів.

Застереження: Кожен автор заявляє, що його думки та погляди, висловлені в цьому рукописі, не залежать від впливу жодних організацій.

Цитувати цю статтю

Чуйко Олена, Ільчук Андрій СОЦІАЛЬНА ЗГІДНІСТЬ У ПРИЙМАЮЧИХ ГРОМАДАХ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ 2024 Журнал «Соціалізація та розвиток людини» 1. DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0007

Подано 10 листопада 2024 р. / Переглянуто 16 грудня 2024 р. / Затверджено 30 грудня 2024 р.

Опубліковано: 31 грудня 2024 р.

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0007

Відповідальний редактор – Ярослав РЯБЧИЧ

ПРАВА ТА ДОЗВОЛИ

Авторське право: © 2024 Чуйко Олена, Ільчук Андрій. Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0), яка дозволяє необмежене використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії за умови посилання на автора та джерело.



ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВДІВСТВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ ВИМІРИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Королович Оксана

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0008

Анотація

Актуальність. В умовах війни, в Україні дедалі зростає кількість вдів та вдівців, але проблема адаптації до вдовства не є актуальною у вітчизняній науці. Зарубіжні дослідження загалом стосуються літніх людей, визначенню місця матеріальних проблем у процесі адаптації, проблемам психічного здоров'я вдів та вдівців. Але нами не відомі дослідження, що вивчають вдовство у молодому віці, а саме такими є сучасні українські вдови загиблих військових. Метою цієї статті є викладення теоретичних та практичних аспектів дослідження проблеми вдовства в умовах війни.

Методологія. У роботі над матеріалом публікації було використано теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел, системний аналіз, синтез, узагальнення теоретичних та практичних спостережень, їх класифікація та конкретизація.

Результати. Показано, що вдовство створює безліч економічних, соціальних і психологічних проблем, особливо в перший рік або близько того після смерті одного з партнерів подружжя. Жінка, яка втратила чоловіка на війні, переживає процеси горювання та адаптації до життя у статусі вдови загиблого, які істотно впливають на всю її подальшу життєдіяльність. Переживання втрати має досить конкретну динаміку. Основні чотири завдання, які повинні бути вирішені вдовою за час переживання горя це - 1) визнання втрати; 2) відкрите переживання почуттів; 3) вироблення вмінь самостійно діяти в тих сферах життя, де вплив померлого був найбільш помітним; та 4) створення нових емоційних зв'язків. Значущими для перебігу процесів горювання й адаптації до вдовства є індивідуально-психологічні особливості жінки, яка втратила чоловіка та тип стосунків, в яких перебувала пара.

Висновки. У статті обґрунтовано, що основними кроками психотерапевтичної роботи із вдовами є три наступні етапи: перший – індивідуально-психологічний супровід жінки в стані гострого горя; другий – індивідуально-психологічний супровід вдовиці, коли жінка вже вийшла із гострого стану; третій етап - групова психологічна робота з тими жінками, які вже пережили гостру фазу горювання, психологічно стабілізувалися та готові до роботи з іншими жінками в форматі груп взаємопідтримки.

Ключові слова: горе, горювання, адаптація до вдовства, вдова, постравматичне зростання.

Актуальність

В Україні війна призвела до щоденного збільшення кількості вдів. Однак, незважаючи на це, питання психологічних характеристик, психічного здоров'я, процесу переживання горя та терапевтичних втручань для вдів залишаються значною мірою недослідженими в українських академічних дослідженнях. Кількість українських досліджень на цю тему настільки обмежена, що вони майже відсутні.

Тим часом, міжнародні психологічні дослідження продовжують науково вивчати психічне здоров'я та благополуччя вдів та вдовців (Carr, 2009; DiGiacomo et al., 2013; Onrust et al., 2006; Zisook et al., 1991; King et al., 2019), різні чинники, що впливають на їхній стан (Sasson et al., 2014; Dabergott, 2021; Somhlaba et al., 2008; Carr, 2009), а також соціальні та соціально-психологічні аспекти (Scannell-Desch, 2003; Trivedi et al., 2009; Dabergott, 2021; Srivastava, 2021; Schmitz, 2021; O'Rourke, 2004), серед інших. Ця стаття має на меті дослідити психологічні особливості вдів українських солдатів – жінок, які втратили чоловіків на війні – оскільки вони є однією з найбільш психологічно складних категорій як для досліджень, так і для терапевтичних втручань.

Спочатку наведемо деякі аргументи, чому це дослідження зосереджене на жінках. Статистика з різних країн показує, що жінки частіше стають вдовами, ніж чоловіки. Це пов'язано з різницею в середній тривалості життя, стані здоров'я, стійкості, способі життя та інших факторах. Крім того, дослідження свідчать, що вдовство має більший вплив на психічне здоров'я жінок, тоді як чоловіки загалом легше адаптуються до нього (Fasoranti et al., 2007).

Давайте уточнимо, чому ми зосереджуємося на вдовах українських військових. По-перше, питання їхньої адаптації до нового соціального стану в складних обставинах нинішнього українського обпаленого війною сьогодення є надзвичайно актуальним.

По-друге, категорія сучасних вдів помітно молодша, у порівнянні з респондентками подібних наукових публікацій, оскільки більшість існуючих досліджень стосуються людей похилого віку, які справляються з втратою чоловіка/дружини, що не пов'язана з їх загибеллю на фронті. Отже сам факт воєнного стану та рання втрата сімейного партнера українськими вдовами, на нашу думку, суттєво впливає на досвід переживання горя та адаптації до нових сімейних умов цих молодих жінок. Багатьом молодим жінкам, особливо тим, хто молодше 45 років, бракує усталених ресурсів для подолання втрати, якими зазвичай володіють старші жінки (50-60 років). Такі ресурси розвиваються в період середньої та пізньої зрілості. Зміна поколінь, пов'язана зі смертю батьків, а потім і друзів, однолітків робить зустрічі зі смертю частішими для старіючої людини. Окрім того, на відповідній стадії онтогенезу зріла особистість схильна орієнтуватись на неминучись



завершення життя та адаптуватися до думок про смерть. За Юнгом, це сприяє зрілості, набутій у пізньому дорослому віці через контакт з архетипом Гекати.

По-третє, авторка має власний досвід вдовства, і найбільша кількість клієнтів у нашій психотерапевтичній системній сімейній практиці вже третій рік поспіль є вдовами українських солдатів, тому накопичено багато дослідницького та терапевтичного матеріалу для спостережень, презентації та висновків.

Дослідження охоплює психологічні аспекти переживання горя та адаптації до вдовства. Це два паралельні процеси, які спочатку демонструють значну динамічність. Далі їхня інтенсивність може зменшуватися з часом, однак не може зникнути повністю. Вважаємо за необхідне порушити це питання як надзвичайно актуальне для подальших психологічних досліджень у вітчизняній науці, оскільки всі вдови розділяють гіркий, але унікальний досвід вдовства на тлі колективної травми населення країни, яка воює з агресором. Хто, як не вдови-психологині, допоможуть жінкам, які втратили чоловіків на війні, адаптуватися до нових соціально-психологічних умов з якомога меншою травматизацією? Метою цього дослідження є висвітлення теоретичних та практичних аспектів проблеми вдовства у воєнний час.

Методологія

Для виконання поставлених завдань дослідження застосовано такі теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел, пов'язаних з темою дослідження, системний аналіз, синтез, узагальнення теоретичних та практичних спостережень, їх класифікація та конкретизація. Робота також спирається на авторський досвід ведення терапевтичних груп для вдов загиблих українських військових.

Результати

Втрата чоловіка/дружини є однією з найнегативніших подій у сімейному житті людини, якщо не враховувати втрату дитини або батьків. Наукові дослідження свідчать, що дезорганізація та травма, що настають після смерті чоловіка/дружини, є більш інтенсивними у вдов, ніж у вдівців (Fasoranti et al., 2007).

У цій роботі визначено такі основні категорії, які ми розглянемо:

- вдова, згідно з визначенням в тлумачному словнику української мови, – це жінка, яка після смерті чоловіка не вийшла заміж повторно;
- вдовство стосується неодруженого статусу особи після смерті чоловіка/дружини;
- адаптація до вдовства – це процес пристосування особи до нових соціально-психологічних умов життя після смерті чоловіка/дружини;
- горе – це природний трансформаційний процес, що розгортається після втрати, виконання складних, але необхідних завдань, включаючи прийняття втрати,

переживання болю, адаптацію до життя з втратою, формування нового ставлення до померлого або втраченого та побудову нових стосунків з людьми та світом (Рубук, 2016).

Визначення слова «вдова» говорить про те, що воно стосується соціального статусу жінки: «одружена», «неодружена», «розлучена», «вдова». Однак, на нашу думку, було б неточно розглядати вдовство виключно з позиції соціально-статусних характеристик. Воно також являє собою окремих психологічний стан, який впливає на всі аспекти існування людини – психологічний, фізіологічний, когнітивний, особистісний, професійний та соціальний, серед інших.

По-перше, жінка, яка втратила чоловіка, переживає процес горя та адаптації, що впливає на весь її спосіб життя. Вдовство приносить численні економічні, соціальні та психологічні труднощі, особливо протягом першого року після смерті чоловіка/дружини. Для обох статей економічні труднощі є першочерговою проблемою. Якщо чоловік був основним годувальником, його вдова тепер позбавлена його доходу, що руйнує сімейний осередок (Fasoranti et al., 2007).

По-друге, термін «соціальний статус» не зовсім психологічно адекватно застосовується до вдів загиблих солдатів, яких часто називають «дружиною загиблого героя». Прикметно, що цей «соціальний статус» існує в Україні здебільшого на папері. Для самої вдови це означає, що її все ще сприймають як «дружину», що глибоко впливає на процес адаптації до вдовства та горя. Зрештою, «дружина» означає, що чоловік ще живий, тоді як «вдова» вказує на те, що його немає, і жінка повинна знайти спосіб рухати своє життя далі. Погодимось, що психологічно – це два дуже різні шляхи подолання втрати. Майже неможливо прийняти смерть чоловіка, визнати цю втрату, адаптуватися до життя без нього та сформувані нові емоційні зв'язки, якщо жінка все ще ідентифікує себе як «дружину» (тобто ідентифікується з такою роллю). Тому перший крок у терапії під час роботи з вдовами військовослужбовців – допомогти їм прийняти нову ідентичність – «Я вдова».

Ще однією проблемою, пов'язаною з вдовством, є самотність. Багато вдів страждають від страху самотності та відчують зниження самооцінки як жінки, а також втрату емоційного зв'язку та тісного спілкування з іншими. Це може призвести до уникнення соціальної взаємодії та зниження емоційної чутливості такої особи при контакті з іншими людьми (Fasoranti et al., 2007).

За нашими спостереженнями, молоді вдови часто шукають випадкових стосунків, щоб «відчувати себе живою». Вони намагаються заповнити відсутність чоловічої присутності (“Анімуса”) у своєму житті, шукаючи фізичного зв'язку, сподіваючись почерпнути з цього життєву енергію, якої їм бракує, щоб подолати горе, виробити необхідні ресурси для здорового переживання горя та зрештою перейти до посттравматичного зростання. Однак, виклик, з яким вони стикаються, полягає в тому, що цих українських жінок виховували українські матері як представниці традиційної культури, де такі стосунки сильно стигматизовані, а також існує культурний міф про те, що вдова повинна залишатись вірною своєму померлому



чоловікові. Отже, процес переживання горя для цих жінок суттєво відрізнятиметься від процесу тих, хто не має подібних соціальних табу навколо таких стосунків.

Найбільшим викликом вдівства є емоційний. Люди по-різному реагують на втрату та переживають горе у своєму власному темпі. Для вдів найважчий час настає одразу після похорону (Scannell, 2003). За спостереженнями автора, навіть якщо шлюб був далеким від ідеального, існує певний рівень ідеалізації померлого чоловіка. Така ідеалізація покійного чоловіка – це півна стадія горя, через яку проходять усі вдови.

Переживання втрати відбувається за окремою логікою процесу адаптації людини до нових обставин життя. Це передбачає «смерть» зруйнованої системи, де соціально-психологічні та нейронні зв'язки, що утворилися під час стосунків, розриваються, натомість формуються нові, створюючи нове відчуття цілісності – «я без нього», «я як голова сім'ї», «я і мої ролі». В цьому суть адаптації. У партнерстві, де чоловік виконував кілька ролей і був рівноправним партнером у кожній ролі, жінка переживає «смерть» кожної з цих ролей. Вона переживає втрату чоловіка у всіх його партнерських ролях, коханого, батька своїх дітей, друга тощо.

Виходячи з нашого досвіду, зазначимо, що ці процеси виснажують людину фізіологічно, відбираючи багато енергії з неокортексу, когнітивних функцій. Горювання також активно задіює лімбічну систему та рептильний мозок. Таким чином, у перші тижні та навіть місяці після похорону часто спостерігається помітний спад мислення, уваги та процесів сприймання. Навіть емоції здаються «замороженими», оскільки вся доступна енергія спрямовується на фізичне виживання та адаптацію людини до вдівства як нового життєвого стану.

Загалом, горе – це динамічний процес зі специфічними стадіями. Войтович (2019) окреслює такі періоди горювання:

- перші 48 годин – період шоку та заперечення;
- перший тиждень – автоматизм, емоційне або фізичне виснаження;
- 2-5 тижнів – виснаження, почуття покинутості, відчай;
- від 6 до 12 тижнів – через початкове заперечення, потім агресію усвідомлення втрати близької людини;
- 3-4 місяці – різкі переходи від одного емоційного стану до іншого, від агресії до відчаю, від емоційного болю до певної форми активності;
- близько 6 місяців – депресія;
- близько 12 місяців – може відбутися перший емоційний та психічний прорив;
- 12-24 місяці – поступове повернення до життя.

Ворден (2001) визначив чотири завдання, які необхідно вирішити під час горювання:

1. визнання втрати;
2. відкрите переживання почуттів;

3. розвиток навичок самостійної дії в тих сферах життя, де вплив померлого був найбільш значним;

4. формування нових емоційних зв'язків.

Хотіли б зазначити, що, незважаючи на спроби різних дослідників виділити конкретні етапи процесу горя, він залишається дуже індивідуальним досвідом, на який впливають численні фактори. Найважливішими з них, на нашу думку, є унікальні психологічні характеристики жінки та характер її стосунків з покійним чоловіком.

Дискусія

Теоретичні аспекти адаптації до вдовства та горя, які окреслені вище, підсумовують обмежені у спеціальній літературі дослідження з цього питання. Однак є й практичний досвід, заснований на організації та здійсненні психологічної роботи з жінками-вдовицями. Для таких потреб автором було засновано громадську організацію «Лагерта», яка займається розвитком та підтримкою жінок. Одним із напрямків діяльності організації є проект «Жінки загиблих героїв», який надає психологічну підтримку таким особам у процесах горювання та посттравматичного зростання. Робота з цим контингентом клієнтів центру відбувається у три основні етапи:

1. Перший етап передбачає індивідуальну психологічну підтримку жінок у стані гострого горя.

2. Другий етап продовжується індивідуальною психологічною підтримкою, коли вдова загиблого а виходить з гострого стану.

3. Третій етап – це групова психологічна робота з тими жінками, які вже пережили гостру фазу горя, стабілізувалися та готові працювати з іншими вдовами у форматі групи підтримки.

Ми використовуємо різні підходи в груповій роботі, включаючи групи підтримки вдів, або, наприклад, хлібну терапію (Korolovych, 2024). Інші групи включають: мовний семінар «Українська – мова, що зцілює»; удосконалений онлайн-навчальний проект з питань втрати та горя для досвідчених практичних психологів під назвою «Сила горя»; ретрит під назвою «Відновлення», спрямований на підвищення стійкості та запобігання вигоранню серед медіаторів; та групи підтримки для родичів зниклих безвісти осіб «Психологічна підтримка тих, хто чекає».

На основі практичного досвіду ми визначаємо три основні типи жінок та три різні моделі горя та адаптації до вдовства. За результатами спостережень, здійснених в ході терапевтичної роботи автора, перехід від горя до посттравматичного зростання також різниться серед цих різних типів жінок. Далі – про це докладніше.

1) Партнерські стосунки зазвичай характеризуються такими рисами, як любов, інтерес до іншої людини, близькість та прийняття іншого як особистості. Вони також передбачають сильне відчуття свободи, чітко визначені межі, всебічну підтримку, конструктивне вирішення конфліктів, рівність у прийнятті рішень та спільну відповідальність за ведення домашнього господарства та виховання дітей. Коли



один партнер у таких стосунках помирає, той, хто залишився в живих, переживає глибоку втрату – не лише втрату чоловіка (або дружини) з усіма пов'язаними з цим соціальними та психологічними ролями, але й втрату найкращого друга, спорідненої душі.

Жінки, які будують партнерські стосунки, зазвичай демонструють високий рівень психологічної зрілості, особистої та професійної самореалізації; вони активні, наполегливі та стійкі. Тому в процесі горя ці вдови одразу беруть на себе роль «чоловіка» (за юнгіанською термінологією це був би домінуючий стан Анімуса) і навіть відчувають гормональні зрушення з підвищеним рівнем адреналіну та тестостерону. Вони стають ще більш активними та чуйними, переживаючи горе через дії. Запитання «Що нам робити?» стає їхнім провідним питанням. Їхні емоційні реакції також інтенсивні – смуток і горе є постійними фоновими почуттями, але гнів, а часом навіть лють, є домінуючою емоцією. Отже, на ранніх стадіях горя ці вдови не плачуть – вони кричать і верещать. Багато хто починає носити одяг свого померлого чоловіка, щоб відчути близькість до нього. Якщо у пари не було дітей, деякі з цих жінок вирішують піти на передову та приєднатися до боротьби. Ми також спостерігали, що ці жінки розвивають загострене почуття меж і стають дуже чутливими до агресії чи неповаги до військовослужбовців з боку інших. Для цих вдів вихід з горя передбачає досягнення стадії спокою та паузи, зниження реактивності та знаходження емоційної рівноваги.

2) Є також вдови, які горюють дуже тихо, повністю віддаляючись, ізолюючись та паралізуючи себе. Основною процесуальною характеристикою їхнього горя є відсутність дій, причому навіть мінімальні соціальні взаємодії стають для них складними через брак енергії. Для цих вдів шлях з горя – це перехід до стадії гніву та дії, але цей перехід має бути поступовим і обережним.

3) Наступний тип стосунків – незрілі (в анамнезі партнерська динаміка батьків і дітей, іноді жорстока). Ці стосунки характеризуються проблемами прив'язаності у жінок, які часто виникають через складні стосунки з їхніми справжніми батьками в дитинстві, що зазвичай призводить до ненадійних стилів прив'язаності, таких як тривожна або дезорганізуюча прив'язаність. Ці жінки з самого початку шукають у шлюбі не партнера, а батьківську фігуру, стаючи емоційно та фінансово залежними від них. Такі стосунки базуються більше на страху, ніж на любові, швидше на тривозі, ніж на партнерстві. Також спостерігається виражене психологічне злиття з партнером, при цьому жінка ніби втрачає себе та приймає ідентичність свого партнера.

Такі вдови нагадують загублених дітей, які розгублені, сповнені страху та тривоги, запитуючи терапевта: «Як мені жити без нього?» або «Що мені тепер робити?». Для них типова ідеалізація померлого чоловіка. Поряд із скорботою вони проходять процес відокремлення від нього як батьківської фігури. У терапевтичних втручаннях важливо допомогти цим вдовам бачити своїх померлих чоловіків як

партнерів, навчитися покладатися на себе та досягти психологічної зрілості. Без відповідної психологічної підтримки вони можуть повернутися до залежних стосунків у майбутньому. Або ж процес скорботи може стати для них нескінченним, а роль фігури чоловіка-батька візьмуть на себе діти або родичі. Для цих жінок вихід із горя передбачає процес відокремлення та досягнення психологічної зрілості.

Висновки

Поняття «вдова/удівець» є насамперед соціально-статусною характеристикою, однак воно вказує і на певний психологічний стан, який впливає на всі аспекти існування людини – психологічний, фізіологічний, когнітивний, особистісний, професійний та соціальний. Існують у цього феномену також гендерні відмінності. Для автора було вкрай важливо звернути увагу на проблему вдовства, оскільки кількість вдів в Україні під час війни продовжує неухильно зростати.

Слід зазначити, що представлені теоретичні узагальнення, спостереження та висновки значною мірою ґрунтуються на практичному досвіді та особистих думках травмотерапевта і потребують подальшого емпіричного дослідження з метою більш репрезентативного підтвердження.

Вважаємо, що необхідні масштабні дослідження для вивчення унікальних аспектів адаптації до вдовства дружин загиблих воїнів з детальним аналізом характеристик, чинників та психологічних механізмів цього процесу. Крім того, існує потреба в розробці комплексних методів психологічного втручання для підтримки їхнього горювання та адаптації в новій якості до життя, яке триває. Ці питання будуть предметом наших подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

- Войтович М.В. (2019) Психологічні особливості горювання. Психологічні основи скорботи. Актуальні проблеми психології. Том В. Випуск 19.
- Королович О.В. (2024) Випікання хліба як психотерапевтичний феномен: теоретичні аспекти та практичний досвід. Підтримка психологічного здоров'я особистості в умовах війни: міжнародний досвід та українські реалії: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції. м. Київ, 30 квітня – 1 травня 2024 р. 222-228. <https://ippo.dn.ua/images/files/materials/>
- Підтримка психологічного благополуччя особистості в умовах війни: міжнародний досвід та українські реалії. pdf Міжнародна жіноча громада «Лагерта». URL: <https://www.lagerta.com.ua/>
- Рибик Л. А. (2016) Психологічна допомога під час переживання горя вдовами працівників правоохоронних органів *Юридична психологія*. - 2016. - № 1. - С. 108-117. http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2016_1_11
- Carr D. (2009). Whos to blame? Perceived responsibility for spousal death and psychological distress among older widowed persons. *Journal of health and social behavior*, 50(3), 359–375.



- Dabergott, F. (2021). The gendered widowhood effect and social mortality gap. *Population Studies*, 76(2), 295–307. <https://doi.org/10.1080/00324728.2021.1892809>
- DiGiacomo, M., Davidson, P. M., Byles, J., & Nolan, M. T. (2013). An integrative and socio-cultural perspective of health, wealth, and adjustment in widowhood. *Health care for women international*, 34(12), 1067–1083. <https://doi.org/10.1080/07399332.2012.712171>
- Fasoranti O.O., Aruna J.O. A Cross-Cultural Comparison of Practices Relating to Widowhood and Widow-Inheritance among the Igbo and Yoruba in Nigeria. *Journal of World Anthropology: Occasional Papers*. 2007; III (1):53–73.
- King, B. M., Carr, D. C., & Taylor, M. G. (2019). Depressive Symptoms and the Buffering Effect of Resilience on Widowhood by Gender. *The Gerontologist*, 59 (6), 1122–1130. <https://doi.org/10.1093/geront/gny115>
- Scannell-Desch E. (2003). Women's adjustment to widowhood. Theory, research, and interventions. *Journal of psychosocial nursing and mental health services*, 41(5), 28–36. <https://doi.org/10.3928/0279-3695-20030501-10>
- Schmitz A. (2021). Gendered experiences of widowhood and depression across Europe: The role of loneliness and financial resources from a longitudinal perspective. *Journal of affective disorders*, 280 (Pt A), 114–120. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.11.091>
- Somhlaba, N. Z., & Wait, J. W. (2008). Psychological adjustment to conjugal bereavement: do social networks aid coping following spousal death?. *Omega*, 57(4), 341–366. <https://doi.org/10.2190/OM.57.4.b>
- Srivastava, S., Debnath, P., Shri, N. et al. The association of widowhood and living alone with depression among older adults in India. *Sci Rep* 11, 21641 (2021). <https://doi.org/10.1038/s41598-021-01238-x>
- Onrust, S. A., & Cuijpers, P. (2006). Mood and anxiety disorders in widowhood: A systematic review. *Aging & Mental Health*, 10 (4), 327–334. <https://doi.org/10.1080/13607860600638529>
<https://doi.org/10.1080/136078606006385290>
- Rourke N. (2004). Cognitive adaptation and women's adjustment to conjugal bereavement. *Journal of women & aging*, 16(1-2), 87–104. https://doi.org/10.1300/J074v16n01_07
- Sasson, I., & Umberson, D. J. (2014). Widowhood and depression: new light on gender differences, selection, and psychological adjustment. *The journals of gerontology. Series B, Psychological sciences and social sciences*, 69(1), 135–145. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbt058>
- Trivedi, J. K., Sareen, H., & Dhyani, M. (2009). Psychological aspects of widowhood and divorce. *Mens sana monographs*, 7(1), 37–49. <https://doi.org/10.4103/0973-1229.40648>

Worden J. W. (2001). *Grief Counseling and Grief Therapy: A Handbook for the Mental Health Professional*. Springer Publishing Company.

Zisook, S., & Shuchter, S. R. (1991). Early psychological reaction to the stress of widowhood. *Psychiatry*, 54(4), 320–333.

<https://doi.org/10.1080/00332747.1991.11024562>

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF WIDOWHOOD: THEORETICAL AND PRACTICAL DIMENSIONS IN THE CONDITIONS OF WAR

Korolovych Oksana

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0008

Abstract

Relevance. In the context of war, the number of widows and widowers in Ukraine is steadily increasing; however, the issue of adaptation to widowhood remains largely unexplored in Ukrainian academic research. International studies on widowhood mostly focus on elderly people, addressing the role of financial challenges and mental health issues among widows and widowers. However, we have found no research examining widowhood at a young age, which is characteristic of many contemporary Ukrainian widows of fallen soldiers.

The purpose of this paper is to present the theoretical and practical aspects of the issue of widowhood in wartime.

Methodology. The author applied the following theoretical research methods: analysis of scientific sources, systems analysis, synthesis, generalization of theoretical and practical observations, along with classification and specification.

Results. Widowhood brings about numerous economic, social, and psychological challenges, especially within the first year or so following the spouse's death. A woman who has lost her husband undergoes a process of grieving and adaptation that affects all areas of her life. The experience of loss has a specific trajectory, with four primary tasks that need to be addressed during grief: (1) acknowledging the loss; (2) openly experiencing and expressing feelings; (3) developing skills to act independently in areas of life where the deceased had significant influence; and (4) forming new emotional connections.

Conclusions. Key factors in adapting to widowhood and processing grief include the individual psychological characteristics of the woman and the nature of her relationship with her partner. The primary stages of working with widows encompass three phases: the first is individualized psychological support during acute grief; the second is individualized support as the woman transitions out of the acute phase; and the third phase involves group psychological work with women who have moved through acute grief, stabilized, and are ready to engage in mutual support groups with other widows.

Keywords: grief, grieving, adaptation to widowhood, widow, post-traumatic growth



ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Королович Оксана

Доктор філософії в галузі психології (PhD)

травматерапевт

Голова ГО «Міжнародна спільнота жінок «Лагерта».

Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-8055-1424

Електронна пошта: info.korolovych@gmail.com

Застереження: Автор заявляє, що його думки та погляди, висловлені в цьому рукописі, не підлягають впливу жодних організацій.

ПРО ЦЮ СТАТТЮ

Цитувати цю статтю

Королович Оксана ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВДІВСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ВИМІРИ В УМОВАХ ВІЙНИ. 2024 Журнал «Соціалізація та розвиток людини» 1. DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0008

Подано 10 листопада 2024 р. / Переглянуто 16 грудня 2024 р. / Затверджено 30 грудня 2024 р. Опубліковано: 31 грудня 2024 р.

DOI: 10.37096/SHDISJ-24-1.1-0009

Відповідальний редактор – Ярослав РЯБЧИЧ

ПРАВА ТА ДОЗВОЛИ

Авторське право: © 2024 Королович Оксана. Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0), яка дозволяє необмежене використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії за умови посилання на автора та джерело.